

ศิลปวัฒนธรรม
ARTS & CULTURE
ฉบับพิเศษ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระนิพนธ์

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ
ART & CULTURE

สำนักพิมพ์
มติชน

มูลนิธิสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์ราชานุภาพ
และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ศิสกุล พระธิดา
ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
จัดพิมพ์ร่วมกับ สำนักพิมพ์มติชน

๒๕๔๕

๖ 12327876

๖ 13568450 ๘.1

กำหนดพระพททเจดีย์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หอสมุดสาขา
วังทพระ

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทททิศ ทิศกุล
ทรงทำเชิงอรรดเพิ่มเติม

ISBN 974-322-618-4

ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ
ART & CULTURE

**ตำนานพระพุทธเจดีย์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**

พิมพ์ครั้งแรก : พ.ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : พ.ศ. ๒๔๙๐

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : พ.ศ. ๒๕๐๓

ฉบับมติชน

พิมพ์ครั้งแรก : สิงหาคม ๒๕๔๕

ราคา ๒๓๐ บาท

สำนักพิมพ์ **(มติชน)**

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนิมิต

ประชาชนิเวณ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๔๐ ๐๐๒๑

FAX 0 2954 3162

จัดทำน่ายโดย บริษัทงานตี จำกัด

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๔๐ ๐๕๕๙

FAX 0 2580 0558

พิมพ์ที่

บริษัทพิมพ์เมต พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด

๔๐/๑ ถนนเทศบาลนิมิตใต้

ประชาชนิเวณ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๕๔ ๓๙๗๑-๘

นายไพโรจน์ สายท่ม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

ซรรค์ชัย บุนปาน : ประธานกรรมการ
พงษ์ศักดิ์ พงษ์วิเชียร : บรรณาธิการอำนวยการ
ไพโรจน์ สายท่ม : กรรมการผู้จัดการ
สุจิตต์ วงษ์เทศ : บรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา
นิวัติ กองเพียร : บรรณาธิการบริหาร

คณะที่ปรึกษา :

ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์, ทวีป วรดิถก,
พลตำรวจเอกวชิรฐ เทชฎุญชร,
เรืองชัย ทรัพย์นิรันดร์, 'รงค์ วงษ์สวรรค์,
เกียรติชัย พงษ์พานิชย์, อารักษ์ กคณาท,
ไพบูรณ์ วงษ์เทศ, สมหมาย ปราชฉัตร,
ชูชาติ หมั่นอินกุล, ไ้มเกิด ไรท์

คณะบรรณาธิการ :

เสถียร จันทิมาธร, ประพันธ์ ผลเสวก,
สรถล อุดยานนท์, ชูกร บุนปาน,
สุพจน์ แจ้งเร็ว, วรศักดิ์ ประยูรศุข,
สุวพงศ์ จันฉิ่งเพ็ชร

หัวหน้ากองบรรณาธิการ :

พงษ์ศักดิ์ ไพธองกูร

กองบรรณาธิการ :

อพิสิทธิ์ ชีระจารุวรรณ, ชวัญฤทัย ชินมาลัย,
มิตร บุญธรรม, วัชรินทร์ ตันสกุล,
สุที ทธิมหาธิป, สิริกาญจน์ รัตนเกตุ,
ดวงพร ประเสริฐภักดี

พิสูจน์อักษร :

วาสนา พุ่มพัตตน, อนุลักษณ์ ศักดิ์สิงห์,
นรากร สุ่มงคโต

บรรณาธิการศิลปกรรม :

สุลักษณ์ บุนปาน

ศิลปกรรม :

เอมอร เปรมใจ, เสถียรพงษ์ เจียรติษฐอาภรณ์
ช่างภาพ : ชุมพล บัวแย้ม, วรวิโร บำรุงพงศ์
ควบคุมการผลิต : จันทนา เข้มมสอาด

สารบัญ

ตำนานพระพุทธเจดีย์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพ

คำปรารภ (๘)

หม่อมราชวงศ์คึกคัก ดิศกุล

คำนำสำนักพิมพ์ (๑๐)

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดพุทธเจดีย์ ๑๙'

- ว่าด้วยเจดีย์ < อย่าง ๒๐

- อธิบายด้วยเจดีย์ < อย่าง ๒๒

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยประวัติพุทธเจดีย์ ๒๙'

- ว่าด้วยปฐมสังคายนา ๒๙'

- ว่าด้วยทุติยสังคายนา ๓๑

- ว่าด้วยความนิยมในบริโกคเจดีย์ ๓๓

- ว่าด้วยการสร้างวัดตามสถานที่ที่มีบริโกคเจดีย์ ๓๔

- ว่าด้วยการปลุกพระศรีมหาโพธิ์ ๓๕

ตอนที่ ๓ สมัยแรกพระพุทธศาสนาเป็นประธาน ๓๙'

ของประเทศ

- ว่าด้วยราชอาณาจักรตอน พ.ศ. ๒๐๐ ๓๙'

- ว่าด้วยเรื่องราวประวัติแห่งพระเจ้าอโศก ๔๑

- ว่าด้วยพระเจ้าอโศกสร้างพระเจดีย์ ๔๓
- ว่าด้วยแบบอย่างพระสถูปที่สร้างครั้งพระเจ้าอโศก ๔๗
- ว่าด้วยตติยสังคายนา ๔๙
- ว่าด้วยการส่งคณะสงฆ์ไปสอนตามต่างประเทศ ๕๐
- ว่าด้วยพระเจ้าอโศกจัดการปกครองด้วยธรรมานุภาพ ๕๑

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป ๖๗

- ว่าด้วยชนชั้นที่นับถือพระพุทธศาสนา ๖๗
- ว่าด้วยพระเจ้ามีลินท์สร้างพระพุทธรูป ๗๐
- ว่าด้วยพระพุทธรูปฝีมือช่างโยนก ๗๒

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยพุทธเจดีย์สมัยคุปตะ ๑๐๕

- ว่าด้วยความปรวนแปรแห่งพระพุทธศาสนา ๑๐๖
- ว่าด้วยเกิดลัทธิมหายานและหินยาน ๑๐๗
- ว่าด้วยพระปางของช่างโยนก ๑๐๙
- ว่าด้วยมณฑปและปราสาท ๑๑๖

ตอนที่ ๖ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ของพวกมหายาน ๑๒๕

- ว่าด้วยลัทธินับถือคติมหายานและหินยาน ๑๒๕
- ว่าด้วยพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นตามคติมหายาน ๑๓๐
- ว่าด้วยพระธยานิโพธิสัตว์ ๑๓๑

ตอนที่ ๗ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในนานาประเทศ ๑๓๕

- ว่าด้วยโบราณวัตถุเป็นเครื่องหมายที่พุทธศาสนาได้แผ่ไป ๑๓๕
- ว่าด้วยลักษณะชาวอินเดียพาพุทธศาสนาไปสอนตามต่างประเทศ ๑๓๖

- ว่าด้วยศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ๑๓๘
- ว่าด้วยคำสอนศาสนาที่ชาวอินเดียนำไป ๑๓๙
- ว่าด้วยศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธปนกัน ๑๔๑
- ว่าด้วยความเลื่อมแห่งพระพุทธรูปในอินเดีย ๑๔๔
- ว่าด้วยพระพุทธรูปอันผิดกันในนานาประเทศ ๑๔๖
- ว่าด้วยรูปพระโพธิสัตว์อันผิดกันในนานาประเทศ ๑๔๗
- ว่าด้วยการแก้ไขรูปพระสถูปเป็นรูปต่างๆ ๑๔๗
- ว่าด้วยเหตุที่สร้างปราสาท ๑๔๙

ตอนที่ ๘ ว่าด้วยพระพุทธรูปในสยามประเทศ ๑๖๙

- ยุคที่ ๑ ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท ๑๗๐
- ยุคที่ ๒ ลัทธิมหายาน ๑๗๓
- ยุคที่ ๓ ลัทธิหินยานอย่างพุกาม ๑๗๔
- ยุคที่ ๔ ลัทธิลังกาวงศ์ ๑๗๗

ตอนที่ ๙ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ ๑๘๗

- สมัยทวารวดี ๑๘๘
- สมัยศรีวิชัย ๒๐๑
- สมัยลพบุรี ๒๐๑
- สมัยเชียงแสน ๒๑๒
- สมัยสุโขทัย ๒๑๓
- สมัยอยุธยา ๒๓๖
- สมัยรัตนโกสินทร์ ๒๔๔
- ตำราพระปางกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๖๐

คำปรารภ

ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ เป็นปีที่มีวาระครบรอบ ๑๔๐ พรรษา วันคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และครบรอบ ๔๐ ปีที่ UNESCO ประกาศเฉลิมพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก พระองค์แรกของประเทศไทย มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงได้ดำริจัดโครงการเทิดพระเกียรติเผยแพร่พระกรณียกิจที่ได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์ผู้ทรงพระปรีชาเชี่ยวชาญรอบรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างยอดเยี่ยมโดยการนำพระนิพนธ์มาชำระและตีพิมพ์ขึ้นใหม่ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีต ตลอดจนรากฐานแนวความคิดของบุคคลในสมัยนั้น อันจะเป็นประโยชน์ต่องานทางด้านวิชาการและงานวิจัยในอนาคต นอกจากนี้ยังได้จัดโครงการทางวิชาการ “ตำราราชานุภาพศึกษา” การทำสารคดีวีดิทัศน์จากพระ

นิพนธ์บางเรื่องบางตอน และกิจกรรมอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งทางมูลนิธิ
หวังว่าการจัดกิจกรรมเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราจรรยา
นุภาพที่ได้จัดไปแล้วและที่จะได้จัดในโอกาสต่อไป จะเป็นประโยชน์แก่ผู้
อยู่ในแวดวงและผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วไปพอสมควร

(หม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล)
ประธานมูลนิธิสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราจรรยา
และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา
ในพระบรมราชูปถัมภ์
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พฤษภาคม ๒๕๔๕

คำนำสำนักพิมพ์

ตำนานพระพุทธเจดีย์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร ปภสสโร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ตำนานพระพุทธเจดีย์ พระนิพนธ์สมเด็จพระญาณสังวร ปภสสโร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นหนังสือทรงคุณค่าที่สุดเล่มหนึ่งในบรรดาพระนิพนธ์จำนวนมากของพระองค์

ต้นแบบหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์มี ๓ ฉบับคือ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ชื่อว่า ตำนานพุทธเจดีย์สยาม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารคำม่อม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นฉบับที่สมเด็จพระญาณสังวร ปภสสโร กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจแก้ไขเพิ่มเติม ทรงเปลี่ยนชื่อเรื่องจาก “ตำนานพุทธเจดีย์สยาม” เป็น “ตำนานพระพุทธเจดีย์” แล้วทรงประทานต้นฉบับให้แก่หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ต่อมามีการพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ส่วนฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า

สุภัทรรติศ ดิศกุล ทรงทำเชิงอรรถเพิ่มเติมเพื่อพิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓

๑. ตำนานพุทธเจดีย์สยาม

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๙

ตำนานพุทธเจดีย์สยามฉบับนี้ สมเด็จพระยาตำรงราชานุกาพ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔ พระมารดา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ดังที่ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“ข้าพเจ้าขออุทิศกุศล ซึ่งได้แต่งหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามนี้ สนองพระคุณเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔ ท่านผู้เป็นมารดาให้บังเกิด แล้วบำรุงเลี้ยงระวงษ์ตั้งสอนมาตั้งแต่เยาว์ ด้วยรักใคร่ไม่ยิ่งกว่าแต่ได้ร่วมสุขทุกข์ด้วยกันมาฉันมารดากับบุตรคนเดียว จนทราบเท่าท่านถึงอสัญกรรม เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๕๑๖”

ข้อความดังกล่าวปรากฏเฉพาะในฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่งเท่านั้น ฉบับพิมพ์ต่อมาตัดข้อความนี้ออกไป

เหตุที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้เพื่อพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระมารดา เนื่องจากทรงเห็นว่า “ประกอบพร้อมด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ คือประโยชน์ในทางสืบอายุพระพุทธศาสนาประการ ๑ กับประโยชน์ในทางบำรุงความรู้ด้วยอีกประการ ๑”

ความคิดที่สมเด็จพระยาตำรงราชานุกาพจะทรงพระนิพนธ์เรื่องตำนานพระพุทธรูปเจดีย์สยามนั้น ทรงอธิบายไว้ในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่า “ไม่ใช่ข้าพเจ้าคิดขึ้นเอง” หากเกิดจาก “มองสิเออ เฟอนองส์ บิดา อัครราชทูตฝรั่งเศสคนก่อนเป็นผู้ชักชวนให้แต่ง ด้วยตั้งแต่มองสิเออ บิดาเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ชอบดูของโบราณต่างๆ ของไทย.....อาศรัยคำชักชวนของมองสิเออ บิดาตั้งกล่าวมานี้ เมื่อข้าพเจ้าคิดหาเรื่องหนังสือ

ซึ่งจะแต่งในงานศพมารดาจึงได้ตกลงแต่งเรื่องพุทธเจดีย์สยาม...”

จุดมุ่งหมายที่ทรงพระนิพนธ์ตำนานพุทธเจดีย์สยามก็เพื่อ “...แถลงความแก่ไทยด้วยกันเองเป็นสำคัญ ถ้ามีชาวต่างประเทศชอบคนไทยจะแปลต่อนั้นเป็นภาษาฝรั่งก็ได้...”

ต่อมาเมื่อผู้นำพระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามไปแปลเป็นภาษาเขมร และแปลย่อเป็นภาษาฝรั่งเศส สำหรับฉบับแปลเป็นภาษาเขมร สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ถึงในสาส์นสมเด็จพระนบีวันที ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ กราบทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า

“...ขอถวายขอประหลาดให้ทอดพระเนตร และขอตส่วนตัวด้วยคือหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ที่หม่อมฉันแต่งแล้วพิมพ์แจกเมื่องานศพแม่ฉัน เมื่อฉบับหนังสือนั้นแพร่หลายออกไปถึงกรุงกัมพูชา หม่อมฉันได้รับจดหมายมีมาจากเมืองพนมเปญฉบับหนึ่งว่า คณะพุทธศาสนากัมพูชานับถือพระพุทธรูปมาแต่โบราณเห็นว่าเป็นหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ สมควรจะใช้เป็นหนังสือสอนพระพุทธรูปศาสนาในกรุงกัมพูชาได้เรื่องหนึ่ง ขออนุญาตที่จะแปลและพิมพ์เป็นภาษาเขมร หม่อมฉันตอบอนุญาตไปตามประสงค์ แล้วเจียบหายไปนาน เพิ่งได้รับหนังสือฉบับที่แปลและพิมพ์เป็นภาษาเขมรส่งมาให้ ๒ เล่ม...”

ตำนานเนื้อหาของตำนานพุทธเจดีย์สยาม สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์คำนำว่า

“แต่หนังสือเรื่องนี้แต่งยากกว่าหนังสือเรื่องอื่นๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้แต่งโดยมาก ด้วยมีกิจที่จำต้องตรวจหนังสือต่างๆ และต้องค้นหาวัตถุที่จะทำรูปภาพมากอยู่ ทั้งตัวข้าพเจ้าก็เกิดชะล่าใจ ด้วยไม่ทราบกำหนดซึ่งจะได้ปลงศพมารดาอยู่ช้านาน เมื่อลงมือแต่งหนังสือแล้วมีการอื่นที่ทิ้งไปทำกรานั้นเสีย แต่แต่งๆ หยุดๆ มาหลายคราว ครั้นมาทราบกำหนดงานศพแน่ เวลาสิมมอยู่เพียงเดือนเดียว จึงต้องเร่งรีบแต่งตอนท้ายและส่งตอน

๓. ตำนานพระพุทธรเจดีย์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๐๓

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงทำเชิงอรอดเพิ่มเติม

ตำนานพระพุทธรเจดีย์ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ เป็นฉบับที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓ ดังความที่ปรากฏในบานแพนกาฉบับพิมพ์ครั้งนี้ว่า

“๑. ‘ตำนานพระพุทธรเจดีย์’ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงไว้แต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้พิมพ์ภายหลังนั้นอีกครั้งหนึ่ง แต่บัดนี้หาจะบับยาก แต่ยังเป็นหนังสือหลักทางประวัติศาสตร์ ได้มีพระราชดำรัสสั่งให้ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงชำระให้ทันสมัยให้ไ้ระดับความรู้ในปัจจุบัน และให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง...”

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงทำเชิงอรอดเพิ่มเติมโดยใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพชำระแก้ไข) เป็นหลัก และได้รับคำแนะนำจากหลวงบริบาลบุรุษภัณฑ์หลายประการ

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๓ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเลือกภาพประกอบใหม่ทั้งหมด เนื่องจากแม่พิมพ์เดิมใช้ไม่ได้แล้ว และยังได้ทรงทำหมายเลขที่ของรูปไว้ในเนื้อเรื่องที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงด้วย

นับแต่บัดนี้ไป มีการพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง โดยยึดถือฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงทำเชิงอรอดเพิ่มเติมนี้เป็นหลัก รวมทั้งนายสุลัดขันธ์ ศิวรักษ์ และนายเอ.บี. กริสวอลด์ (A.B. GRISWOLD) ร่วมกันแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วจัดพิมพ์โดยสยามสมาคม เมื่อ พ.ศ.

BQ
๑๒5
๑๖๖
LS ๕5
๑.1

หอสมุดสาขา
วังท่าพระ

๒๕๑๖ ในชื่อ Monuments of the Buddha in Siam, 1973

๔. ตำนานพระพุทธเจดีย์

ฉบับมติชน พ.ศ. ๒๕๔๕

ครั้งนี้ หม่อมราชวงศ์คึกคัก ดิศกุล ประธานมูลนิธิสมเด็จพระยา
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระ
ธิดา ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม
ราชกุมารี มอบหมายให้ นายชรรค์ชัย บุนปาน ประธานกรรมการบริษัท
มติชน จำกัด (มหาชน) จัดพิมพ์ตำนานพระพุทธเจดีย์ พระนิพนธ์ของ
สมเด็จพระยากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ออกเผยแพร่ทั่วประเทศในนาม
ของสำนักพิมพ์มติชน แล้วมอบให้พิมพ์พระนิพนธ์เล่มอื่นๆ อีกต่อไปจน
หมด ตามโครงการเทิดพระเกียรติเผยแพร่พระกรณียกิจที่ได้รับยกย่อง
ว่าทรงเป็นนักปราชญ์ ผู้ทรงพระปรีชาเชี่ยวชาญรอบรู้เรื่องประวัติศาสตร์
และโบราณคดีอย่างยอดเยี่ยม

การพิมพ์คราวนี้ กองบรรณาธิการหนังสือศิลปวัฒนธรรมรายเดือน
ได้ตรวจสอบต้นฉบับตำนานพระพุทธเจดีย์ตั้งแต่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๙ พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๙๐ พิมพ์ครั้งที่สาม พ.ศ. ๒๕๐๓
ตั้งได้ถ่ายแบบข้อความปกใน รูป คำอุทิศ และคัดคำนำฉบับพิมพ์ครั้ง
แรกมาพิมพ์ไว้ให้เห็นแล้ว

ส่วนภาพประกอบ นอกจากถ่ายแบบจากฉบับพิมพ์ครั้งแรกกับ
ฉบับพิมพ์ครั้งหลังมาด้วยแล้ว ยังได้รับความกรุณาจาก ศาสตราจารย์
ดร.สันติ เล็กสุขุม (แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร) ให้ยืมภาพถ่ายอันเป็นสมบัติส่วนตัว มาลงประกอบ
แล้วเขียนคำอธิบายได้ภาพให้ด้วย ภาพประกอบที่นำมาพิมพ์เสริมเข้าไป
รวมทั้งตรวจสอบต้นฉบับกับแก้คำผิด ก็ได้อาศัยอาจารย์सानติ ภัคคีคำ
(แห่งภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหา

วิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ) ช่วยจัดการเป็นธุระ
ดูแลทั้งหมด

ผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อเจ้านาย เป็น
รากฐานอันประเสริฐสำหรับสังคมชาวสยามที่ปรารถนาความรู้ลึกซึ้งถึง
รากเหง้าของตัวเองและของเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ใกล้เคียงโดยรอบ รวมทั้งที่
ห่างไกลออกไป

ตำนานพระพุทธรเจดีย์ แม้จะทรงมีพระนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙
แต่เป็นขุมคลังความรู้เรื่องเจดีย์สถานอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนา
เมื่อแรกมีขึ้นในโลก และเมื่อแรกมีขึ้นในสยามประเทศ นับเป็นสิริมงคล
อย่างยิ่งที่ได้พิมพ์หนังสือเล่มนี้มาเผยแพร่ต่อสาธารณชน

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม

สำนักพิมพ์มติชน

มิถุนายน ๒๕๔๕

ตำหนัษพระพททเจดีย์

ตำหนัษพระพททเจดีย์สี่บาท

พระตำหนัษพระพททเจดีย์ สิบบาท
พระตำหนัษพระพททเจดีย์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์...
เลขที่...
วันที่...
...

...

กำหนดพุทธเจดีย์สยาม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระตำรงราชานุภาพ
ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในารพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๕
ทจว, รัตน มปร, ๒ วปร. ๓
A 4
เมือขชาติ พ.ศ. ๒๕๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ข้าพเจ้าขออุทิศกุศล

ซึ่งได้แต่งหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามนี้

สนองพระคุณเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔

ท่านผู้เปนมารดาให้บังเกิด

แล้วบำรุงเลี้ยงระวางตั้งสอนมาตั้งแต่ยังเยาว์

ด้วยรักใคร่ไม่ยิ่งกว่า

แต่ได้ร่วมสุขทุกข์ด้วยกันมาฉันมารดากับบุตรคนเดียว

จนตราบเท่าท่านถึงอสัญกรรม

เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

พระยาพิชัยดาบหัก

คำนำ

(ฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

เมื่อข้าพเจ้าปรารภถึงงานศพมารดา^๑ ได้ยินคำกล่าวกันว่า “งานศพนี้เห็นจะได้อ่านหนังสือแปลก” ด้วยคาดกันว่าข้าพเจ้าคงจะแต่งหนังสือเรื่องอันใดชิ้นใหม่ให้สมศรีทฐาที่ทำการสนองคุณมารดา ที่คาดเช่นนั้นเป็นอันหยั่งใจถูก ด้วยข้าพเจ้าก็คิดอยู่ว่าจะแต่งหนังสือชิ้นใหม่ด้วยน้ำพักน้ำแรง อุทิศกุศลสนองพระคุณอันสูงสุดสักเรื่องหนึ่ง ด้วยเห็นว่าประกอบพร้อมด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ คือประโยชน์ในทางสืบอายุพระพุทธศาสนาประการ ๑ กับประโยชน์ในทางบำรุงความรู้ด้วยอีกประการ ๑ ควรนับว่าเป็นบำเพ็ญกุศลได้

แต่ความคิดที่จะแต่งเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามนี้ ไม่ใช่ข้าพเจ้าคิดขึ้นเอง มองสิเออเฟอนองค์ บิลดา ชัครราชทูตฝรั่งเศสคนก่อนเป็นผู้ชักชวนให้แต่ง ด้วยตั้งแต่มองสิเออบิลดาเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ชอบดู

ของโบราณต่างๆ ของไทย ได้ไปเห็นพระพุทธรูปแบบต่างๆ ซึ่งตั้งไว้ใน
พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้เลือกหามารวบรวม แลต่อมา
มองซิเออปีลาได้ไปเที่ยวดูของโบราณตามหัวเมืองมณฑลต่างๆ แล้วจึง
มาว่าแก่ข้าพเจ้าว่า โบราณวัตถุในประเทศสยามนี้ โดยเฉพาะที่เป็นพุทธ
เจดีย์มีพระพุทธรูป เป็นต้น มีของดีน่าชมอยู่เป็นอันมาก แต่ชาวประเทศ
อื่นหาทราบกันไม่ ถ้าข้าพเจ้าแต่งหนังสือแสดงอธิบายพุทธเจดีย์สยาม
ขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเป็นประโยชน์มาก แม้อย่างต่ำก็จะเผยแพร่ให้คน
ทั้งหลายได้รู้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศสยามซึ่งมีมาแล้วแต่หนหลัง
อาศัยคำชักชวนของมองซิเออปีลาตั้งกล่าวมานี้ เมื่อข้าพเจ้าคิดหาเรื่อง
หนังสือซึ่งจะแต่งในงานศพมารดา จึงได้ตกลงแต่งเรื่องพุทธเจดีย์สยาม
แต่ว่าตั้งใจจะแต่งแถลงความแก่ไทยด้วยกันเองเป็นสำคัญ เพราะจะ
พิมพ์เป็นของแจกงานศพ ถ้ามีชาวต่างประเทศชอบตอนไหน จะแปลตอน
นั้นเป็นภาษาฝรั่งก็ได้^๓ แต่หนังสือเรื่องนี้แต่งยากกว่าหนังสือเรื่องอื่นๆ
ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยแต่งมาโดยมาก ด้วยมีกิจที่จำต้องตรวจหนังสือต่างๆ
และต้องค้นหาวัตถุที่จะทำรูปภาพมากอยู่ ทั้งตัวข้าพเจ้าเองก็เกิดชะล่าใจ
ด้วยไม่ทราบกำหนดซึ่งจะได้ปลงศพมารดาอยู่ช้านาน เมื่อลงมือแต่งหนังสือ
แล้วมีการอื่นที่ทั้งไปทำการนั้นเสีย แต่แต่งๆ หยุดๆ มาหลายคราว
ครั้นมาทราบกำหนดงานศพแน่ เวลาสิมีอยู่เพียงเดือนเดียว จึงต้องรีบ
เร่งแต่งตอนท้ายและส่งตอนข้างต้นไปให้พิมพ์ ในเวลากำลังแต่งอยู่นั้นไม่
มีโอกาสดูที่จะได้ตรวจตราพิจารณาให้ต้องแท้ หนังสือที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้
เห็นจะมีผิดพลาดคลาดเคลื่อนอยู่มากก็น้อย ต้องขออภัยแก่ท่านทั้งหลาย
ด้วย^๓

ในการแต่งหนังสือเรื่องนี้สำเร็จ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจศาสตราจารย์
ยอช เซเตส์ มาก ด้วยรับหน้าที่การค้นหนังสือและการเลือกรูปภาพที่
พิมพ์ ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก นอกจากนั้นขอบใจพระพิณิจวรรณาการ ผู้

ตรวจฉบับพิมพ์ นายพลตรี พระยาภักดีภุชเร เจ้ากรมแผนที่ทหารบก
ด้วยรับพิมพ์แผนที่ภูมิประเทศ พระยาอนุศาสนพาณิชยการ ผู้อำนวยการ
การโรงเรียนเพาะช่าง ด้วยรับทำรูปภาพต่างๆ พระโสภณอักษรกริจ เจ้า
ของโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ ผู้รับพิมพ์หนังสือนี้ และที่สุดขอ
ขอบใจของดิเอดเพื่อนองศ์ บิดา ซึ่งเป็นผู้ชวนให้แต่งด้วย

ทำ ๒๖ พฤษภาคม
วังวรดิศ

วันที่ ๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๙

เชิงอรรถ คำนำ

- ๑ เจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔
- ๒ มีผู้แปลออกเป็นภาษาเขมรและย่อใจความเป็นภาษาฝรั่งเศสแล้ว
- ๓ ต่อมาได้ทรงตรวจแก้อีกและประทานต้นฉบับไว้แก่หลวงบริบาลบุรีรัตน ได้ตีพิมพ์ฉบับที่ทรงแก้ไขใหม่เป็นครั้งแรกในงานฌาปนกิจศพนายมังกรสามเสน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ในการทำเชิงอรรถเพิ่มเติมทุกเล่มนี้ ได้รับคำแนะนำจากหลวงบริบาลบุรีรัตนหลายประการ ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

๑๑
๑๑
๑๑

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

มณฑลอุดรราชบุรี

13

ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงพระนิพนธ์ เรื่องตำนานพระพุทธเจดีย์ (เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คำพิพากษา

คดีที่ ๑

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

วิเศษ... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

... (faint handwritten text)

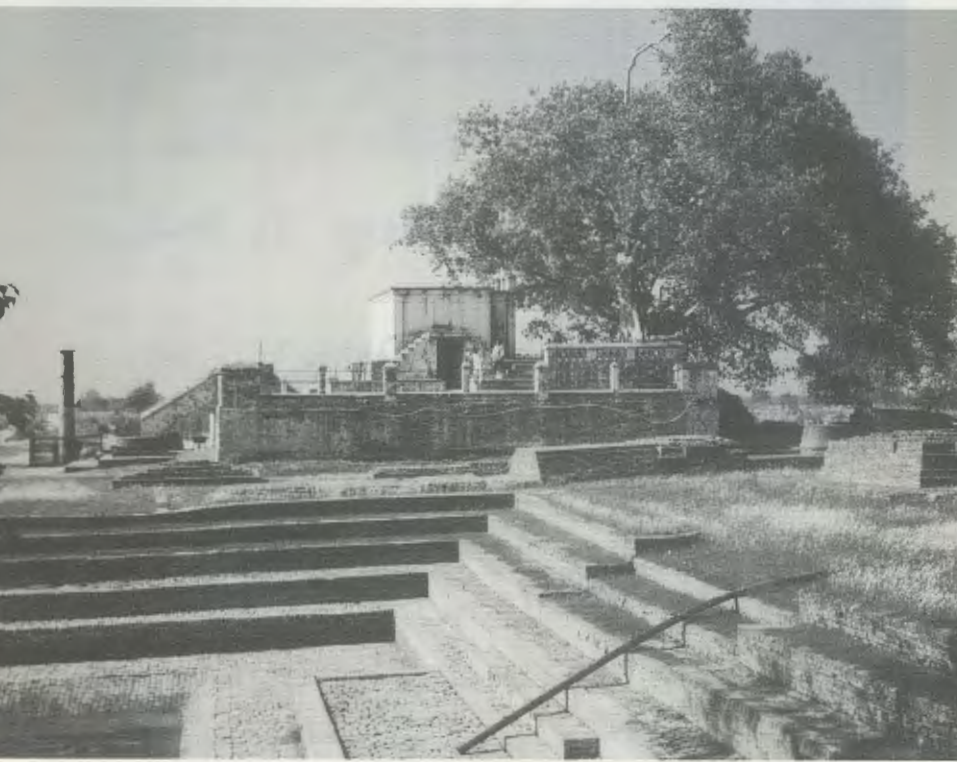
... (faint handwritten text)

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, written in a cursive script.

Handwritten text in the middle section, including the phrase "A Guide to Sanchez".

State IX

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or footer.

ที่พระตภาคเจ้าประสูติ ณ ปาลุมพินี ในแขวงเมืองกบิลพัสดุ์
(เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลรัชมินเด อยู่ในแขวงเนปาลราชู)

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดพุทธเจดีย์

เมื่อสมเด็จพระสักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสรู้พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณทรงประกาศพระพุทธรูปศาสนาปรากฏขึ้นนั้น แผ่นดินอินเดียตอนกลางอันเรียกว่า "มัชฌิมประเทศ" แยกกันเป็นหลายอาณาจักร เป็นประเทศใหญ่บ้าง น้อยบ้าง ที่เป็นประเทศใหญ่อยู่ในครั้งพุทธกาลมี ๔ ประเทศ คือประเทศมคธราช (อยู่ในท้องที่มณฑลภาคเบงกอลเดี๋ยวนี้) พระเจ้าพิมพิสาร และต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นใหญ่ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองราชคฤห์มหานครประเทศ ๑ ประเทศโกศลราช (อยู่ในท้องที่มณฑลสหปาลีเดี๋ยวนี้) ต่อมาครราชูไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระเจ้าปัสเสนชิต และต่อมาพระเจ้าวิฑูฑะกะเป็นใหญ่ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองสาวัตถีประเทศ ๑ ประเทศวังสะ (อยู่ในมณฑลสหปาลีเดี๋ยวนี้ทางทิศใต้แห่งโกศลราชู) พระเจ้าอุเทนอันเป็นราชโอรสของพระเจ้าปรันตปะเป็นใหญ่ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองโกสัมพีประเทศ ๑ ประเทศอวันตี (อยู่ในมณฑลมาลาวะเดี๋ยวนี้) ต่อประเทศ

วังสะลงมาทางข้างใต้ พระเจ้าจันทรโชตเป็นใหญ่ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองอุชเชนีประเทศ ๑ นอกจากนี้ยังมีอาณาเขตน้อยๆ อยู่ในมัชฌิมประเทศ เช่น อาณาเขตของพวกกษัตริย์สักยราช อาณาเขตของ กษัตริย์ลิจฉวี และอาณาเขตของพวกมัลลกษัตริย์ เป็นต้น อีกหลาย อาณาเขต ปกครองเป็นอิสระก็มี ที่ขึ้นอยู่ในประเทศใหญ่อันใดอัน หนึ่งซึ่งกล่าวมาก็มี” การที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระพุทธศาสนา ย่อมเสด็จเที่ยวจาริกไปในอาณาเขตทั้งหลาย โดยมีได้ถือว่าแห่งใด เป็นบ้านเขาเมืองเรา ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ตามอุปนิสัยเสมอหน้ากัน ไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์หรือถือว่าเป็นพวกนั้นพวกนี้ เพราะเหตุนั้นผู้ที่ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนานับแต่พระสงฆ์พุทธสาวกลงมาจนอุบาสก อุบาสิกา จึงมีชนทุกชาติทุกชั้นอยู่ทุกถิ่นฐานบ้านเมืองทั่วไปในมัชฌิม ประเทศ ผิดกันแต่บางแห่งมีจำนวนมาก บางแห่งมีน้อย แต่ในสมัย พุทธกาลนั้น พระพุทธศาสนายังเป็นแต่ศาสนาอันหนึ่งในสามสี่ศาสนา ซึ่งมีจำนวนคนเลื่อมใสมาก นอกจากพระพุทธศาสนายังมีศาสนา ไตรเทพของพวกพราหมณ์ ซึ่งถือกันมาแต่ก่อนพุทธกาล” และศาสนา ไชนะของพวกเดียรถีย์นิครนถ์” ซึ่งเกิดขึ้นร่วมราวพุทธกาล ทั้งสองนี้ เป็นต้น

ในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกที่ถือพระพุทธศาสนานับถือแต่ พระพุทธเจ้ากับพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ พุทธสาวกทั้งหลายเป็นหลักพระศาสนา เรียกรวมกันทั้งสามว่า “พระ ไตรสรณคัมภ์” หากมีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์” ในพระพุทธศาสนาไม่ บรรดา เจดีย์ในพระพุทธศาสนานอกจากพระไตรสรณคัมภ์ เป็นของเกิดขึ้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้น

เจดีย์ในพระพุทธศาสนา มีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่างต่างกัน คือธาตุเจดีย์อย่าง ๑ บริโภคเจดีย์อย่าง ๑ ธรรมเจดีย์อย่าง ๑ อุเทสิกเจดีย์อย่าง ๑ ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่า เช่น มหาปรินิพพาน

สูตรและมิลินทปัญหา เป็นต้น มูลเหตุที่จะเกิดเจตีย์นั้น ว่าเมื่อพระองค์ทรงประชวรใกล้จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ณ ดงไม้สาละในแขวงเมืองกุสินารา พระอนานทเถระเจ้าผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากทูลถามถึงการที่พุทธสาวกจะควรปฏิบัติต่อพระพุทธรูปพระพุทธรูปนั้นใด มีพระพุทธรูปกัฏฐาจารย์ว่าให้พระภิกษุทั้งหลายมุ่งหมายดับทุกข์ดับกิเลสอันเป็นประโยชน์แห่งตนเถิด อย่าเป็นกังวลด้วยการบูชาสรีระของพระตถาคตเลย พวกกษัตริย์และฆราวาสทั้งหลายเขาจะทำฌาปนกิจแล้วสร้างสถูปบรรจุสรีระธาตุเหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิแต่ก่อนมาดังนี้ ครั้นพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เหล่ามัลลกษัตริย์ซึ่งครองเมืองกุสินาราก็ช่วยกันถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วคิดจะสร้างพระสถูปประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ ณ เมืองกุสินารา แต่ครั้งนั้นเมื่อข่าวพระพุทธรูปเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน และถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว ณ เมืองกุสินาราทราบไปถึงเมืองอื่น เจ้าเมืองที่ล้อมใสในพระพุทธรูปเจ้าหลายเมืองด้วยกัน ต่างให้ไปรับพระบรมธาตุ เพื่อจะเชิญไปประดิษฐานไว้ให้มหานพบุชา ณ เมืองของตน เดิมพวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราไม่ยอมให้ ข้างเจ้าเมืองอื่นก็จะเอาไปให้ได้ เกือบจะเกิดรบกันขึ้น หากโทณพราหมณ์ว่ากล่าวเกลี้ยกล่อมจึงปรองดองกัน แบ่งพระบรมธาตุออกเป็น ๘ ส่วน แล้วแจกไปยังที่ต่างๆ แ่งละส่วนตามปรารถนา คือ

๑. **พระเจ้าอชาตศัตรู** ได้ไปยังเมืองราชคฤห์มหานครอันเป็นราชธานีของมคธราชในสมัยนั้น (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงราชะเคีย) ส่วน ๑
๒. **กษัตริย์สักยราช** พระญาติวงศ์ของพระพุทธรูปได้ไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงภูอิสะอยู่ในเนปาลรัฐ) ส่วน ๑
๓. **กษัตริย์ลิจฉวี** ได้ไปยังเมืองเวสาลี (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงเพสาร์ห์) ส่วน ๑
๔. **กษัตริย์อุถิยะ** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุลี ได้ไปยังเมือง

อัลกัปะระ ส่วน ๑

๕. มหาพราหมณ์ผู้ครองเมือง ได้ไปยังเมืองเวมูจู้ที่ปักะ ส่วน

๑

๖. กษัตริย์โกดิยะ ได้ไปยังรามคาม (เดี๋ยวนี้อยู่ในเขตเนปาล
รัฐ) ส่วน ๑

๗. มัตถกษัตริย์เมืองปาวา ได้ไปยังเมืองปาวา (เดี๋ยวนี้เรียกว่า
แขวงปัทระโอะนะ) ส่วน ๑

๘. มัตถกษัตริย์เมืองกุสินารา ได้ไว้ ณ เมืองกุสินารา (เดี๋ยวนี้
เรียกว่าแขวงกาเสีย) ส่วน ๑

พระบรมธาตุที่แจกไปครั้งนั้น ต่างเมืองต่างก็สร้างพระสถูปเป็น
ที่ประดิษฐานไว้ จึงเกิดมีพระธาตุเจดีย์ขึ้น ๘ แห่งเป็นปฐมด้วยประการ
ฉะนี้

อันพระสถูป (ซึ่งเรามักเรียกกันแต่ว่า “พระเจดีย์” เช่นที่ชอบ
สร้างตามวัด) นั้น มีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุมาแต่ก่อนพุทธ
กาล ไม่เฉพาะแต่สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น
สถูปที่สร้างบรรจุอัฐิธาตุบุคคลอื่นๆ ก็มี ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา
ธรรมบท ว่าพระพาทิยเป็นพุทธสาวกถูกโคชนถึงมรณภาพ พระพุทธ
องค์โปรดให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้มีเป็นตัวอย่าง ถ้าว่าตามโบราณ
วัตถุที่ตรวจพบในอินเดีย ถึงพวกที่ถือศาสนาอื่น เช่นพวกเดิยรถีย์
นิครนถ์ ก็สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของคาสตาจารย์เป็นทำนองเดียวกัน
พิเคราะห์ดูตามลักษณะพระสถูปที่สร้างตั้งแต่โบราณมาตลอดกาล
บัดนี้ เห็นว่าสถูปชั้นเดิมที่เดิยาก็จะเป็นแต่พูนดินขึ้นเป็นโคกตรงที่
ฝังอัฐิธาตุ (อย่างที่เราก่อพระทราย) แล้วลงเขื่อนรอบกันดินพัง และ
บนโคกนั้นทำนองจะปักร่มหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่อง
หมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังอัฐิธาตุท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่อัฐิธาตุคนสำคัญก็จะ
เป็นแต่พูนดินเป็นโคกเท่านั้น สถูปจะทำเป็นขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก

และจะทำโดยประณีตบรรจงหรือทำแต่พอสำเร็จ ก็แล้วแต่กำลังของ
ผู้สร้าง ต่อชั้นหลังมาเมื่อนิยมนับถือพระชาติเจดีย์ในพระพุทธศาสนา
จึงตกแต่งแปลงรูปพระสถูปให้งดงามวิจิตรขึ้น เช่นแต่งกองดินให้เป็น
รูปทรง ทำเขื่อนให้เป็นฐานและชั้นทักษิณ และทำรูปบัลลังก์ตั้งบน
หลังโคก แล้วต่อฉัตรให้เป็นยอด ของเหล่านี้ว่าจะเกิดขึ้นในชั้นเมื่อพระ
พุทธศาสนารุ่งเรืองจนถึงเป็นประธานของประเทศ ตั้งแต่สมัยแห่งพระ
เจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นมาทั้งนั้น

มูลเหตุแห่งบริโศกเจดีย์นั้น เรื่องก็เกิดขึ้นในเวลาเมื่อพระพุท
องค์ทรงประชวรใกล้จะเสด็จเข้าสู่พระนิพพานเหมือนกัน คือ พระ
อานนทเถระเจ้าในเวลานั้น ยังมีได้บรรลุมรรคผลถึงขั้นสูงสุด ทูลปรารภ
ว่าแต่ก่อนมาเหล่าภิกษุพุทธสาวกได้เคยเฝ้าเห็นพระองค์สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคย์เจ้าเนื่องนิจ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว
มิได้เฝ้าเห็นพระองค์ต่อไป เห็นจะพากันว่าแห้ว สมเด็จพระมหา
กรุณาเจ้าจึงทรงอนุญาตที่สังฆเวชนียสถานไว้ ๔ แห่ง สำหรับพุทธสาวก
เหล่าใดใครจะเห็นพระองค์ ก็ให้ไปปลงธรรมสังฆ เวณ ที่แห่งใดแห่ง
หนึ่งใน ๔ แห่งนั้น คือ

๑. **ที่พระตถาคตเจ้าประสูติ** ณ ปาลุมพินีในแขวงเมืองกบิล
พัสดุ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลรัมมินเด อยู่ในแขวงเนปาลราชู) แห่ง ๑

๒. **ที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ** ณ โขริพฤกษ์
มณฑลในแขวงเมืองคยา (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลพุทธคยา) แห่ง ๑

๓. **ที่พระตถาคตเจ้าประทานปฐมเทศนา** ณ ตำบลอิสิปตนะ
มฤคทายวัน ในแขวงเมืองพาราณสี (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลสารนาถ)
แห่ง ๑

๔. **ที่พระตถาคตเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน** ตำบลสาละวันในแขวง
เมืองกุสินารา (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงกาเสีย) แห่ง ๑

ที่สังฆเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นบริโศกเจดีย์โดยพระบรมพุทธา

อนุญาต นอกจากนี้ยังมีบริโศกเจดีย์เกิดขึ้นด้วยเหตุการณ์อีก ๒ แห่ง มีเรื่องตำนานปรากฏในหนังสือปฐมสมโพธิว่า เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปครั้งนั้น โมริยกษัตริย์เจ้าเมืองบิพผลวันให้ไปขอพระบรมธาตุเข้าไป ทูตไปถึงเมืองกุสินาราเมื่อแบ่งพระบรมธาตุแจกไปเสียแล้ว ได้แต่พระอังคารถ่านที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ ณ เมืองบิพผลวัน (เดี๋ยวนี้เรียกว่ารฐปุระ) องค์ ๑ ส่วนโทณพราหมณ์ผู้แบ่งพระบรมธาตุได้ทะนานโลหะที่ดวงพระธาตุไป ก็ไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ในเขตเมืองกุสินารานั้นอีกองค์ ๑ พระสถูป ๒ องค์นี้ก็นับว่าเป็นบริโศกเจดีย์ เพราะเนื่องด้วยองค์พระตถาคตเจ้าเช่นเดียวกับที่สังเวชนียสถาน จึงเกิดบริโศกเจดีย์ขึ้นในชั้นแรกรวมเป็น ๖ แห่งด้วยกัน

มูลเหตุแห่งธรรมเจดีย์นั้น ในตำราไม่ได้กล่าวถึงเรื่องตำนาน แต่มีโบราณวัตถุปรากฏเป็นเค้าเงื่อนพอจะสันนิษฐานมูลเหตุที่เกิดขึ้นว่า คงอาศัยพระพุทธรูปบรรพชา ซึ่งทรงแสดงแก่เหล่าพระสาวกเมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ว่าพระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไปดังนี้ เมื่อล่วงพุทธกาลมาแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา บางพวกอยู่ห่างไกลพระธาตุเจดีย์และพระบริโศกเจดีย์ที่มีอยู่ในครั้งนั้น จะไปทำสักการบูชาได้ด้วยยาก ใครจะมีเจดีย์สถานเป็นที่บูชาบ้าง จึงมีผู้รู้พระบรมพุทธานุญาต แนะนำให้เขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษรประดิษฐานไว้เป็นที่บูชา โดยอ้างพระพุทธรูปบรรพชาซึ่งตรัสว่าพระธรรมจะแทนพระองค์นั้น จึงเกิดมีประเพณีสร้างธรรมเจดีย์ขึ้นอีกอย่าง ๑ มักเลือกเอาพระธรรมที่เป็นหัวใจในพระพุทธรูปศาสนา เช่น คาถาแสดงพระอริยสัจ ว่า

“เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)

เตสฺสจ โย นิโรธจ เอวํ วาที มหาสมโณ”

นี่ เป็นต้น มาจารึกเป็นธรรมเจดีย์ ครั้นต่อมาถึงสมัยเมื่อเขียนพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษรแล้ว ก็นับถือคัมภีร์พระไตรปิฎกว่าเป็นพระ

ธรรมเจดีย์ด้วย

อุเทสิกะเจดีย์นั้น เป็นของสร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้า ไม่กำหนดว่าจะต้องทำเป็นอย่างไร ถ้ามิได้เป็นธาตุเจดีย์หรือบริโภคเจดีย์หรือธรรมเจดีย์แล้ว ก็นับว่าเป็นอุเทสิกะเจดีย์ทั้งสิ้น พิเคราะห์ดูโดยโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ดูเหมือนอุเทสิกะเจดีย์ที่ชอบทำกันในชั้นแรกจะทำเป็นพุทธรูปบ้างก็ อาศัยประเพณีอันมีมาแต่ครั้งพุทธกาล พุทธสาวกยอมจัดอาสนะไว้รับเสด็จพระพุทธองค์ในเวลาเมื่อเสด็จไปโปรดสัตว์ ณ ที่นั้นๆ จึงสร้างพุทธรูปบ้างเป็นที่สักการบูชาในเวลารำลึกถึงพระพุทธองค์เมื่อเสด็จเข้าปรีนิพพานแล้ว เรียกกันว่าอาสนมูชา เป็นอุเทสิกะเจดีย์มีขึ้นก่อนอย่างอื่น

เชิงอรรถ ตอนที่ ๑

๑ เขตแห่งมัชฌิมประเทศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทานอธิบายไว้ในหนังสือเรื่องพุทธธานุพุทธประวัติ ว่าในทิศตะวันออกภายในแต่ประเทศเบงกอลเข้ามา ในทิศใต้ภายในแต่ประเทศเดกกันเข้ามา ในทิศตะวันตกภายในแต่ประเทศบอมเบย์เข้ามา ในทิศเหนือภายในแต่ประเทศเนปาลเข้ามา

๒ ว่าตามหนังสือเรื่องพุทธอิสินเดีย ของศาสตราจารย์ริส เดวิดส์

๓ ศาสนาไตรเพท เป็นศาสนาเดิมของพวกอารยัน ตั้งแต่ก่อนมาอยู่ในอินเดีย ถือว่ามีเทวดาเป็นเจ้าของโลกธาตุต่างๆ ที่มีมนุษย์ต้องอาศัย เช่นถือว่าพระอินทร์เป็นเจ้าของฟ้า และพระอัคนีเป็นเจ้าของไฟ เป็นต้น นูชาขอพรเทวดานั้นๆ ด้วยพระเวทของฤๅษี ซึ่งพวกพราหมณ์เป็นพนักงานทรงจำไว้

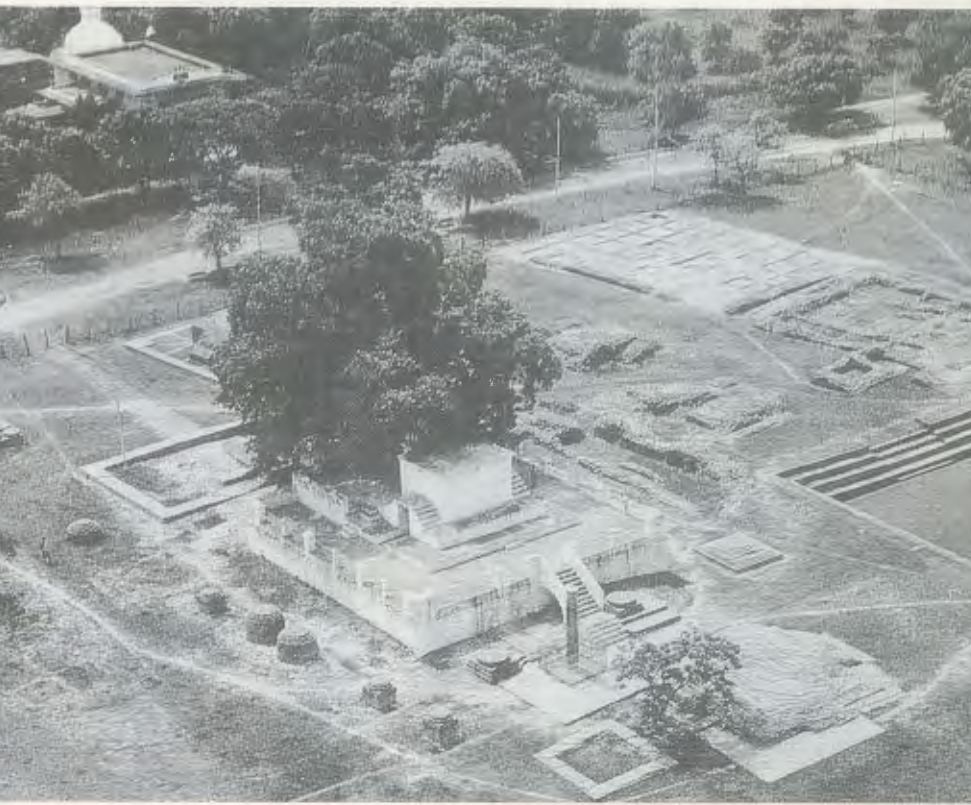
๔ คติธรรมของศาสนาในะคล้ายพระพุทธานุศาสนา แต่ถือ "อหิงสา" คือไม่เบียดเบียนสัตว์โลกเป็นข้อสำคัญ

๕ คือสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา

๖ ข้อที่ว่าเหมือนพระเจ้าจักรพรรดินั้น มาคิดสันนิษฐานดู เห็นว่าเพราะพระองค์เป็นทั้งกษัตริย์และเป็นศาสตราจารย์ด้วย เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิในข้อนี้

๗ พระบรมธาตุส่วนนี้ที่ได้มายังประเทศสยามเมื่อรัชกาลที่ ๕ และบรรจุประดิษฐานไว้ในพระสถูปบนบรมบรรพต วัดสระเกศ

๘ ธรรมทั้งหลาย มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุเหล่านั้นเมื่อสิ้นเหตุเหล่านั้นจึงดับทุกข์ได้ พระมหาสมณะมีวาทะตรัสสอนเช่นนี้เสมอ

สวนลุมพินี ภาพทางอากาศในปัจจุบัน

พระตถาคตเจ้าประทานปฐมเทศนา ณ ตำบลอิสิปตนมฤคทายวัน
ในแขวงเมืองพาราณสี (เดี๋ยวนี้เรียกตำบลสารนาถ)

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยประวัติพุทธเจดีย์

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ ๔ เดือน พระอริยสาวกทั้งปวงประชุมกันที่ถ้ำสัตตบรรณในแขวงเมืองราชคฤหมหานครราชธานีแห่งประเทศมคธราชรัฐ ช่วยกันรวบรวมพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนและพระวินัยที่ได้ทรงบัญญัติไว้ให้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์เข้าเป็นระเบียบ พระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการประชุมนั้น ให้พระอานนท์ซึ่งทรงจำคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้แม่นยำเป็นผู้แสดงพระธรรมในที่ประชุม และให้พระอุบาลีซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในข้อสิกขาบทบัญญัติเป็นผู้แสดงพระวินัย ครั้นที่ประชุมเห็นว่าถูกถ้วนตามพระพุทธฎีกาแล้ว ก็ชวนกันท่องบ่นจนจำได้ขึ้นปากเจนใจ ทั้งพระธรรมและพระวินัย (ด้วยในสมัยนั้นยังไม่ใช่ประเพณีจดลงเป็นตัวอักษร) การประชุมรวบรวมพระธรรมวินัยครั้งที่กล่าวนี้ เรียกในตำนานว่า "ปฐมสังคายนา" ครั้นเสร็จแล้วพระอริยเจ้าพุทธสาวกทั้งหลายก็แยกย้ายกันไปอยู่ต่างภูมิลำเนาเที่ยวสั่ง

สอนพระพุทธศาสนาและให้อุปสมบทแก่ผู้ศรัทธาชาวชนเป็นภิกษุสืบสาย
สังฆนุตตรแห่งจำพระธรรมวินัยตามที่ได้ทำปฐมสังคายนา ถือเป็นหลัก
พระพุทธศาสนาสืบมา ครั้นนานมาเมื่อพระอริยสาวกซึ่งได้ทำสังคายนา
ล่วงลับดับสูญสิ้นไป พระภิกษุผู้เป็นหัวหน้าสำนักศิษย์ในสำนักพระ
อริยสาวกองค์ใด ก็ได้เป็นคณาจารย์ควบคุมพุทธบริษัทขณะนั้นๆ ต่อ
กันมา

เรื่องพงศาวดารฝ่ายอาณาจักรสมัยนั้น ประเทศมคธราชรัฐเริ่ม
เจริญรุ่งเรืองมาแต่พระเจ้าพิมพิสารปกครอง ครั้นถึงพระเจ้าอชาต
ศัตรูก็มีอาณาพราพราวมประเทศที่ใกล้เคียง คืออาณาเขตพวก
กษัตริย์ลิคนวี เป็นต้น ตลอดจนสามารถเอาประเทศโกศลราชรัฐไว้ได้ใน
อำนาจ อาณาเขตของประเทศมคธราชรัฐก็กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งขึ้นโดย
ลำดับมา แต่ส่วนกษัตริย์ซึ่งปกครองมคธราชรัฐนั้น ต่อมาพวกตระกูล
นั้นทะ อันเป็นตระกูลต่ำ ซึ่งได้ราชสมบัติจากเชื้อวงศ์พระเจ้าอชาต
ศัตรูแล้วย้ายราชธานีไปตั้งที่เมืองปาฏลิบุตร ครอบครองราชสมบัติสืบ
ต่อกันมาหลายรัชกาล ตลอดสมัยนี้พระพุทธศาสนายังไพบุลย์ด้วย
ผู้เลื่อมใสมีมาก แต่เมื่อล่วงพุทธกาลมาหลายชั่วบุคคลเข้า พระสงฆ์ต่าง
สำนัก แม้สังวรยายพระธรรมวินัยตามระเบียบที่ทำปฐมสังคายนา
เหมือนกันทั้งนั้นก็ดี ความคิดเห็นเกิดแตกต่างกันขึ้นด้วยต่างอาจารย์
กัน ปรากฏในเรื่องตำนานสังคายนาว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานแล้วได้ประมาณ ๑๐๐ ปี มีภิกษุคณะหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า
พวกวัชชีบุตรอยู่ที่เมืองเวสาลีทำนองจะถือเอาข้อความอันปรากฏอยู่
ในมหาปรินิพพานสูตรว่าพระพุทธองค์ได้ประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้า
พระภิกษุทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่าขุทธานุชุตทกะวินัย (คือข้อบังคับ
เล็กน้อย) บทใดซึ่งทรงบัญญัติไว้ จะประพจน์ไม่ได้สะดวก ก็ให้แก้
ไขได้ อาศัยข้อนี้เป็นมูล พวกภิกษุคณะวัชชีบุตรจึงแก้ไขพระวินัย
บัญญัติเป็นวัตุ ๑๐ ประการ มีเลิกสิกขาบทที่ห้ามมิให้กินอาหาร

นอกเพลและที่ห้ามมิให้รับทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น พระภิกษุสงฆ์ที่
เห็นชอบด้วยก็มี ที่ไม่เห็นชอบด้วยก็มี พระยศเถรหัวหน้าในพวกที่
โต้แย้งจึงนิมนต์พระมหาเถรผู้เป็นคณาจารย์อยู่สำนักอื่นๆ มีพระ
สัพพกามีและพระเรวัต เป็นต้น กับทั้งคณะสงฆ์อีกเป็นอันมากมา
ประชุมกันที่เมืองเวสาลี วินิจฉัยว่า ๑๐ ประการของพวกภิกษุวัชชี
บุตร เห็นพร้อมกันว่าการที่แก้ไขพระวินัยนั้นไม่สมควร เพราะเมื่อ
ครั้งพระอริยสาวกทำปฐมสังคายนาได้ลงมติไว้แล้ว ว่าถึงแม้พระพุท
องค์ได้ประทานอนุญาติก็ดี ก็หาควรจะแก้พระวินัยให้ผิดแผกไปจาก
ที่พระพุทองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ไม่^๒ ครั้งนั้นพระภิกษุวัชชีบุตรไม่ยอม
เพิกถอนว่า ๑๐ ประการ เหล่าสงฆ์ฝ่ายพระยศเถรก็ไม่มี
อำนาจที่จะบังคับบัญชาพวกภิกษุวัชชีบุตรได้ การถือพระวินัยจึงแตก
ต่างกันขึ้นเป็น ๒ ลัทธิ ลัทธิที่พระสงฆ์พวกพระยศเถรถือได้ชื่อเรียก
ว่า "เถรวาท" เพราะคงถือตามพระเถรพุทสาวกได้ทำสังคายนาไว้
ส่วนลัทธิที่พระสงฆ์พวกวัชชีบุตรถือได้ชื่อเรียกว่า "อจารีวาท"
เพราะถือลัทธิอาจารย์แก้ไขในชั้นหลัง" เมื่อการถือพระวินัยเกิดแตก
ต่างกันเป็น ๒ พวกเช่นนั้นแล้ว พระมหาเถรทั้งหลายฝ่ายข้างพระ
ยศเถรจึงประชุมพระภิกษุสงฆ์บรรดาซึ่งมิได้เห็นชอบด้วยในว่า ๑๐
ประการของพวกวัชชีบุตร พร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยตาม
ระเบียบซึ่งพระอริยสาวกได้รวบรวมนั้นซ้ำอีกครั้งหนึ่งให้ถูกต้องเหมือน
กันหมดทุกคณะ การสังคายนาที่เมืองเวสาลีจึงนับเป็นครั้งที่ ๒ เรียก
ในตำนานว่า "ทุติยสังคายนา" แต่เมื่อมีเหตุขึ้นครั้งนั้นแล้ว ต่อมาพระ
สงฆ์ก็เกิดแตกต่างกันเป็น ๒ นิกาย พระสงฆ์พวกถือพระธรรมวินัย
ตามลัทธิเถรวาท ได้ชื่อเรียกว่า "สถวีระ" พระสงฆ์ที่ถือลัทธิอจารีวาท
(ทั้งพวกภิกษุวัชชีบุตร และพวกอื่นซึ่งมิได้ถือตามลัทธิเถรวาท) ได้ชื่อ
เรียกว่า "มหาสังฆิกะ"^๓ แต่ข้อที่แตกต่างเห็นจะเป็นแต่ถือผิดกัน
ในสิกขาบทข้อที่ไม่สำคัญ ส่วนที่เป็นข้อสำคัญและตัวพระธรรมยัง

ถืออย่างเดียวกันสืบมา แม้กิจวัตรต่างๆ พระสงฆ์ทุกคนก็เห็นจะ
ประพฤติเช่นเดียวกันอย่างประเพณีพระภิกษุในครั้งพุทธกาลเป็นต้นว่า
เมื่อถึงฤดูแล้งก็เที่ยวสั่งสอนพระพุทธานุศาสนตามประเทศใหญ่่น้อย
หรือมิฉะนั้นก็เที่ยวหาที่สงบบำเพ็ญสมณธรรม ต่อถึงฤดูฝนจึงหยุด
พักจำพรรษา ทาอยู่ประจำ ณ ที่แห่งใดเป็นถิ่นฐานภูมิลำเนาไม่ แต่ถึง
สมัยชั้นนี้เกิดมีพระราชาเจดีย์และพระบริโภาคเจดีย์ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว
เป็นวัตถุที่บูชาแทนพระองค์พระพุทธเจ้า พวกที่ถือพระพุทธานุศาสนทั้ง
บรรพชิตและคฤหัสถ์ คงถือเป็นกิจวัตรที่จะพึงไปกระทำสักการบูชา ณ
พุทธเจดีย์สถานแห่งใดแห่งหนึ่ง เป็นประเพณีมีขึ้น อย่างเช่นไปเฝ้า
สมเด็จพระศาสตราจารย์เมื่อครั้งพุทธกาล พิเคราะห์ตามหลักฐานที่มี
ปรากฏดูเหมือนพวกพุทธบริษัทในสมัยเมื่อแรกล่วงพุทธกาล จะนับ
ถือสังเวชนียสถาน คือตำแหน่งที่ตั้งพระพุทธรูปประสูติ ตรัสรู้ แสดง
ปฐมเทศนาและปรินิพพาน ๔ แห่งนี้ ยิ่งกว่าพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระ
บรมสารีริกธาตุ คงเป็นเพราะพระเจ้าได้ดำรัสไว้ว่า ถ้าใครใคร่จะ
เห็นพระองค์เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ให้ไปปลงธรรมสังเวช
ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใดใน ๔ แห่งนั้น แต่ส่วนพระธาตุเจดีย์ให้มีพุทธ
บรรหารเช่นนั้นไม่ อีกประการหนึ่ง พระธาตุเจดีย์ที่เกิดขึ้น ๘ แห่ง
แต่แรกนั้น สังเกตตามชื่อเมืองที่ได้พระบรมธาตุไป ที่เป็นเมืองใหญ่มี
น้อย เพราะแจกตามแต่มีมาขอ มิได้ถือเอาภูมิมงคลเป็นกำหนด
พระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุพระบรมธาตุเล่า ก็จะทำแต่ตามกำลัง
และความสามารถของเมืองที่ได้พระบรมธาตุไป ประกอบทั้งเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้น เช่นเกิดศึกสงครามหรือบ้านเมืองตกอยู่ในอำนาจพวกถือ
ศาสนาอื่น เป็นต้น อาศัยเหตุทั้งปวงนี้ภายในระยะเวลา ๒๐๐ ปี ตั้ง
แต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานมา จึงปรากฏว่าพระธาตุเจดีย์
เป็นอันตรรายสูญไปเสียหลายแห่ง กล่าวอธิบายไว้ในหนังสือเก่าบาง
เรื่อง^๕ ว่าเมื่อแจกพระบรมธาตุไปแล้วไม่ช้า พระมหากัสสปเถระคิดเกรง

ว่าพระบรมธาตุจะไปเป็นอันตรายเสีย จึงบันดาลด้วยอิทธิฤทธิ์ไปเอาพระบรมธาตุมาถวายพระเจ้าอชาตศัตรู ให้รวบรวมไว้ที่เมืองราชคฤหมหานครทั้งหมด เว้นแต่ส่วนที่ได้ไปยังรามคามแห่งเดียว ครั้งนั้นพระยานาคหวังไว้จึงมิได้เอามา ความอธิบายนี้มีหลักฐานเพียงพอให้เห็นว่า พระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นชั้นแรกนั้น อยู่ที่ยืนมาแต่บางแห่ง แต่ส่วนพระบริโศกเจดีย์กล่าวคือ ที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นที่พุทธบริษัทพอใจไปบูชาตั้งแต่แรก และตลอดมาทุกสมัย ใช้แต่เท่านั้น ยังเกิดนิยมนสถานที่พุทธปาฏิหาริย์ว่าเป็นบริโศกเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง คือ

๑. **ที่พระตถาคตเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์สวรรค์** ณ เมืองสังกัส (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงสุขานโกต) แห่ง ๑

๒. **ที่พระตถาคตเจ้าทรงทำมหายมกปาฏิหาริย์** ณ เมืองสวตถิ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงสาเหตุมาเหตุ) แห่ง ๑

๓. **ที่พระตถาคตเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี** ณ เมืองราชคฤห์ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงราชะเคีย) แห่ง ๑

๔. **ที่พระตถาคตเจ้าทรงทรมานพระยาพานร** ณ เมืองเวสาลี (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงเพสาร์ห์) แห่ง ๑

แล้วเกิดนิยมนพุทธบริขารว่าเป็นบริโศกเจดีย์ อ่างที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ ในหนังสือเก่าอีก ๑๐ แห่ง^๗ คือ

๑. **กายพันธก์กับบาตร** อยู่ ณ เมืองปาฏลีบุตร

๒. **ผ้าอุทกสาฎก** อยู่ ณ เมืองปัญจาลราชู

๓. **ผ้าจัมจันทร์** อยู่ ณ เมืองโกศลราชู

๔. **ไม้สีพระทนต์** อยู่ ณ เมืองมิติลา

๕. **ผ้ากรองน้ำ** อยู่ ณ เมืองวิเทหราชู

๖. **มิดกับก่องเข็ม** อยู่ ณ เมืองอินทปัตถ์

๗. **รองพระบาทและถลกบาตร** อยู่ ณ บ้านอุสสิพรหมณคาม

๘. เครื่องลาด อยู่ ณ เมืองมกุฏนคร

๙. ผ้าไตรจีวร อยู่ ณ เมืองภัทรวฐ

๑๐. นิสีทนสันถิต อยู่ ณ เมืองกุรุราช

แต่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบริวาร ๑๐ แห่งนี้ นำสงสัยว่าจะเป็นที่
ของเกิดสมมติกันขึ้นต่อชั้นหลัง เมื่อพระพุทธรูปกาลล่วงแล้วช้านาน

ประเพณีที่พวกพุทธรูปบริษัทไปกระทำพุทธรูปบูชาซึ่งที่สังเวชนียสถาน
ทั้ง ๔ แห่งนั้น น่าจะเป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งมาวสอันเป็นที่พระสงฆ์อยู่
ประจำ ซึ่งเราเรียกกันว่า "วัด" มีขึ้นในมัชฌิมประเทศ เพราะเมื่อครั้ง
พุทธรูปกาล เหล่าพุทธรูปสาวกทั้งหลายที่อยู่ปฏิบัติวัดถากพระพุทธรูปองค์
เนื่องนิจ เช่นพระอานนทเถรเจ้าเป็นต้นก็มี ที่ไปสู่พระพุทธรูปสำนักเฝ้า
แทนในเวลามีโอกาสเป็นมือเป็นคราวก็มี ที่ได้พบปะเฝ้าแทนในเวลา
พระพุทธรูปเสด็จเที่ยวจาริกไปในนานาประเทศก็มี ครั้นพระพุทธรูป
เสด็จดับขันธปรินิพพานขาดการที่ได้เคยเฝ้าแทนเห็นพระองค์เหมือน
แต่ก่อน พวกพุทธรูปสาวกที่รำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า ก็คงพากันไปยังที่
สังเวชนียสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง ตามที่มีพระบรมพุทธานุญาตดังกล่าว
มาแล้ว ที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งจึงเกิดเป็นตำบลที่สมาคมของ
พวกพุทธรูปบริษัททั้งพระและคฤหัสถ์ไปประชุมกันไม่ขาด พวกนี้ไป
แล้วมีพวกนั้นมาเล่า มีจำนวนคนประชุมอยู่มากบ้างน้อยบ้างเนื่องนิจ
อาศัยเหตุนี้น่าจะมีพวกชาวบ้านแถวตำบลนั้นคิดแสวงหาผลประโยชน์
ด้วยการสร้างที่พักอาศัยและเลี้ยงดูพวกอาคันตุกะขึ้นก่อน แล้วมีผู้
ครีธาทำบุญด้วยสร้างที่อาศัยถวายพระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายพระภิกษุก็เห็น
จะเกิดมีผู้ที่สมัครอยู่ประจำทำการบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเพื่อการกุศล
จึงสันนิษฐานว่า การที่พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำบำรุงรักษาสังเวชนียสถาน
นั้น จะเป็นมูลเหตุที่เกิดมีวัดเช่นเราเข้าใจกันบัดนี้ และอาจจะเป็นมูล
เหตุให้เกิดวัดขึ้นในตำบลอื่นๆ ต่อออกไป เพราะพวกพุทธรูปบริษัทซึ่งไป
บูชาซึ่งที่สังเวชนียสถานที่เป็นผู้อยู่ใกล้ไปได้ง่ายมีน้อย ที่เป็นผู้อยู่บ้าน

อื่นเมืองไกลในจรุททิกไปถึงได้ด้วยยากมีมาก พวกที่อยู่ไกลคงอยากให้มีเจดีย์สถานอยู่ในที่ใกล้ภูมิลำเนาของตน ให้ไปบูชาได้ง่าย ก็ในบรรดาพระบริโภคเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานอนุญาตไว้ นั้น อาจเป็นสิ่งหามั่วตฤแบ่งภาคไปประดิษฐาน ณ ที่อื่นได้แต่ต้นโพธิ์ที่พุทธคยาอย่างเดียว อาศัยเหตุนี้ผู้อยู่ห่างไกลเมื่อได้ไปบูชา ณ ที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว จึงเก็บเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากต้นเดิมไปเพาะปลูกยังบ้านเมืองที่ตนอยู่ และบูชาเป็นบริโภคเจดีย์ต่อไป บางพวกก็สร้างพุทธอาสน์ขึ้นเป็นอุเทสิกะเจดีย์ที่บูชาพระพุทธคุณในบ้านเมืองของตนตามแบบอย่างพระอริยสาวกได้เคยกระทำมาในครั้งพุทธกาล บางพวกก็สร้างพระธรรมเจดีย์ดังกล่าวมาแล้ว เป็นเหตุให้เกิดมีเจดีย์สถานขึ้น ณ ที่อื่นๆ เมื่อเจดีย์วัตถุเกิดมีขึ้น ณ ที่แห่งใดก็จำต้องมีการบำรุงรักษาจึงมีสิ่งมาวาสที่พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำเกิดขึ้น ณ ที่เจดีย์สถานนั้นๆ แท้จริงในครั้งพุทธกาลก็มีที่สำนักสงฆ์เรียกว่า "อาราม" ดังเช่นเวฬุวนารามในเมืองราชคฤหมหานคร ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายแก่พระพุทธองค์และเชตวันารามของอนาถปิณฑิกะมหาเศรษฐีถวายที่ในสวตถิ เป็นต้น แต่อารามครั้งพุทธกาลเป็นที่พระพุทธองค์กับพระสงฆ์อาศัยช่วงเวลาเสด็จสำนักในเมืองนั้นๆ เวลาเสด็จเที่ยวจาริกอารามก็ทิ้งว่างเปล่าหามีพระสงฆ์อยู่ประจำไม่ แต่สิ่งมาวาสซึ่งเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลมีเจดีย์วัตถุที่สักการบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าประจำอยู่ และมีผู้คนพากันไปบูชาเนื่องนิจ จึงต้องมีผู้อยู่ประจำบำรุงรักษาเกิดเป็นวัดขึ้นด้วยประการฉะนี้

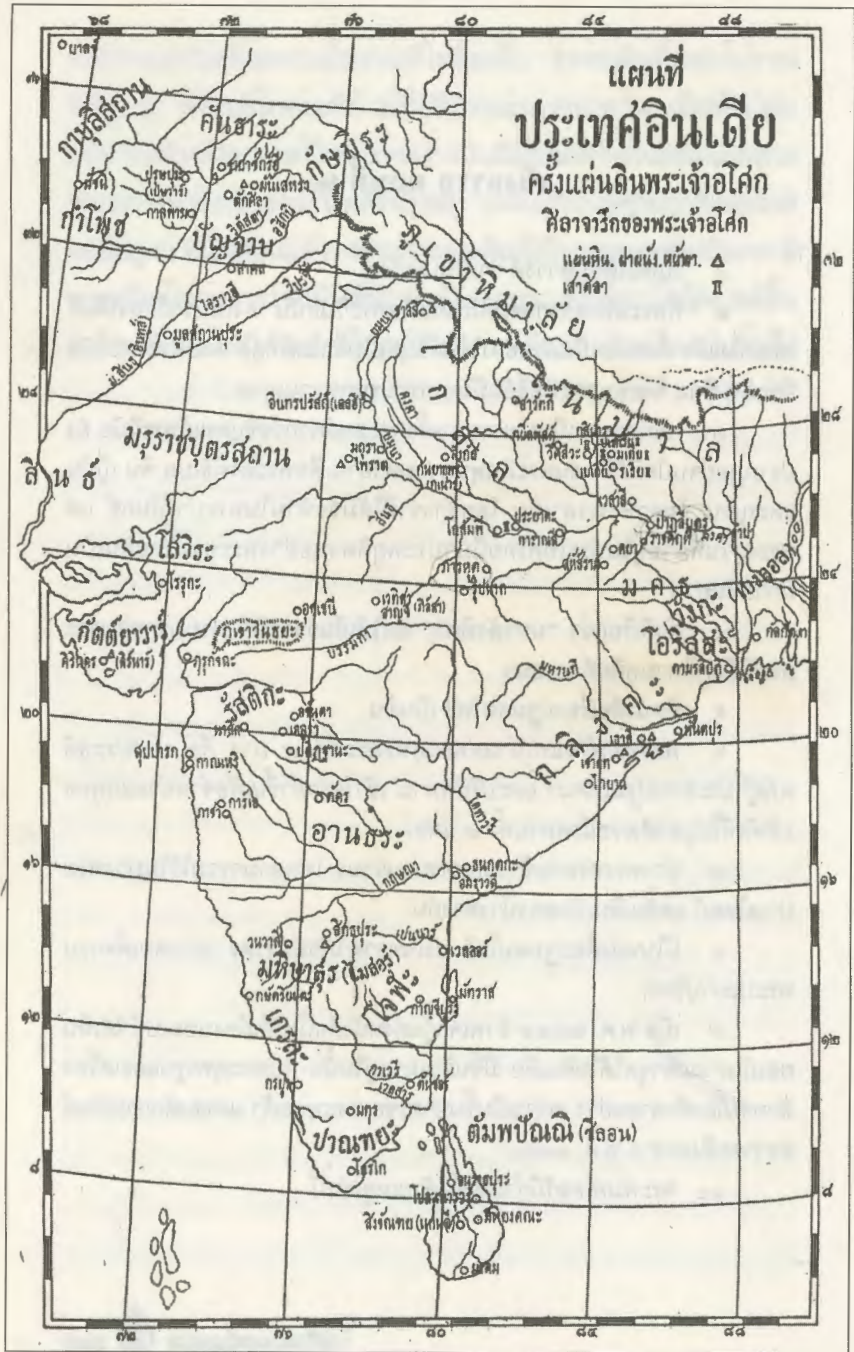
ความที่กล่าวมาแล้วไม่มีหนังสือเรื่องใดกล่าวความไว้ให้ทราบได้ชัดเจนก็จริง แต่มีเค้าเงื่อนอยู่ ดังเช่นประเพณีที่ถือกันมาจนทุกวันนี้ว่า ต้นโพธิ์เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งซึ่งควรปลูกในวัด และต้นโพธิ์ซึ่งปลูกกันตามวัดนั้นย่อมเสาะแสวงหาเฉพาะพืชพันธุ์อันมาแต่ต้นเดิม ณ เมืองพุทธคยา เรียกกันว่า "พระศรีมหาโพธิ์" อีกประการหนึ่งเมื่อ

พนักงานตรวจรักษาของโบราณที่ในอินเดีย ชูดชนดินที่กลบโบราณ
วัตถุ ณ พระบริโกทเจดีย์ มีที่อสิปัตนะมฤคทายวัน เป็นต้น พบ
รอยก่อสร้างสังฆาวาสไว้กว้างขวาง เป็นฝีมือก่อสร้างในสมัยเมื่อพระ
พุทธศาสนารุ่งเรืองในชั้นหลังจริงอยู่ แต่น่าสันนิษฐานว่าสังฆาวาส
จะมีอยู่ ณ ที่นั้นก่อนแล้ว พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก มี
พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้น จะเป็นแต่บูรณะให้ใหญ่โตไพศาลขึ้น
หาใช่จะพึงคิดให้มีพระสงฆ์ไปอยู่ประจำ ณ ที่เจดีย์สถานในสมัยนั้นไม่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับ
ภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๖
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎก
ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๖
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎก
ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๖ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๕๖
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎก
ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๖๖ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๗๖
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎก
ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๘๖ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๙๖
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎก
ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๙๘ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่พิมพ์โดย
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๙๙

เชิงอรรถ ตอนที่ ๒

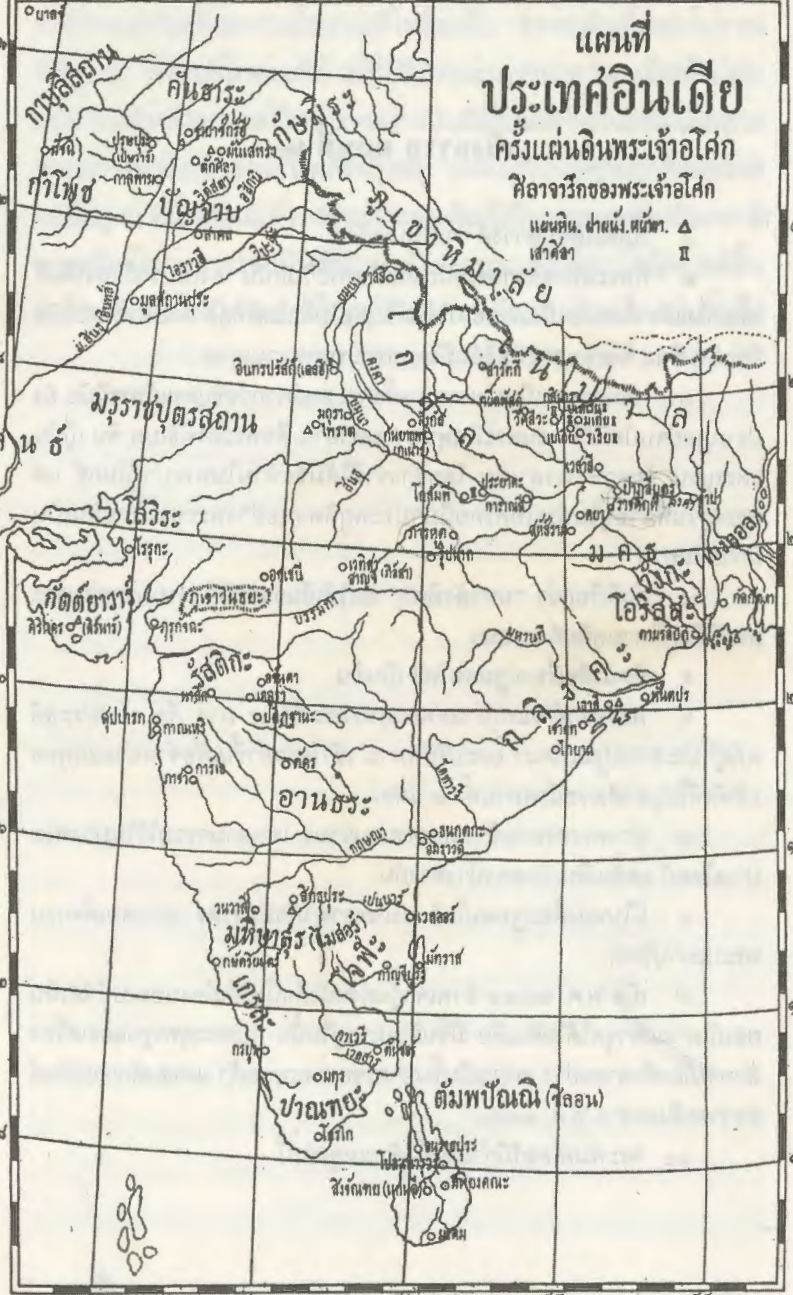
- ๑ ในหนังสือมหาวงศ์ ว่าเป็นนายโจร
- ๒ ที่พระอริยสาวกลงมตมิให้แก่ไชพระวินัยนั้น คงเห็นว่าถ้าลงได้แก่ ครั้งหนึ่งแล้ว ก็คงเกิดเป็นตัวอย่างให้แก่นั่นต่อไปอีกไม่มีที่สุด ลงปลายพระวินัย ก็จะไม่เห็นเพื่อน จึงยอมสละสิทธิ์อันมีโดยพระบรมพุทธานุญาต
- ๓ คติที่อาจจะเป็นผลมาจากครั้งพระสงฆ์พวกวัชชีบุตรแก่พระวินัย ยังปรากฏอยู่จนบัดนี้ก็มี เช่นพระภิกษุณีภิกษุมหายาน คือพระสงฆ์ทิเบต จีน ญี่ปุ่น และญวน ฉันทอาหารเวลาเย็น โดยอ้างว่ามีได้มีชื่อห้ามในพระปาฏิโมกข์ แต่พระภิกษุที่มาอยู่ในประเทศไทยนี้มาประพฤติตามอย่างพระสงฆ์ไทยอันเป็น นิกายหินยาน
- ๔ คำที่เรียกว่า “มหาสังฆิกะ” ส่อให้เห็นว่าจะมีจำนวนมากกว่าพระสงฆ์ที่ถือคติตามทุตติยสังคายนา
- ๕ มีหนังสือเรื่องปฐมสมโพธิ เป็นต้น
- ๖ พระพิมพ์รุ่นแรกทำแต่พระพุทธรูปประดิษฐาน ๔ ปาง คือ ปางประสูติ ตรัสรู้ ประทานปฐมเทศนา และปรินิพพาน เข้าใจว่าทำขึ้นเพื่อจำหน่ายแก่พุทธบริษัทที่ไปบูชาสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่ง
- ๗ ปางทรงธรรมช้างและทรมานวานร เราเอามารวมไว้ในปางพระปาเลไลยก์ แต่ชั้นเดิมเป็นสองปางต่างกัน
- ๘ มีในหนังสือปฐมสมโพธิ บริเจตธาตุวิภังขน์ปริวัตร (ฉบับสมเด็จพระกรมพระปรมาธิบดีฯ)
- ๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ไปที่เมืองบอมเบย์ ได้เห็นผอบโบราณเขาชุดได้ในอินเดีย มีชั้นดินเผาอยู่ในนั้น กับพระพุทธรูปและเครื่องสักการภัณฑ์หลายอย่าง เขาว่าเป็นชิ้นมาตรของพระพุทธรูปเจ้า แต่ของสักการภัณฑ์ ส่อว่าจะฝังต่อราว พ.ศ. ๑๐๐๐
- ๑๐ พระพิมพ์เองก็มีกำเนิดขึ้นด้วยเหตุเช่นนี้

แผนที่
ประเทศไทยในสมัย
กรุงศรีอยุธยา
 ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก

แผ่นดิน ๕๓๓-๕๔๓
 ศ.ศ. ๕

กบฏสุพรรณภูมิ
 กบฏทวาย
 กบฏเชียงใหม่
 กบฏสุโขทัย
 กบฏนครศรีธรรมราช
 กบฏปัตตานี
 กบฏสงขลา
 กบฏยะลา
 กบฏนราธิวาส
 กบฏสตูล
 กบฏภูเก็ต
 กบฏพังงา
 กบฏกระบี่
 กบฏตรัง
 กบฏพัทลุง
 กบฏสตูล
 กบฏยะลา
 กบฏนราธิวาส
 กบฏสงขลา
 กบฏปัตตานี

ตอนที่ ๓

สมัยแรกพระพุทธศาสนา เป็นประธานของประเทศ

เรื่องพงศาวดารอินเดียเมื่อล่วงพุทธกาลแล้ว เชื้อวงศ์พระเจ้าอชาศัตต์รุได้ครองมคธราชรัฐต่อมาอีก ๒ องค์ก็ถูกพวกสกุลนั้นทะชิงราชสมบัติเมื่อราว พ.ศ. ๗๓ กษัตริย์นั้นทรงราชวงศ์ย้ายราชธานีจากราชคฤห์ไปตั้ง ณ เมืองปาฏลีบุตร ครองครองมคธราชรัฐสืบเชื้อสายมากกว่าร้อยปี ครั้นเมื่อพุทธกาลล่วงมาได้ราว ๒๐๗ ปี พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เมืองมลิโดเนียมีอำนาจพหุขึ้นในยุโรป ยกทัพพลพวกโยนก^๑ เทียบปราบปรามต่างประเทศ ขยายราชอาณาจักราเขตออกมาทางทิศตะวันออก จนถึงแผ่นดินอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ แต่ยังมีพื้นที่จะได้มคธราชรัฐไว้ในอำนาจ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชถึงทิวงคต ราชอาณาจักรที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์รวบรวมไว้ได้ก็แตกกันออกเป็นหลายก๊ก ในทวีปเอเชียตั้งแต่ชายทะเลเมดิเตอร์เรเนียนมาจนลุ่มแม่น้ำสินธุในแดนดินอินเดีย ชาวโยนกที่เป็นแม่ทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ต่างตั้งตัวเป็นเจ้าของแผ่นดินครองบ้านเมืองเป็นหลายอาณาจักรด้วยกัน เป็นเหตุให้พวกโยนกตามมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเขตเหล่านั้นเป็นอันมาก ก็

ในคราวเกิดยุคเชษฐาทางปลายแดนอินเดียฝ่ายตะวันตก เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชมาย้ายครั้งนั้น มีชาวอินเดียคนหนึ่งชื่อจันทรคุปต์ เกิดในสกุลโมริยะะ เป็นผู้ที่มีสติปัญญาสามารถ อาศัยโอกาสในเวลาอาณาเขตของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แตกกันเป็นหลายก๊ก ช่องสุ่มผู้คนที่แตกฉานอยู่ทางชายแดนอินเดียข้างตะวันตกรวบรวมเป็นบริวารได้เป็นอันมาก แล้วตีบ้านเมืองอันเป็นอาณาเขตมคธราชขยายอำนาจเข้ามาโดยลำดับ จนชิงราชสมบัติในมคธราชได้จากราชวงศ์นั้นทะเมื่อ พ.ศ. ๒๒๑ แล้วราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าจันทรคุปต์ เป็นปฐมกษัตริย์โมริยะราชวงศ์ ครองเมืองปาฏลีบุตรเป็นราชธานีต่อมา และครั้งนั้นทางแคว้นแคว้นแดนดินต่ออินเดียไปทางตะวันตก อันพวกโยนกแยกอาณาเขตของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ตั้งเป็นหลายก๊กนั้น พระเจ้าเซลอยโกสได้ครองก๊กหนึ่ง ซึ่งเรียกนามว่าประเทศบัคเตรีย (บัดนี้อยู่ในเขตเตอร์กิสถานและประเทศอาฟฆานิสถาน) หมายจะขยายอาณาเขตเข้ามาในแผ่นดินอินเดียอย่างเช่นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช จึงยกกองทัพบุกรุกตีบ้านเมืองชายแดนมคธราชเข้ามา ได้สู้รบกันกับกองทัพพระเจ้าจันทรคุปต์ พวกโยนกผู้ชาวอินเดียไม่ได้ พระเจ้าเซลอยโกสต้องขอหย่าทัพ โดยยอมยกราชธิดาให้เป็นมเหสีของพระเจ้าจันทรคุปต์ และยกหัวเมืองในแคว้นคันธารราชู (คือที่เป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย) และต่อไปจนที่เป็นหัวเมืองข้างฝ่ายใต้ของประเทศอาฟฆานิสถานบัดนี้) ให้เป็นอาณาเขตของพระเจ้าจันทรคุปต์ แต่นั้นพระเจ้าจันทรคุปต์ก็รุ่งเรืองเกียรติยศเป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้นในมัชฌิมประเทศ ครั้นพระเจ้าจันทรคุปต์ทิวงคต ราชโอรสได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่าพระเจ้าพินทุसारอมิตตมาฏ เป็นพระเจ้าราชาธิราชต่อมา แผลวอาณาเขตกว้างขวางออกไปกว่าแต่ก่อน ทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันออก และตั้งอุปราชไปครองประเทศต่างๆ ที่ได้ไว้ในราชอาณาจักร ราชโอรสองค์

หนึ่งทรงนามว่าโศกราชกุมาร ได้เป็นอุปราชมณฑลวันติ ครองเมืองอุชเชนีทางทิศตะวันตกเฉียงใต้แห่งมคธราชรัฐอยู่จนพระราชบิดาทิวงคต แล้วได้ราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๗๐ ทรงพระนามว่าพระเจ้าโศกปิยทัสสีครองราชอาณาจักรเป็นพระเจ้าราชาธิราชต่อมา เป็นรัชกาลที่ ๓ ในโมริยราชวงศ์ เมื่อพระเจ้าอโศกแรกได้เสวยราชย์ก็ตั้งพระราชหฤทัยจะขยายราชอาณาจักรให้กว้างขวางใหญ่ยิ่งออกไปตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าอัยกาและพระราชบิดาได้ประพุดติมาแต่ก่อน จึงยกกองทัพลงไปตีประเทศกสิงครราชรัฐ หมายจะขยายราชอาณาจักรต่อไปทางฝ่ายใต้ แต่เมื่อพระเจ้าอโศกทำสงครามมีชัยชนะได้ประเทศกสิงครราชรัฐไว้ในอำนาจ ทรงทราบว่าในการที่รบพุ่งกันครั้งนั้น พวกชาวสิงครราชรัฐถูกฆ่าฟันตายตั้งแสน ก็เกิดสังเวชพระราชหฤทัย ประมวลว่าการที่พระมหากษัตริย์แสวงหาเกียรติยศและอาณาเขตด้วยทำให้มนุษย์ต้องเดือดร้อนล้มตายอย่างนั้นหาควรไม่ แต่นั้นพระเจ้าอโศกก็เกิดเลื่อมใสเห็นจริงในพระพุทธศาสนา เลิกทำศึกสงคราม ขวนขวายแต่ในการที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาเขตโดยทางธรรมต่อมา จนได้พระนามปรากฏว่า "พระเจ้าศรีธรรมโศกราช"

ตรงนี้จะแสดงวินิจฉัยเรื่องราชประวัติแห่งพระเจ้าอโศกมหาราชแทรกลงสักหน่อย ด้วยแต่ก่อนมาเรารู้เรื่องแต่ตามที่ปรากฏในหนังสือซึ่งแต่งในลังกาทวีป คือหนังสือมหาวงศ์ เป็นต้น ครั้นนักปราชญ์ตรวจค้นของโบราณในอินเดีย พบศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกอ่านได้ความแตกต่างกับมหาวงศ์หลายข้อ อีกประการหนึ่งในเรื่องมหาวงศ์ เมื่อกล่าวถึงเหตุที่ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มักอ้างไปในทางข้างปาฎิหารีย์ มิได้พิจารณาพฤติการณ์ทางฝ่ายอาณาจักร วินิจฉัยเหตุที่พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสทำนุบำรุงพระพุทธศาสนานั้น เห็นว่าแม้พระเจ้าอโศกทรงเบื่อหน่ายการทำศึกสงครามก็ดี ก็ยังคงเป็นพระเจ้าราชาธิราชปกครองพระราชอาณาเขต

อันกว้างใหญ่ไพศาล หน้าที่ของพระราชามหากษัตริย์ยังมีประจำ พระองค์อยู่ คือที่จะต้องระวังรักษาราชอาณาเขตมิให้อริราชศัตรู ภายนอกบ้างอาจเข้ามาแย่ง และอย่าให้มีศัตรูภายในก่อการกำเริบ ขึ้น ครั้งนั้นพระเจ้าอโศกได้แผ่พระราชอาณาเขตกว้างขวางออกไป กว่าเดิมอีก ๒ มณฑล เรียกชื่อในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกว่า มณฑล “โตสาลี” (ซึ่งผู้ศึกษาโบราณคดีสันนิษฐานว่าจะเป็นส่วน แคว้นเฮลีสในอาณาเขตเอธิโอเปีย) มณฑล ๑ มณฑล “สุวรรณคีรี” (ซึ่งผู้ศึกษาโบราณคดียังหาหลักฐานไม่พบว่าจะเป็นที่ไหน เข้าใจว่าจะ อยู่มาทางข้างตะวันออก) มณฑล ๑ กำลังทแกลั้วทหารที่จะป้องกัน รักษาราชอาณาจักรที่ดี และอาณาพลาสำหรับปราบปรามผู้ประพฤติล่วง ละเมิดกฎหมายภายในราชอาณาจักรที่ดี คงต้องมีอยู่ตามเดิมหมด มิ ให้อลดหย่อนเพราะเหตุที่เลิกทำศึกสงคราม เป็นแต่พระเจ้าอโศกสิ้น พระราชประสงค์ที่จะเที่ยวรบพุ่งตีบ้านเมือง ขยายราชอาณาจักรต่อ ออกไปอีก ข้อนี้ก็ควรยกย่องพระเกียรติยศ แต่ว่าเป็นอัครจรรย เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีอำนาจมากถึงปานนั้น แม้ไม่ไปเบียด เบียนใคร ใครก็ไม่กล้ามาเบียดเบียน ข้ออัครจรรยอยู่ที่เมื่อเลิกทำ สงครามแล้ว พระเจ้าอโศกทรงพยายามปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน โดยธรรมานุภาพ ก็ลักษณะที่ปกครองโดยธรรมานุภาพนั้น จะผิด กับวิธีการปกครองอย่างแต่ก่อนเป็นประการใด ข้อนี้สันนิษฐานว่า แต่ก่อนนั้นวิธีรัฐบาลปกครองราษฎร เป็นอย่างนายปกครองบ่าว (Autocratic) พระเจ้าอโศกทรงเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างบิดาปกครอง บุตร (Paternal) คือนอกจากการปกครองบ้านเมืองเป็นสันติสุข และ ทำนุบำรุงให้เกิดประโยชน์ต่างๆ ในทางโลก พระเจ้าอโศกมีพระราช ประสงค์จะชักจูงอาณาประชาราษฎรให้ประพฤติธรรมปฏิบัติเป็น พลเมืองดีด้วย ข้อนี้เป็นมูลเหตุให้พระเจ้าอโศกทรงปรารถนาศาสนา ซึ่งสอนธรรมปฏิบัติ ปรากฏในศิลาจารึกว่า ในสมัยนั้นคติธรรมที่มี

ผู้คนนับถือมากในนครราชูมีอยู่ ๔ คติด้วยกัน คือ คติธรรมตามพระ
พุทธศาสนา ๑ คติธรรมตามศาสนาพราหมณ์ ๑ คติธรรมตามศาสนา
ไซนะของพวกเดียร์ถีย์นิครนถ์ ๑ และคติธรรมของพวกอาชีวก ๑
พระเจ้าอโศกทรงพระราชดำริเห็นว่าคติธรรมในพระพุทธานุชาล้าเลิศ
ประเสริฐกว่าศาสนาอื่นๆ จึงยกพระพุทธานุชาขึ้นประกาศสั่งสอน
เป็นศีลธรรมแก่ประชาชน พระพุทธานุชาจึงได้ขึ้นสู่ฐานะศาสนานัน
เป็นประธานของประเทศแต่นั้นมา แต่ลัทธิศาสนาอื่นๆ พระเจ้าอโศก
ก็ได้ทรงเบียดเบียน เป็นแต่ไม่ทรงทำนุบำรุงเท่าพระพุทธานุชา

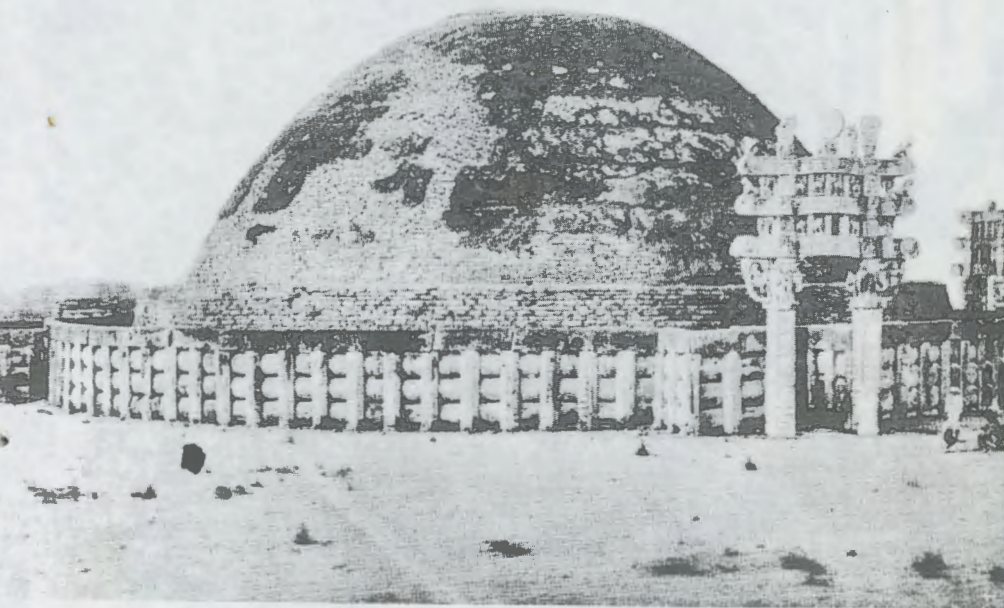
การที่พระเจ้าอโศกมหาราชายกพระพุทธานุชาขึ้นเป็นประธาน
สำหรับประเทศ แม้เนื่องในรัฐสภาภิบาลนโยบายก็ดี แต่ปรากฏหลัก
ฐานในที่ทั้งปวง มีคำจารึกของพระเจ้าอโศกทรงประกาศเอง เป็นต้น
ว่าทรงเลื่อมใสในพระพุทธานุชาอย่างมั่นคง ถึงได้อุทิศพระองค์เป็น
อุบาสกแล้วเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุภาวะอยู่คราวหนึ่ง (เห็น
จะเป็นในเวลาเมื่อทรงผนวชอยู่นั้น) ได้ทรงพระราชอุทิศเสด็จไป
นมัสการถึงที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งด้วย

ข้อสำคัญอันเป็นคุณแก่พระพุทธานุชา ซึ่งพระเจ้าอโศกได้
ทรงอุปถัมภ์บำรุงนั้น ถ้าว่าโดยลักษณะการก็เป็น ๓ อย่าง คือการ
สร้างพุทธเจดีย์สถานอย่าง ๑ การสังคายนาพระธรรมวินัยอย่าง ๑
การสอนพระพุทธานุชาให้แพร่หลายไปยังนานาประเทศอย่าง ๑

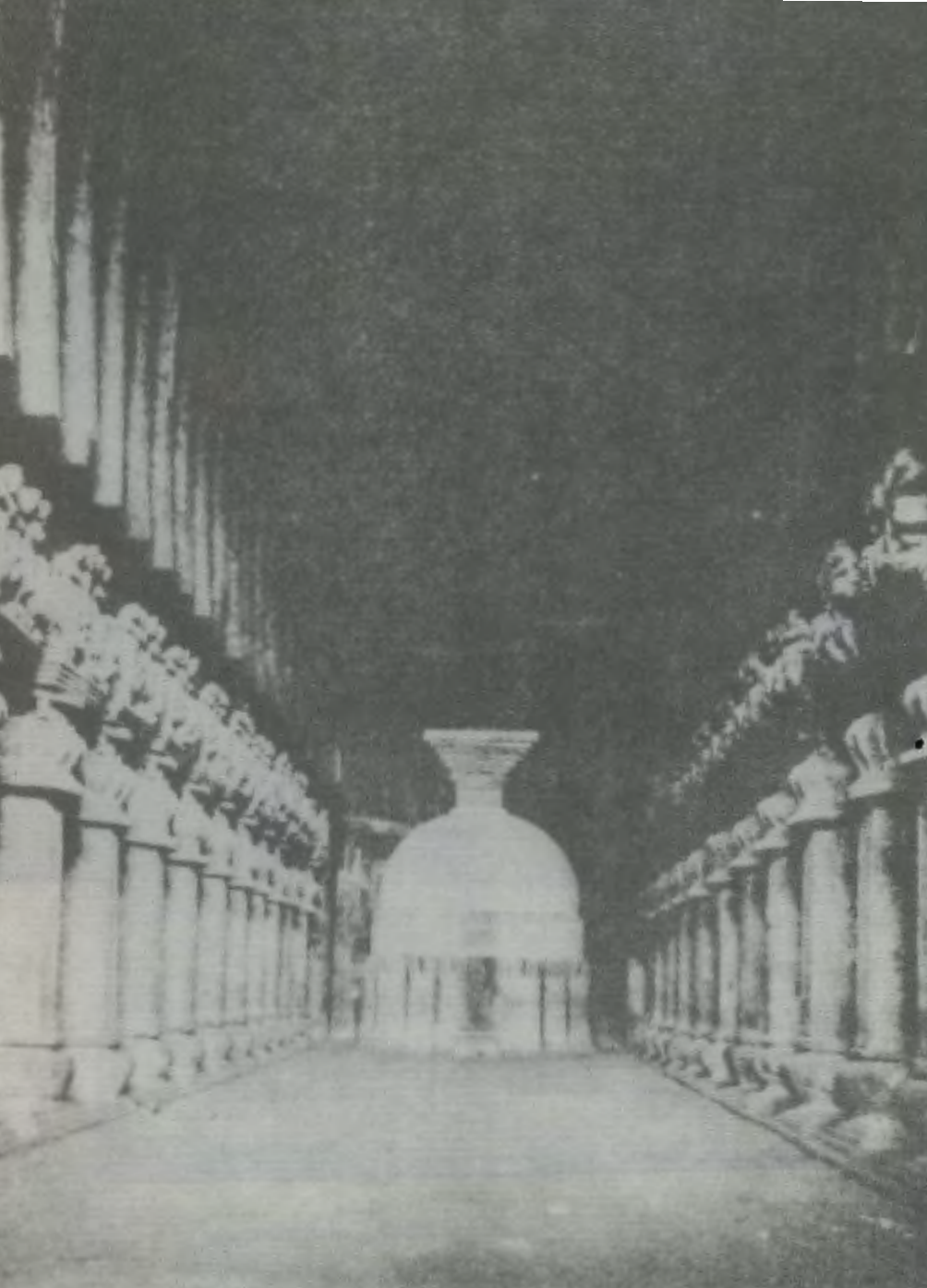
การสร้างพุทธเจดีย์นั้น มีในเรื่องตำนานว่าพระเจ้าอโศกให้
รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธานุชาแบ่งแจกไปบรรจุไว้
ในพระสถูปซึ่งสร้างขึ้น ณ ที่ต่างๆ ในสมัยนั้นมากมายหลายแห่ง
(ในตำนานประมาณโดยโวหารว่าถึงแปดหมื่นสี่พันแห่ง ซึ่งหมาย
ความเพียงว่านับไม่ถ้วน) ข้อนี้มีโบราณวัตถุประกอบเป็นหลักฐาน
ด้วยพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าอโศกยัง
ปรากฏอยู่หลายแห่ง ทั้งที่ในอินเดียและลังกาทวีป จึงยุติได้ว่าประ

พระสถูปเจดีย์ ที่เมืองอมราวดี

พระสถูปเจดีย์ ที่เมืองสาญจี

พระสถูปเจดีย์ ในด้าการลิ

เพณีนีที่นิยมในการสร้างพระสถูปเป็นพุทธเจดีย์มีขึ้นแพร่หลายตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกแจกพระบรมธาตุเป็นต้นมา เหตุใดพระเจ้าอโศกจึงรวบรวมพระบรมธาตุมาแบ่งแจกไปให้สร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่างๆ ครั้งนั้น เมื่อคิดดูก็พอแลเห็นได้ ด้วยก่อนนั้นมาพุทธเจดีย์ที่เนื่องต่อพระพุทธองค์มีแต่พระบริโศกเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานอนุญาตไว้ ๔ แห่ง กับพระธาตุเจดีย์ที่สร้างไว้ ณ เมืองต่างๆ ซึ่งได้พระบรมธาตุไปเมื่อแบ่งแจกครั้งแรกอีก ๘ แห่ง ครั้นพระเจ้าอโศกทรงบำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรือง นับถือกันแพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาคในพระราชอาณาเขต ตลอดจนถึงต่างประเทศ ผู้ที่อยู่ไกลจะไปกระทำสักการบูชาถึงพุทธเจดีย์ที่กล่าวมาได้โดยยาก พระเจ้าอโศกจึงให้รวบรวมพระธาตุมาแบ่งใหม่เป็นส่วนละน้อยๆ แล้วประทานไปให้สร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ตามบรรดาเมืองที่มีผู้คนเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก ให้เป็นที่สักการบูชาประจำอยู่ในเมืองนั้นๆ ส่วนพระบริโศกเจดีย์นั้น นำสันนิษฐานว่าการที่นับตำบลที่พุทธปาฏิหาริย์เป็นบริโศกเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง ก็จะมีเกิดขึ้นในครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช และยังมีในเรื่องพงศาวดารอีกอย่าง ๑ ว่าพระเจ้าอโศกให้ตองกิงพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองพุทธคยาส่งไปประทานพระเจ้าเวหนัมปิยติสให้ปลูกไว้ในลังกาทวีป (ยังปรากฏอยู่ ณ เมืองอนุราชบุรีจนบัดนี้) ข้อนี้ก็ต่อประสงค์จะให้มิทั้งพระธาตุเจดีย์และพระบริโศกเจดีย์ในลังกาทวีป แต่การที่เอาเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ไปเพาะปลูกเป็นพุทธเจดีย์อาจจะมิมาแต่ก่อนแล้ว พระเจ้าอโศกจึงให้ตองกิงของพระศรีมหาโพธิ์ประทานไปเมืองลังกา เพื่อจะให้วิเศษกว่าที่คนสามัญเก็บเมล็ดไปเพาะปลูก

อนึ่ง เจดีย์วัตถุของโบราณที่ขุดค้นพบในอินเดีย ปรากฏของที่สร้างครั้งพระเจ้าอโศกเป็นเก่าก่อนเพื่อน นักปราชญ์เขาสันนิษฐานว่า เพราะเมื่อก่อนสมัยพระเจ้าอโศก ชาวอินเดียชอบปลูกสร้างแต่

ด้วยเครื่องไม้หรือของอย่างอื่นซึ่งไม่ทนทาน จึงเป็นอันตรายสูญไปเสียหาย การสร้างเจดีย์วัตถุด้วยศิลาเพิ่งเริ่มเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก ความข้อนี้พิเคราะห์ดูเห็นว่าน่าจะเป็นด้วยพระธาตุเจดีย์ ๘ แห่งของเดิมทรุดโทรมถึงสูญไปเสียบ้าง เมื่อพระเจ้าอโศกแจกพระบรมธาตุจึงให้สร้างพระสถูปเจดีย์ด้วยศิลา หรือก่อด้วยอิฐอย่างมั่นคงเพื่อจะให้อยู่ถาวรมิให้เป็นอันตรายเหมือนอย่างพระพุทธรูปเจดีย์ของเดิม ลักษณะพระสถูปที่สร้างเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกนั้น มักทำตัวสถูปกลมรูปทรงเหมือนขันน้ำหรือโอคว่ำ ข้างบนทำเป็นพุ่มทอสามเหลี่ยม ตั้งไว้และมีฉัตร (อย่างร่ม) ปักบนนั้นเป็นยอด ใต้ตัวสถูปทำเป็นฐานรอง รอบฐานทำเป็นที่สำหรับเดินประทักษิณ แล้วมีรั้วล้อมรอบภายนอก รั้วก็ทำด้วยศิลาแต่ยังทำเป็นเขื่อนเหมือนอย่างทำด้วยไม้ การจำหลักลวดลายยังหาใคร่ทำไม่

การสังคายนานั้น เมื่อพระเจ้าอโศกเริ่มทรงอุปถัมภ์พระพุทธรศาสนา พระภิกษุสงฆ์ที่ในอินเดียยังต่างกันเป็น ๒ นิกาย คือ เป็นพวกที่ถือลัทธิเถรวาทนิกาย ๑ ถือลัทธิอจาริยวาทนิกาย ๑ เนื่องจากเหตุซึ่งเกิดขึ้นครั้งทำพุทธสังคายนาดังกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อถึงสมัยชั้นนี้ยังเกิดถือลัทธิต่างๆ ในนิกายอันเดียวกัน นิกายหนึ่งมีลัทธิเรียกชื่อต่างๆ กันกว่าสิบลัทธิ พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพระโมคคัลบุตรดิสเถรผู้เป็นสังฆนายกนิกายเถรวาท ที่ถือลัทธิเรียกว่า วิภชาวาทิ จึงทรงอุปการะยกย่องพระสงฆ์ซึ่งเป็นสหธรรมิกแห่งพระโมคคัลบุตรดิสเถร ในหนังสืออมหาวงศ์กล่าวว่า เมื่อพวกเขาเดียดิษฐ์เห็นว่าพระภิกษุสงฆ์ได้ลากลักการต่างๆ แต่ราชสำนักก็พากันเข้าปลอมบวชเป็นภิกษุเป็นอันมาก จนเป็นเหตุให้เกิดรังเกียจกันขึ้นในสงฆมณฑล ความทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราช จึงให้พิจารณาด้วยการไล่เลียงคดี ถ้าภิกษุรูปใดแสดงคตวิปลาสเห็นพิรุณก็ให้สึกเสียจนสิ้นมลทินสงฆมณฑลแล้ว จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ มีพระโมคคัลบุตรดิสเถรเป็น

ประธาน ให้ประมุขกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่กรุงปาฏลีบุตรมหา
นครราชธานีอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๓ เรียกว่า "ตติยสังคายนา"
เรื่องตรงนี้น่าสันนิษฐานว่าเหตุที่แท้เห็นจะเกิดแต่ข้อที่พระสงฆ์แตก
กันเป็นนิกายเถรวาทและอจารียวาทมาแต่ครั้งทำทุติยสังคายนา
เอง ในระยะเวลา ๑๐๐ ปีตั้งแต่แตกกันมานั้น พวกภิกษุสงฆ์นิกาย
อจารียวาทเห็นจะแก้ไขพระธรรมวินัยให้พ้นเพื่อนหนักขึ้นอีกจนสงฆ์
๒ นิกายกลายเป็นนานาสังวาสร่วมสังฆกรรมกันไม่ได้ เห็นจะเป็น
ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าอโศกจึงให้กำจัดภิกษุพวกอจารียวาทเสียจาก
สงฆมณฑล^๕ ให้คงมีแต่สงฆ์นิกายเถรวาท แล้วให้ทำสังคายนาเพื่อ
จะให้พระสงฆ์ถือพระธรรมวินัยเป็นลัทธิอันเดียวกันทั้งหมด การ
สังคายนาพระธรรมวินัยพวกถือพระพุทธศาสนาทุกประเทศยอมรับ
ร่วมกันเพียง ๓ ครั้งเท่านั้น แต่นี้ไปเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไป
ถึงนานาประเทศ ต่างประเทศก็ทำสังคายนาตามเหตุการณ์ที่มีในประ
เทศนั้นๆ หนับร่วมกันไม่

พระธรรมวินัยที่สาธยายในครั้งทำตติยสังคายนาครั้งที่ ๓ ใช้
ภาษามคธ วิธีสังคายนาที่ทำก็เห็นจะเป็นทำนองเดียวกับที่ได้ทำมา
๒ ครั้งแต่ก่อน จะผิดกันเป็นข้อสำคัญก็แต่ที่ต้องเลือกคักวาทะอื่น
ซึ่งมีแทรกแซงในพระธรรมวินัยออกเสียเป็นอันมาก คงไว้แต่ที่เชื่อว่า
ตรงตามวาทะซึ่งพระอรียสาวกได้เรียบเรียงไว้เมื่อครั้งทำปฐมสังคายนา
แล้วท่องจำสั่งสอนกันสืบมา ด้วยในสมัยครั้งพระเจ้าอโศกนั้น ก็ยัง
มิได้เขียนพระไตรปิฎกลงไว้เป็นตัวอักษร ถึงกระนั้นก็เป็นประ
โยชน์อย่างยิ่งมาจนกาลบัดนี้ เพราะพระธรรมวินัยอันเป็นภาษามคธตาม
ระเบียบซึ่งทำตติยสังคายนาแพร่หลายไปถึงนานาประเทศ พร้อมกับ
พระพุทธศาสนาไปประดิษฐานแต่เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกยังเป็นหลัก
ของพระพุทธศาสนาอยู่จนทุกวันนี้

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชให้สอนพระพุทธศาสนาแพร่หลาย

ไปยังนานาประเทศนั้น มีหลักฐานปรากฏทั้งในหนังสือมหาวงศ์และในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก แต่รายการที่กล่าวผิดกันซอบกล ในหนังสือมหาวงศ์กล่าวว่า พระเจ้าอโศกทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ไปเที่ยวสอนพระศาสนายังนานาประเทศ แสดงนามพระสงฆ์และนามประเทศต่าง ๆ ที่ไปสอนไว้ดังนี้

๑. ให้พระมหาเทวเถรไปยังมหิสมณฑล (คือแคว้นแคว้นข้างใต้ลำนํ้าโคทาวารี อันเป็นประเทศไมสอร์บัดนี้) แห่ง ๑

๒. ให้พระรักจิตเถรไปยังวันวาสีประเทศ (คือแคว้นแคว้นกะนะระเหนือ อันเป็นเขตเมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๓. ให้พระธรรมรักจิตเถรไปยังปรีนตปะประเทศ (คือแคว้นแคว้นตอนชายทะเลข้างเหนือเมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๔. ให้พระมหาธรรมรักจิตเถรไปยังมหาัฐประเทศ (คือแคว้นแคว้นข้างยอดลำนํ้าโคทาวารี) แห่ง ๑

๕. ให้พระมัชฌันติกเถรไปยังกัษมิระและคันธาระประเทศ (คือที่เรียกว่าประเทศแคชเมียร์และอาฟกานิสถานบัดนี้) แห่ง ๑

๖. ให้พระมัชฌิมเถรไปยังหิมวันตประเทศ (คือมณฑลที่ตั้งอยู่เชิงเขาหิมาลัย มีเนปาลราชูเป็นต้น) แห่ง ๑

๗. ให้พระมหารักจิตเถรไปยังโยนโลกประเทศ (คือเหล่าเมืองที่พวกโยนกได้มาเป็นใหญ่ อยู่ในแดนประเทศเปอร์เซียบัดนี้) แห่ง

๑

๘. ให้พระมหินทรเถร อันเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศกไปยังลังกาทวีป แห่ง ๑

๙. ให้พระโสณะเถร กับพระอุตรเถร ไปยังสุวรรณภูมิประเทศ แห่ง ๑

ความที่กล่าวในหนังสือมหาวงศ์มีหลักฐานที่พบอัฐิธาตุ ณ เจดีย์คีรี (คือหมู่พระสาณูจีเจดีย์) ในอินเดีย มีหนังสือจารึกบอกไว้ที่ผอบ

ว่าเป็นอัฐิธาตุของพระมัชฌิมเถร ผู้เป็นสังฆนายกในทมิฬวันตประเทศ
ดังนี้ จึงฟังได้ว่าเป็นความจริงส่วนหนึ่ง

ส่วนศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมิได้กล่าวถึงการที่ให้พระสงฆ์
ไปเที่ยวสอนพระศาสนา แต่กล่าวว่าได้ให้ราชทูตเชิญพระธรรมไป
แสดงถึงนานาประเทศ บอกรนามไว้ตรงกับประเทศกรีซไปลี อียิปต์
ลิเรีย ตลอดจนถึงประเทศกรีซและมลิโดเนียในยุโรป เหตุที่หนังสือ
มหาวงศ์กับคำจารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวแตกต่างกันดังนี้ สันนิษ
ฐานว่าเห็นจะเป็นเพราะท่านผู้แต่งหนังสือมหาวงศ์ประสงค์จะแสดง
แต่เรื่องส่วนที่เกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายการที่จารึกศิลาประสงค์จะ
แสดงพระเกียรติแก่มหาชินในพระราชอาณาจักร จึงตัดเอาแต่เรื่องซึ่ง
แต่งราชทูตไปแสดงคุณพระพุทธานุชาตยานานาประเทศมาประกาศ
เมื่อพิจารณาดูหลักฐานทั้งปวงที่ปรากฏอยู่ สอดกับภูมิแผนที่ประกอบ
เห็นว่าลักษณะการที่พระเจ้าอโศกมหาราชให้สอนพระพุทธานุชาตยานานาประเทศ
น่าจะเป็นเช่นกล่าวต่อไปนี้

คือพระเจ้าอโศกทรงบำรุงพระพุทธานุชาตยานานาประเทศเนื่องในรัฐฐาภิบาล
นโยบาย หรือว่าอีกอย่างหนึ่งทรงพระราชดำริจัดวิธีปกครองขึ้นอย่าง
ใหม่ให้พุทธจักรกับอาณาจักรเป็นเครื่องอุปการะแก่กัน คงลงมือจัด
การปกครองอย่างนั้นในราชธานีและมณฑลที่ใกล้ชิดติดต่อกับราช
ธานีก่อนแล้วขยายต่อออกไปเป็นลำดับ ก็ในเวลานั้นชาวอินเดีย
ถือพระพุทธานุชาตยานุชาตยานานาประเทศมาแต่ก่อน พระ
สงฆ์ก็คงมีอยู่มากบ้างน้อยบ้างทั่วไปทุกบ้านทุกเมืองในมณฑล
ประเทศ แต่ส่วนปัจฉิมประเทศที่อยู่ภายนอกออกไป พระภิกษุสงฆ์ซึ่ง
ทรงศีลบริสุทธิ์ยังมีไม่ พระเจ้าอโศกจึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลิต
เถรให้จัดคณะสงฆ์ส่งออกไปยังเหล่าปัจฉิมประเทศอันอยู่ในพระ
ราชอาณาจักร ให้ไปอยู่สั่งสอนพระพุทธานุชาตยานานาประเทศและให้อุปสมบท
กุลบุตรตั้งสงฆมณฑลขึ้นในแคว้นแคว้นนั้นๆ ข้อนี้ฟังเห็นได้ด้วย

ประเทศทั้งหลายที่กล่าวนามไว้ในหนังสือมหาวงศ์อยู่ต่อแดนมัชฌิมประเทศเป็นพื้น สงสัยแต่ประเทศที่เรียกว่า “โยนโลก” กับ “หิมวันต์” บางทีจะเป็นต่างประเทศที่มีทางพระราชไมตรี มีรู้เรื่องได้แน่แต่ลังกาทวิป ว่าเวลานั้นเป็นประเทศมีอิสระแก่ตน แต่พระเจ้าเทวานัมปิยติสซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นมิตรกับพระเจ้าอโศกมหาราช เหตุที่พระพุทธศาสนาจะไปประดิษฐานในลังกาทวิป กล่าวในหนังสือมหาวงศ์เจือไปข้างทางปาฏิหาริย์มากนัก พิจารณาดูโดยภูมิแผนที่ประกอบกับเรื่องพงศาวดารเมืองลังกาน่าสันนิษฐานว่า เพราะเมืองลังกามีพวกทมิฬเป็นศัตรู ตั้งอยู่ ณ ประเทศปาณฑยะ และประเทศโจฬะข้างปลายแหลมอินเดีย พระเจ้าเทวานัมปิยติสเห็นจะมุ่งหมายเอาอานุกาพพระเจ้าอโศกช่วยกีดกันศัตรู จึงขอแบบแผนวิธีปกครองซึ่งพระเจ้าอโศกทรงดำริขึ้นไปจัดในลังกาบ้าง ข้อนี้จึงเป็นต้นเหตุที่พระเจ้าอโศกส่งคณะสงฆ์ไปยังลังกาทวิป และทรงเลือกพระมหินทรเถรอันเป็นราชโอรส ให้ไปเป็นสังฆนายก เพราะเมืองลังกาเป็นประเทศที่มีอิสรภาพ ชาวลังกาจะได้ยินดีและเชื่อฟัง ครั้นการที่พระเจ้าอโศกทรงจัดวิธีปกครองอย่างใหม่ได้ผลดีดังพระราชประสงค์ กิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงนานาประเทศอันเป็นมิตรไมตรีที่อยู่ไกล ผู้ปกครองประเทศนั้นๆ จะชมหรือทูลถามมายังพระเจ้าอโศกๆ จึงได้ทรงแต่งราชทูตให้ไปชี้แจงจนถึงยุโรป แต่ประเทศเหล่านั้นถือชนบทรธรรมเนียมและศาสนาเป็นอย่างอื่นมาช้านานไม่เลื่อมใส พระพุทธศาสนาจึงมิได้แพร่หลายไปยังยุโรปแต่สมัยครั้งนั้น

พระเจ้าอโศกมหาราชครองราชสมบัติอยู่ ๔๑ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๓๑๑ เมื่อสิ้นพระเจ้าอโศกแล้วพระมหากษัตริย์โนโมริยะราชวงศ์พระองค์อื่นต่อมาหย่อนอานุกาพ ไม่สามารถปกครองราชอาณาจักรเป็นพระเจ้าราชาธิราชอยู่ได้ ประเทศราชต่างๆ ก็พากันกลับตั้งตัวเป็นอิสระขึ้นตามกัน ราชวงศ์โมริยะคงได้ครองแต่มคธราชรัฐต่อมาสัก

๔๗ ปี ก็ถูกพวกสกุลสูงคะชิงราชสมบัติ แล้วตั้งราชวงศ์สูงคะครอง
มครราชรัฐต่อมาตลอดเวลารวม ๑๑๒ ปี ในสมัยราชวงศ์สูงคะนั้น
พระเจ้าแผ่นดินมิได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างเมื่อ
ครั้งพระเจ้าอโศก แต่พระพุทธศาสนาก็ยังเจริญแพร่หลาย เพราะยัง
ใช้วิธีการปกครองบ้านเมืองตามแบบอย่างของพระเจ้าอโศกซึ่งอาศัย
พุทธจักรกับอาณาจักรเกี่ยวพันกันและกันต่อมา เปรียบพระพุทธ
ศาสนาเหมือนเป็นต้นไม้ซึ่งพระเจ้าอโศกได้ปลูกไว้ มาถึงสมัยนี้ก็
แตกกิ่งก้านออกดอกผล จะผิดกับเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกเพียงเจ้าบ้าน
พานเมืองและประชาชนต่างถิ่นต่างทำนุบำรุงตามความเลื่อมใสและ
ความสามารถ ไม่มีองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกเหมือนหนหลังเท่านั้น

ถึงสมัยนี้ การสร้างพุทธเจดีย์ผิดกับครั้งพระเจ้าอโศกด้วยไม่มี
การแจกพระบรมธาตุ เพราะฉะนั้นจะสร้างพระธาตุเจดีย์เพิ่มเติมอีกไม่
ได้ ความนิยมของพวกพุทธศาสนิกชนจึงแปรไปเลื่อมใสในการบูรณ
ปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ที่มีอยู่ ณ ที่ต่างๆ มีตัวอย่างปรากฏดังเช่น
พระสาญจีมหาสถูป ที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ ณ เมืองอุชเชนี เป็น
ต้น คนทั้งหลายพากันศรัทธาทำเครื่องประดับด้วยศิลาให้สว่างมยิง
ขึ้น บางแห่งจำหลักกลายเป็นรูปภาพเรื่องชาดกและเรื่องพระพุทธประวัติ
แต่รูปภาพที่จำหลักในสมัยที่กล่าวนี้สังเกตได้อย่างหนึ่งว่าทำแต่รูป
ภาพคนอื่นๆ แม้จนเทวดาและพระโพรสิสัตว์ในชาติก่อนๆ แต่รูปพระ
พุทธองค์ จะเป็นเมื่อก่อนตรัสรู้ก็ดี หรือเมื่อตรัสรู้แล้วก็ดี หากกล้าทำไม่
แห่งใดจะต้องมีพระพุทธรูปในเรื่องที่ตรงนั้น คิดทำเป็นรูปสิ่งสมมติไว้
แทน ดังเช่นตรงเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์^๕ ทำเป็นรอยพระบาท
หรือเป็นม้าผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ตรงเมื่อตรัสรู้ทำแต่รูปพุทธบัลลังก์ตั้ง
อยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์ ตรงเมื่อประทานปฐมเทศนา ทำเป็นรูปกงจักรมีรูปกวาง
ประกอบ (หมายความว่าทรงแสดงพระธรรมจักรในมฤคทายวัน) ในเรื่อง
ตอนอื่นก็มักทำเป็นรูปพุทธอาสน์หรือกงจักรแทนพระพุทธรูปทุกแห่ง

ไป^{๑๐} จนที่สุดถึงเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพานก็ทำรูปพระสถูปแทนพระพุทธรูป เหตุที่ไม่ทำพระพุทธรูปคงเป็นด้วยมีประเพณีของชาวอินเดียห้ามมิให้ทำรูปวัตถุที่เป็นสรีระแม่เทวรูปสำหรับบูชาในศาสนาพราหมณ์ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีในสมัยนั้น เมื่อมีลายจำหลักเรื่องพุทธประวัติเกิดขึ้นดังกล่าวมา ก็คงพาให้คนนิยมกันมาก นำสันนิษฐานว่าการที่สร้างรอยพระพุทธรูป พระธรรมจักร พระแทนและพระสถูปเป็นอุเทสิกะเจดีย์ขึ้น ณ ที่ต่างๆ คงจะเอาความคิดไปจากรูปภาพที่จำหลักแทนพระพุทธรูปในลายจำหลักเรื่องพุทธประวัติที่กล่าวมา แต่ถ้าว่าตามโบราณวัตถุสร้างในสมัยที่กล่าวนี้ ดูเหมือนจะชอบสร้างพระสถูปยิ่งกว่าอย่างอื่น สร้างพระสถูปสมมติเป็นบริโศกะเจดีย์ขึ้นเป็นที่หมายตำบลต่างๆ ซึ่งเนื่องด้วยเรื่องพุทธประวัติบ้าง สร้างเป็นพระธรรมเจดีย์ด้วยจารึกพระธรรมเป็นตัวอักษรประดับหรือบรรจุไว้บ้าง และที่สุดสร้างพระสถูปเป็นแต่อุเทสิกะเจดีย์ก็มี การสร้างพระสถูปนอกจากเป็นพระธาตุเจดีย์น่าจะเกิดขึ้นด้วยเหตุดังแสดงมา ตลอดจนความคิดที่แก้ไขรูปทรงพระสถูป เช่นต่อยอดให้สูงและทำฐานทักษิณรององค์ (ระฆัง) สถูปเป็นหลายชั้น ก็เห็นจะเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์สุโขทัยครองนครราชู

ส่วนพระธรรมวินัยนั้น นักปราชญ์ที่ได้ศึกษาภาษาขอมนครจนเชี่ยวชาญในชั้นหลัง มีศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ เป็นต้น พิจารณานั่งสือพระไตรปิฎกเห็นว่า ส่วนพระปรมัตถ์เป็นส่วนใหม่ที่แต่งใหม่กว่าส่วนพระสูตรและพระวินัย เขาสันนิษฐานว่าจะเป็นส่วนของรวบรวมขึ้นต่อภายหลัง ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ไม่ชำนาญภาษาขอมพอจะชี้ขาดได้ แต่พิเคราะห์ดูก็เห็นชอบกล ด้วยในตำนานการสังคายนาที่ได้ทำมา ๓ ครั้งว่าทำสังคายนา “พระธรรมกับพระวินัย” พระสูตรกับพระอภิธรรมเดิมอาจจะรวมอยู่ด้วยกันในส่วน “พระธรรม” ต่อเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกมาแล้วจึงได้คัดพระอภิธรรมแยกออกรวมเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก

เมื่อเกิดเป็น ๓ ส่วน จึงเรียกว่า “พระสูตร” ส่วน ๑ “พระวินัย” ส่วน ๑ “พระปรมาัตถ์” ส่วน ๑ เรียกรวมนกันว่า “พระไตรปิฎก” เป็นของเกิดขึ้นในสมัยที่กล่าวตอนนี หนึ่ง การรักษาพระธรรมวินัยตั้งแต่เดิมมา รักษาด้วยวิธีท่องจำไว้มิได้ใช้วิธีเขียนลงเป็นตัวอักษร หนังสือมหาเวศม์กล่าวว่พระสงฆ์ในลังกาทวีปเริ่มเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรในรัชกาลพระเจ้าวัฏฏคามนี เมื่อ พ.ศ. ๔๓๒^๑ นับในตำนานว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕ พิเคราะห์ดูเห็นว่ากาที่เขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรน่าจะมีขึ้นในอินเดียอันเป็นต้นหลักแหล่งพระพุทธศาสนา ก่อน พระสงฆ์ชาวลังกาเป็นแต่ได้แบบแผนมาทำตาม นำสันนิษฐานต่อไปว่าคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาทั้งปวงก็เห็นจะแต่งขึ้นด้วยใช้เขียนเป็นตัวอักษร คือแต่งต่อสมัยเมื่อเขียนพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษรแล้ว

ส่วนสงฆมณฑล พระภิกษุและพระภิกษุณีกับสังฆาวาส (คือวัด) ซึ่งพระสงฆ์อยู่ประจำมิใช่พักชั่วคราว คงมีมากขึ้นตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ถึงกาที่แต่งถ้าให้เป็นวัดที่อยู่ของพระสงฆ์ พวกสมาทานวิปัสณาธุระก็เกิดขึ้นในสมัยนั้น และยังเจริญในสมัยต่อมา แต่เมื่อไม่มีพระเจ้าราชาธิราชเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ต่างเมืองต่างก็รักษาพระศาสนาตามความศรัทธาสามารถของพระสงฆ์ กับทั้งผู้ปกครองและประชาชนในเมืองนั้นๆ ไม่มีใครบังคับให้ใช้แบบแผนเป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกัน ความแตกต่างกันในสงฆมณฑลด้วยวิธีสอนพระพุทธศาสนาอันเป็นมูลที่จะแยกกันเป็นนิกายมหายานและหินยาน น่าจะเริ่มเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์คุงคะ (คือระหว่าง พ.ศ. ๓๕๘ จน พ.ศ. ๔๗๐) เพราะเหตุที่พระสงฆ์ต่างคณะต่างสอนพระศาสนาตามคติของคณาจารย์ทำนองเดียวกันกับเมื่อก่อนสมัยพระเจ้าอโศก

เชิงอรรถ ตอนที่ ๓

๑ บางตำราว่าราชวงศ์นั้นทะแยงราชสมบัติได้เมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐ และครองราชสมบัติสืบกันมาเกือบร้อยปี

๒ คือฝรั่งชาติกรีก ชาวอินเดียเรียกว่า ยะวงนะ หรือโยนก มาแต่คำ Iavon หรือ Ión ภาษากรีก

๓ ปัจจุบันนี้คือประเทศปากีสถาน

๔ อีกนัยหนึ่งว่าเป็นรูปเรือน แทนศาลซึ่งปลูกด้วยไม้ในสมัยก่อน

๕ มีความปรากฏในจารึกของพระเจ้าอโศกว่าให้เลิกพระภิกษุทุศีล แต่ปรากฏในเรื่องประวัติพระพุทธศาสนาต่อมาว่า พระเจ้าอโศกหากำจัดได้สิ้นเชิงไม่

๖ นามประเทศที่สันนิษฐานว่าจะเป็นที่ไหนในปัจจุบัน กล่าวตามวินิจฉัยของศาสตราจารย์วินเซนต์ เอ. สมิธ

๗ ที่เรียกว่าสุวรรณภูมิประเทศนี้ พวกพม่ามอญอ้างเอาว่าเมืองสะเทิม อันเป็นเมืองมอญข้างฝ่ายใต้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งสำคัญอันใดสมกับคำอ้าง ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าอ้างเอาเมืองที่พระปฐมเจดีย์ยิ่งกว่า เพราะมีโบราณวัตถุ เช่น ศิลารธรรมจักร เป็นต้น ทนชั้นสมัยพระเจ้าอโศก และมีชื่อเมืองสุวรรณภูมิอยู่เป็นสำคัญ แต่คำที่เรียกว่าสุวรรณภูมิประเทศครั้งนั้น จะหมายรวมแดนดินที่มาเป็นประเทศมอญและไทยภายหลังทั้งหมด เหมือนอย่างเราเรียกอินเดียก็เป็นได้

๘ อีกนัยหนึ่งว่าเป็นราชอนุชา

๙ คือออกบวช

๑๐ ปางประสูติทำเป็นรูปพระนางมหามายาประทับยืนหรือนั่งบนดอกบัว มีช้างกำลังพรมน้ำมนต์อยู่ ๒ ช้าง

๑๑ บางตำราว่าเมื่อ พ.ศ. ๕๑๕

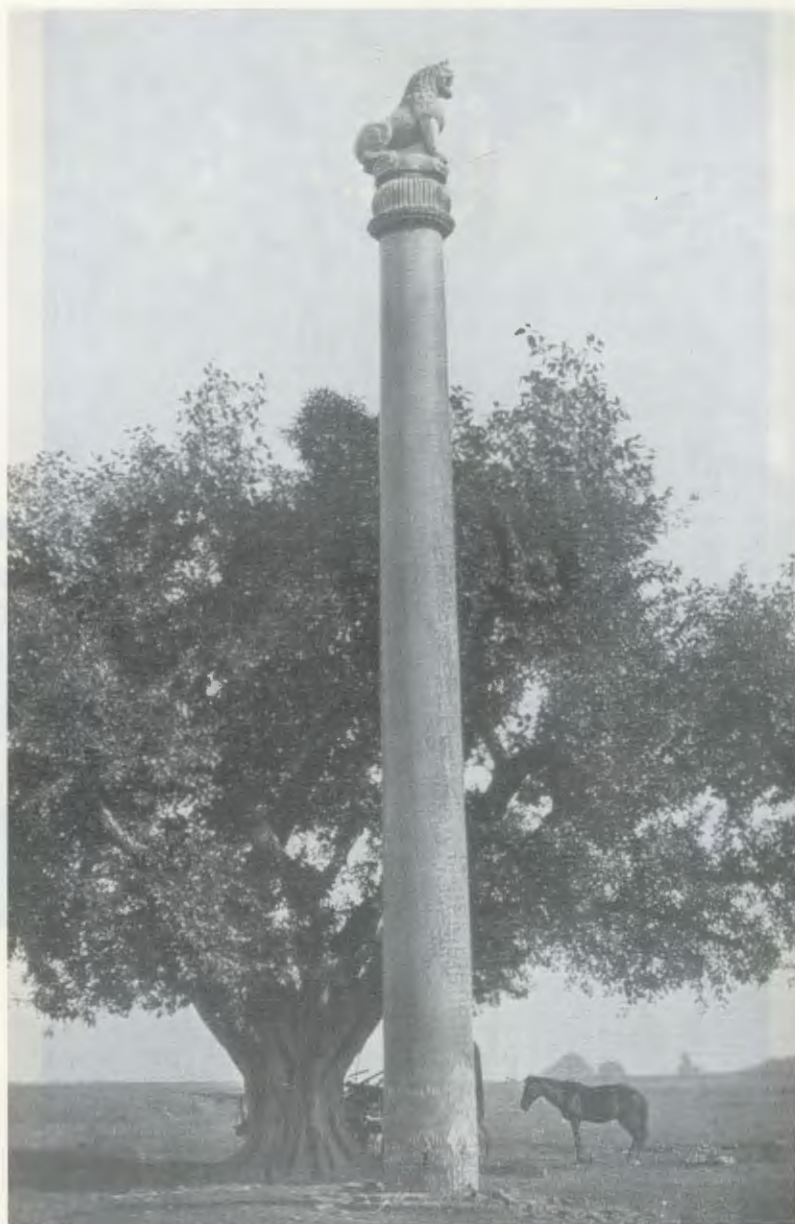

ข้างบน พระยานาคสักการบูชาพระศรีมหาโพธิ์
(พระสถูปที่เมืองการุญ)

ข้างล่าง กงจักรคือพระธรรมจักร

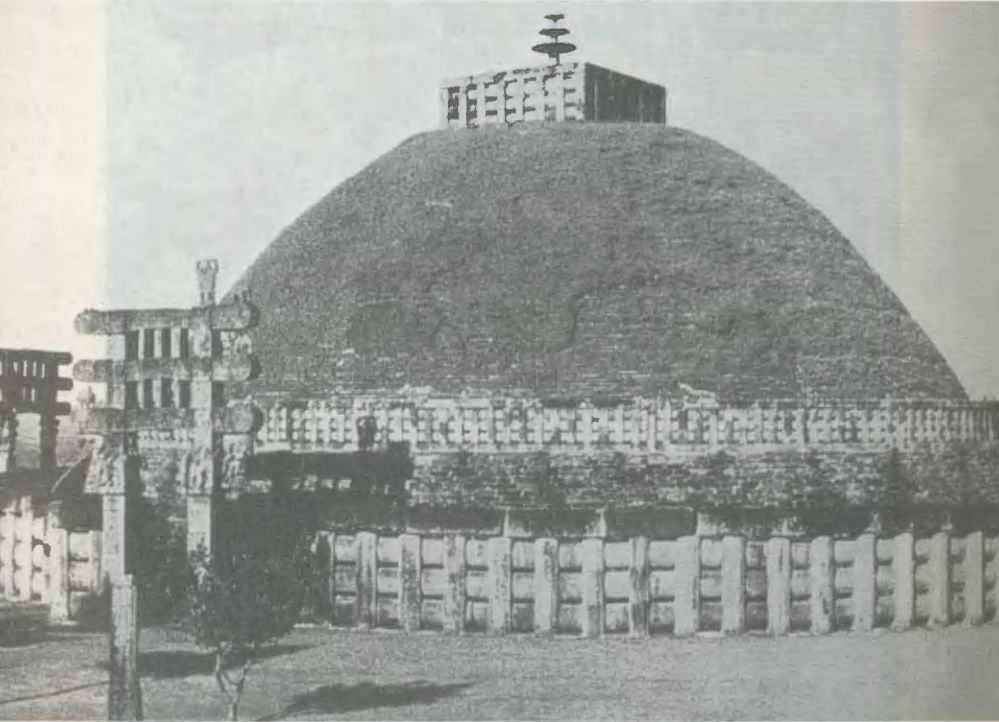
ข้างบน รูปชาดกที่พระสถูปเจดีย์เมืองภารหุค
ข้างล่าง พระพุทธรูปคณาบาท ที่พระสถูปเจดีย์เมืองอมราวดี

เสานหินพระเจ้าอโศกมหาราช ศิลปะอินเดียโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๖
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

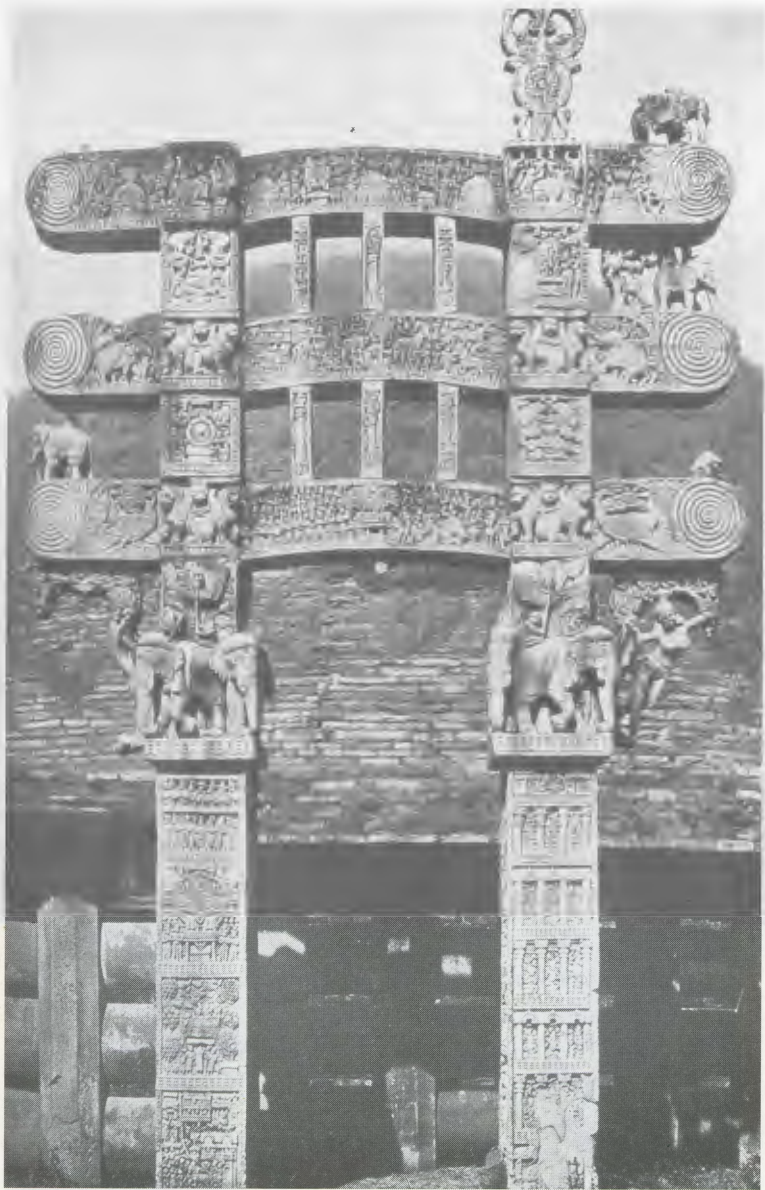

สิงห์หัวเส้าพระเจ้าอโศกมหาราช ศิลปะอินเดียโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๔
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis, Hindu, Jain**, Maryland, 1956)

มหาสถูปที่สาญจี ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ศิลปะอินเดียโบราณ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๔ (สภาพปัจจุบัน)
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

พระบรมพุทธรูปที่วัดป่าโมกข์ไชยราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ
สมัยคุปตะตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗)
พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ
สมัยคุปตะตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘)

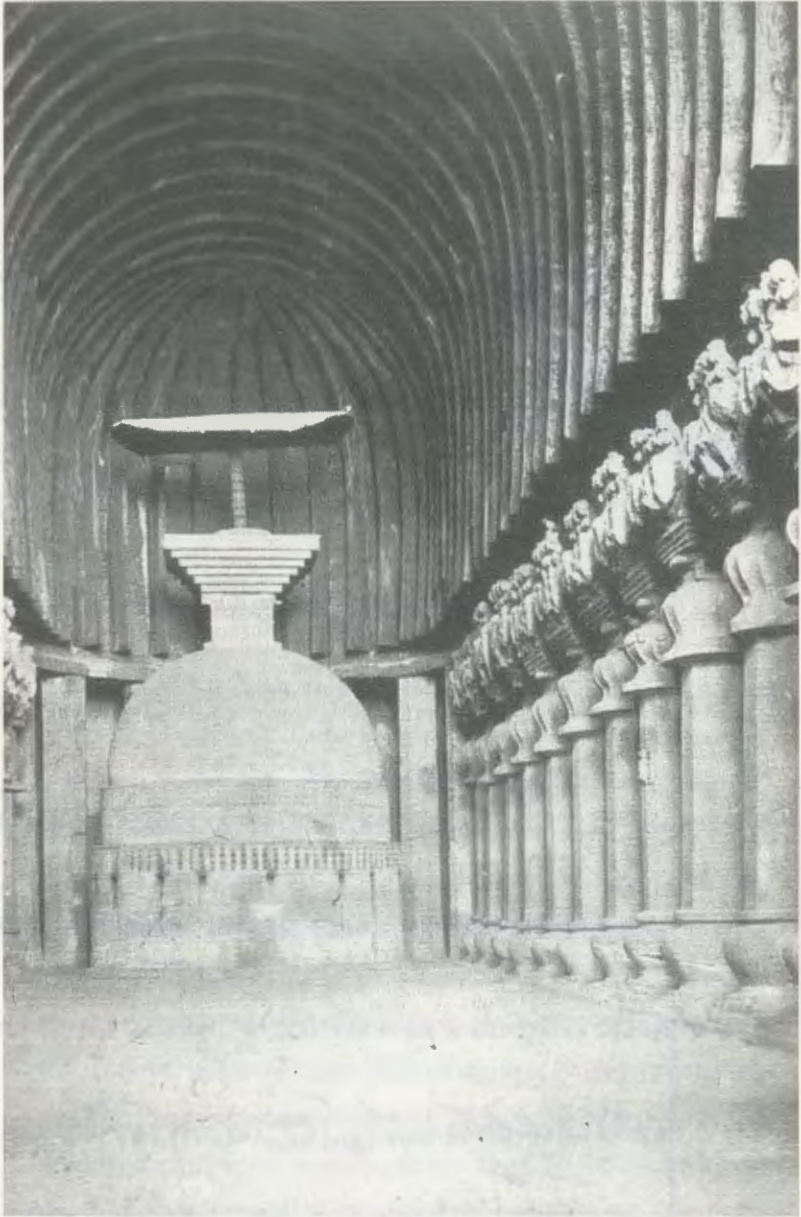
ประติมากรรมมหาสถูป ที่สาญจี จำหลักภาพพระพุทธประวัติ
โดยใช้สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป ศิลปะอินเดียโบราณราวพุทธศตวรรษที่ ๖
(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis, Hindu, Jain*, Maryland, 1956)

ถ้ำเจติยสถานที่ภาษา ศิลปะอินเดียสมัยโบราณ ชาวพุทธศตวรรษที่ ๔-๕
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

ด้านหน้าของเจดีย์สถานการวิไล ศิลปะอินเดียโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๖
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

ถ้ำเจดีย์สถานที่การวิไล ศิลปะอินเดียโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๖
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. jain**, Maryland, 1956)

หน้า 6

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

เรื่อง... (faded handwritten text)

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป

เรื่องที่เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นนั้น มีในหนังสือเรื่องตำนานพระ
แก่นจันทน์^๑ กล่าวว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประทานเทศนาโปรด
พระพุทธรमारดา ค้างอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์พรรษาหนึ่งนั้น พระเจ้า
ประเสนชิตกรุงโกศลราฐมิได้เห็นพระพุทธองค์ช้านาน มีความรำลึกถึง
จึงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยแก่นจันทน์แดง ประดิษ
ฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จ
กลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธิฐานพระ
พุทธองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์
กลับไปอยู่ที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชน
จะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว
ความที่กล่าวในตำนานประสงค์จะอ้างว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์
นั้นเป็นต้นแบบอย่างของพระพุทธรูปซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลัง หรือ
ถ้าว่าอีกนัยหนึ่ง คืออ้างว่าพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระบรมพุทธานุญาต

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป

เรื่องที่เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นนั้น มีในหนังสือเรื่องตำนานพระ
แก่นจันทน์^๑ กล่าวว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประทานเทศนาโปรด
พระพุทธรमारดา ค้างอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์พรรษาหนึ่งนั้น พระเจ้า
ประเสนชิตกรุงโกศลราฐมิได้เห็นพระพุทธองค์ช้านาน มีความรำลึกถึง
จึงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยแก่นจันทน์แดง ประดิษ
ฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จ
กลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธิฐานพระ
พุทธองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์
กลับไปยังที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชน
จะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว
ความที่กล่าวในตำนานประสงค์จะอ้างว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์
นั้นเป็นต้นแบบอย่างของพระพุทธรูปซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลัง หรือ
ถ้าว่าอีกนัยหนึ่ง คืออ้างว่าพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระบรมพุทธานุญาต

และเหมือนพระพุทธรองค์ เพราะตัวอย่างสร้างขึ้นแต่ในครึ่งพุทธกาล เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าหนังสือเรื่องตำนานพระแก่นจันทน์จะเกิดขึ้นใน ลังกาทวีป แต่มาพบในหนังสือจดหมายเหตุทางของหลวงจีนฟาเทียน ซึ่งไปอินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๙๕๐^๒ กล่าวว่าเมื่อไปถึงเมืองสวตถ์ได้ฟังเล่า เรื่องพระเจ้าประเสนชิตให้สร้างพระพุทธรูป ตรงกับที่กล่าวในหนังสือ ตำนานพระแก่นจันทน์ จึงรู้ว่าเป็นเรื่องตำนานในอินเดียมีมาแต่โบราณ ถึงกระนั้นความที่กล่าวในตำนานก็ขัดกับหลักฐานที่มีโบราณวัตถุเป็น เครื่องพิสูจน์ เป็นต้นว่าถ้าเคยสร้างพระพุทธรูปแต่เมื่อในพุทธกาล และพระพุทธรองค์ได้โปรดประทานพระบรมพุทธานุญาตให้สร้างกัน ต่อมาดั่งอ้างในตำนานไซ้ พระเจ้าอโศกมหาราชก็คงสร้างพระพุทธรูป เป็นเจดีย์วัตถุอย่างหนึ่งเช่นเราชอบสร้างกันในชั้นหลัง แต่ในบรรดา พุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้หาไม่มีพระพุทธรูปไม่ ใช่แต่เท่านั้น แม้อุเทิลิกะเจดีย์ที่สร้างกันเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกแล้วจนราว พ.ศ. ๔๐๐^๓ เช่นลายจำหลักรูปภาพเรื่องพุทธประวัติซึ่งทำเป็นเครื่องประดับ พระมหาธาตุเจดีย์ดังกล่าวมาในตอนก่อน ทำแต่รูปคนอื่น ตรงไหนจะต้องทำพระพุทธรูป คิดทำรูปสิ่งอื่น เช่นรอยพระพุทธรบาทหรือพระ ธรรมจักรและพุทธอาสน์ เป็นต้น สมมติแทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป ข้อนี้พิสูจน์ให้เห็นว่าประเพณีที่ทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้น หรือยังเป็นข้อห้ามอยู่ในมัชฌิมประเทศจนถึง พ.ศ. ๔๐๐^๔ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์นั้นจะเกิดขึ้นต่อสมัยเมื่อมีประเพณี สร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้ว ราวใน พ.ศ. ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ ปี

เรื่องสร้างพระพุทธรูป นักปราชญ์ในชั้นหลังสอบเรื่องพงศาว ดารประกอบกับพิจารณาโบราณวัตถุที่ตรวจพบในอินเดีย ได้ความ เป็นหลักฐานว่า พระพุทธรูปเป็นของพวกโยนก (คือฝรั่งชาติกรีก) ซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เริ่มคิดประดิษฐ์ขึ้นในคันทวารัฐเมื่อ ราว พ.ศ. ๓๗๐^๕ มีเรื่องตำนานดังจะกล่าวต่อไป คือครั้งพระเจ้าอเล็ก

ซานเดอรั่มหาราชสามารถแผ่อาณาเขตตั้งแต่ยุโรปตลอดมาจนใน
อินเดียข้างฝ่ายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ นั้น ตั้งพวกโยนกที่เป็นแม่ทัพ
นายกองครองบ้านเมืองรักษาพระราชอาณาเขตตลอดมา ครั้นพระเจ้า
อเล็กซานเดรั่มหาราชสิ้นพระชนม์ ผู้อื่นไม่สามารถจะรับรัชทายาท
ได้ ราชอาณาจักรก็กลับแยกกันออกเป็นประเทศต่างๆ ทางฝ่าย
เอเชียนี้พวกโยนกที่เป็นเจ้าบ้านพานเมืองต่างก็ตั้งตนขึ้นเป็นอิสระ
หลายอาณาเขตด้วยกัน แล้วชักชวนชาวโยนกพรรคพวกของตนให้มา
ตั้งภูมิลำเนาทำมาหากิน เป็นมูลเหตุที่จะมีพวกโยนกมาอยู่ในแผ่นดิน
อินเดียตอนชายแดนข้างด้านตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเรียกว่าอาณาจักร
คันธารราช ในสมัยนั้นขึ้นอยู่ในประเทศบัคเตรีย ซึ่งแม่ทัพโยนก
คนหนึ่งตั้งตัวเป็นเจ้า ครั้นต่อมาเจ้าเมืองบัคเตรียแพ้สงคราม ต้อง
ตัดอาณาเขตคันธารราชให้แก่พระเจ้าจันทรคุปต์ ต้นราชวงศ์โมริยะ อัน
เป็นองค์พระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ที่นั่นคันธารราชก็ตก
มาเป็นเมืองขึ้นของมคธราช เพราะฉะนั้นเมื่อพระเจ้าอโศกอุปถัมภ์
พระพุทธศาสนาจึงให้ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในคันธารราช
และพึงสันนิษฐานว่า พวกโยนกที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่นั้นคงเข้ารีต
เลื่อมใสมีมากก็น้อย แต่เมื่อพ้นสมัยราชวงศ์โมริยะมาถึงสมัยราชวงศ์
คุงคะๆ มีอาณาพบน้อยไม่สามารถปกครองไปถึงคันธารราชได้ พวก
โยนกในประเทศบัคเตรียก็ขยายอาณาเขตรุกแดนอินเดียเข้ามาโดย
ลำดับ จนได้คันธารราชและบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำสินธุ มีเมืองตักศิลา
เป็นต้นไว้ในอาณาเขตโดยมาก จึงรวมอาณาเขตเข้าเป็นประเทศ
คันธารราช ตั้งเป็นอิสระมีพระเจ้าแผ่นดินโยนกปกครองตั้งแต่ราว
พ.ศ. ๓๔๓ เป็นต้นมา

ก็ประเทศคันธารราชนั้นชาวเมืองโดยมากนับถือพระพุทธศาสนา
สืบมาแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช พวกโยนกตามมาชั้นหลัง เมื่อมา
ได้สมาคมสมพงศ์กับพวกชาวเมืองก็มักเข้ารีตเลื่อมใสในพระพุทธ

ศาสนา แต่พระเจ้าแผ่นดินนั้นยังถือศาสนาเดิมของพวกโยนกมาจนถึงราว พ.ศ. ๓๖๓ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งทรงนามว่ามิลินท์^๗ มีอาณาพมาก ทำสงครามแผ่อาณาเขตเข้าไปในมณฑลประเทศจนถึงมคธราชู ชะรอยจะได้ไปทราบวิธีการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช และได้สมาคมคุ้นเคยกับผู้รอบรู้พระพุทธานุศาสนานา คือพระนาคเสนเป็นต้น ก็ทรงเลื่อมใสในพระพุทธานุศาสนา ประกาศแสดงพระองค์เป็นพุทธานุศาสนูปถัมภกทำนุบำรุงพระพุทธานุศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นในประเทศคันธารราชู

พุทธานุเจดีย์ที่สร้างขึ้นในคันธารราชูครั้งพระเจ้ามิลินท์นั้น ก็เอาแบบอย่างไปจากมณฑลประเทศ แต่พวกโยนกเป็นชาวต่างประเทศไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ ช้าคติศาสนาเดิมของพวกโยนกก็เลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาด้วย เพราะเหตุนี้ พวกโยนกไม่ชอบแบบของชาวอินเดียที่ทำรูปสิ่งอื่นสมมติแทนพระพุทธานุรูป จึงคิดทำพระพุทธานุรูปขึ้นในเครื่องประดับเจดีย์สถาน พระพุทธานุรูปจึงมีขึ้นในคันธารราชูเป็นปฐม (เมื่อในระหว่าง พ.ศ. ๓๖๕ จน พ.ศ. ๓๘๓) ความที่กล่าวนี้มีหลักฐาน ด้วยพระพุทธานุรูปชิ้นเก่าที่สุดซึ่งตรวจพบในอินเดีย พบในคันธารราชู และเป็นแบบอย่างช่างโยนกทำทั้งนั้น แต่เมื่อพิจารณาคุณลักษณะพระพุทธานุรูปคันธารราชูที่พวกโยนกทำ เห็นได้ว่ามิใช่เป็นแต่ความคิดช่างเคลยศักดิ์หรือทำตามอำเภอใจของพวกโยนก การที่สร้างพระพุทธานุรูปชิ้นที่แรก น่าจะเป็นพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินและให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตกับพวกนายช่างประชุมปรึกษาหารือกันว่า ควรจะทําอย่างไร และพวกที่ปรึกษากันนั้นก็คงรู้สึกว่าเป็นการยากมิใช่น้อย ด้วยการทําพระพุทธานุรูปมีข้อสำคัญบังคับอยู่ ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑ จะต้องคิดให้แปลกกับรูปภาพคนอื่น ๆ ใครเห็นให้รู้ได้ทันทีว่าเป็นรูปพระพุทธานุเจ้า กับอีกอย่าง ๑ จะต้องให้งามชอบใจคนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธานุศาสนา^๗ ก็ในขณะที่เมื่อ

พระโพธิสัตว์ คันถารารฐ

แรกคิดแบบพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี รูปพรรณสัณฐานของพระพุทธรองค์จะเป็นอย่างไรก็ไม่มีตัวผู้เคยเห็น มีแต่คำบอกเล่ากล่าวกันสืบมาว่าเป็นเช่นนั้นๆ เช่นว่ามีลักษณะอย่างมหาบุรุษในคัมภีร์มหาปุริสลักขณของพราหมณ์ ซึ่งแต่งไว้แต่ก่อนพุทธกาล เป็นต้น ช่างผู้คิดทำพระพุทธรูปได้อาศัยคำบอกเล่าเช่นว่าอย่างหนึ่ง กับอาศัยความรู้เรื่องพุทธประวัติ เช่นว่าพระพุทธรองค์เป็นกษัตริย์ชาวมัชฌิมประเทศ เสด็จออกทรงผนวชเป็นสมณะเป็นต้นอย่างหนึ่ง กับอาศัยแบบอย่างอันปรากฏอยู่ในจารีตประเพณีของชาวมัชฌิมประเทศ ดังเช่นกิริยาที่นั่งขัดสมาธิและครองผ้ากาสาวิพัสตร์เหมือนเช่นพระภิกษุซึ่งยังมีอยู่ในสมัยนั้นเป็นต้นอีกอย่างหนึ่ง นอกจากนั้นก็อาศัยแต่คติที่นิยมว่าตั้งมาในกระบวนช่างของโยนกเป็นหลักความคิดที่ทำพระพุทธรูปขึ้น โดยรู้ถือว่าไม่เหมือนพระองค์พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นที่สามารถให้คนทั้งหลายนิยมยอมรับถือว่าเป็นรูปพระพุทธเจ้าได้ ต้องนับว่าเป็นความคิดฉลาดแท้ทีเดียว

ลักษณะพระพุทธรูปโบราณที่ช่างโยนกคิดทำขึ้นในคันธารราฐสังเกตเห็นได้ว่าอนุโลมตามคัมภีร์มหาปุริสลักขณหลายข้อ เป็นต้นคือชื่อว่า อุดุณา โลมา ภูมุกนตเร ทำพระอุดุณาโลมไว้ที่หว่างพระขนงอย่าง ๑ บางที่จะเอาความในบทอุดุหิสสิโส อันแปลว่าพระเศียรเหมือนทรงอุดุหิส^๕ มาคิดอนุโลมทำให้พระเศียรพระพุทธรูปมีพระเกตุมาลาอีกอย่าง ๑ แต่พระเกตุมาลาตามแบบช่างโยนกทำเป็นพระเกตุยาว กระหมวดมุ่นเป็นเมฆาพีไว้บนพระเศียรอย่างพระเศษากษัตริย์เป็นแต่ไม่มีเครื่องศิวารถน์ ความคิดเรื่องทำพระเกตุมาลา^๖นี้ ศาสตราจารย์ฟูเชร์^๗ สันนิษฐานว่าจะเกิดโดยจำเป็นในกระบวนช่าง ด้วยในลายจำหลักเรื่องพระพุทธรูปประวัติมีภาพสมณะทั้งพระพุทธรูปและรูปพระภิกษุพุทธรสาวก ถ้าทำพระพุทธรูปแต่เป็นอย่างสมณะก็จะสังเกตุยากว่าพระพุทธรูปหรือรูปพระสาวก ช่างโยนกประสงค์จะให้คนดูรู้จัก

พระพุทธรูป คันธารราช

พระพุทธรูป คันธารราช

พระพุทธรูป คันธารราช

พระพุทธรูป คันถารราช

พระพุทธรูปได้โดยง่าย จึงถือเอาเหตุที่พระพุทธรองค์เป็นกษัตริย์โดย
 พระชาติและเป็นสมณะโดยเพศนั้น ทำพระพุทธรูปให้ส่วนพระองค์
 ทรงครองผ้าอย่างสมณะ แต่ส่วนพระเศียรทำให้เหมือนอย่างพระเศียร
 กษัตริย์ เป็นแต่ลดเครื่องศิราภรณ์ออกเสีย พระพุทธรูปจึงแปลกกับ
 รูปภาพอื่น ๆ ถึงจะอยู่ปะปนกับรูปใครๆ ก็รู้ได้ว่าพระพุทธรเจ้า ความ
 คิดข้อนี้ช่างพวกอื่นในสมัยชั้นหลังต่อมาไม่สามารถจะคิดแก้ไขเป็น
 อย่างอื่นได้ ก็ต้องเอาแบบอย่างของช่างโยนกทำตาม ต่อมา พระพุทธรูปจึง
 มีพระเกตุมาลาด้วยประการฉะนี้^{๑๑} ลักษณะที่ทำตามจารีตประเพณีใน
 มัชฌิมประเทศนั้น เช่นอาการทรงนั่งขัดสมาธิ (ช่างโยนกทำนั่งขัด
 สมาธิเพชรอย่างเดียว) และอาการที่ทรงครองผ้าทำทั้งอย่างหม่อมดองแล
 หม่อมคลุม แต่มักชอบทำหม่อมคลุมจำหลักกลีบผ้าให้เหมือนจริงตาม
 กระบวนช่างโยนก นอกจากนี้กล่าวมาในบรรดาลักษณะซึ่งมีได้มีที่
 บังคับแล้ว พวกช่างโยนกทำตามคติของชาวโยนกทั้งนั้น เป็นต้นว่า
 ดวงพระพักตร์พระพุทธรูปก็ทำอย่างเทวรูปที่งามของชาวโยนก^{๑๒} พระ
 รัศมีก็ทำอย่างประภามณฑลเป็นวงกลมอยู่ข้างหลังพระพุทธรูปตาม
 แบบรัศมีของภาพโยนก ส่วนกิริยาท่าทางของพระพุทธรูปนั้น เพราะทำ
 พระพุทธรูปในลายเรื่องพระพุทธรประวัติ พระพุทธรูปซึ่งทำตรงเรื่อง
 ตอนไหน ช่างก็คิดทำกิริยาท่าทางพระพุทธรูปให้เข้ากับเรื่องตอนนั้น
 เป็นต้นว่าพระพุทธรูปตรงเรื่องเมื่อก่อนเวลาตรัสรู้ทำนั่งซ้อนพระหัตถ์
 เป็นกิริยาสมาธิ พระพุทธรูปตรงเมื่อขณะพระยามาร ทำพระหัตถ์ขวา
 มาท้อยที่พระเพลแสดงว่าทรงซื่ออ้างพระธรรมเป็นพยาน พระพุทธรูป
 ตรงเมื่อประทานปฐมเทศนาทำจีบนิ้วพระหัตถ์เป็นรูปร่างกลม หมาย
 ความว่าพระธรรมจักร พระพุทธรูปตรงเมื่อมหาปาฏิหาริย์ (คือยมก
 ปาฏิหาริย์) ทำเป็นพระพุทธรูปมีดอกบัวรอง คิดทำตามเรื่องพระพุท
 ธรประวัติทำนองดังกล่าวมานี้ต่อไป ตลอดจนถึงเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน
 ก็ทำเป็นรูปพระพุทธรุไสยา^{๑๓}

เมื่อพระพุทธรูปมีขึ้น ใครเห็นก็คงชอบใจ จึงเลยเป็นเหตุให้เกิด
ศรัทธาเลื่อมใสในการสร้างพระพุทธรูปในคันธารราชู แต่ความนิยม
ยังไม่แพร่หลายไปถึงประเทศอื่นในอินเดีย ด้วยอาณาเขตคันธารราชู
เมื่อสมัยพระเจ้ามิลินท์ไม่กว้างขวางเท่าใดนัก ข้าเมื่อสิ้นพระเจ้ามิลินท์
แล้วเชื้อวงศ์ได้ครองคันธารราชูต่อมาเพียงสัก ๓๐ ปี ก็เสียบ้านเมือง
แก่พวกศกะซึ่งลงมาจากกลางทวีปเอเชีย พวกศกะได้ครองคันธาร
ราชูอยู่ชั่วระยะเวลาตอนหนึ่งแล้ว ก็มีพวกกุษาณะ^{๑๔} ยกมาจากทาง
ปลายแดนประเทศจีน ซึ่งได้คันธารราชูจากพวกศกะอีกเล่า แต่ใน
สมัยเมื่อพวกกุษาณะครอบครองคันธารราชูนั้น มีพระเจ้าแผ่นดินใน
กุษาณะราชวงศ์องค์ ๑ ทรงพระนามว่าพระเจ้ากนิษกะ ได้ครองราช
สมบัติในระหว่าง พ.ศ. ๖๖๓ จน พ.ศ. ๗๐๕ สามารถแผ่ราชอาณาจักร
ออกไปทั้งทางข้างเหนือและข้างใต้ ได้มีชัยประเทศทั้งหมดไว้ใน
ราชอาณาจักร เป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้นเหมือนอย่างพระเจ้าอโศกมหา
ราช ชะรอยเมื่อพระเจ้ากนิษกะคิดหาวิธีปกครองพระราชอาณาเขตอัน
กว้างใหญ่ไพศาล จะได้ทราบวิธีการปกครองของพระเจ้าอโศก ซึ่งรวม
พุทธจักรกับอาณาจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระเจ้ากนิษกะก็เลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนา ประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกปกครอง
พระราชอาณาเขตตามแบบอย่างครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ก็แต่พฤติ
การณ์ต่างๆ ในสมัยพระเจ้ากนิษกะผิดกันกับสมัยพระเจ้าอโศกเป็นข้อ
สำคัญอยู่หลายอย่าง เป็นต้นแต่ภูมิประเทศต่างกัน ด้วยพระเจ้าอโศก
มหาราชตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองปาฏลีบุตรในมัชฌิมประเทศ อันเป็น
ท้องถิ่นที่พระพุทธเจ้าเที่ยวทรงสั่งสอนพระพุทธศาสนา มีเจดีย์สถานที่
เนื่องต่อพระพุทธองค์และพระพุทธประวัติเป็นเครื่องบำรุงความเลื่อมใส
แต่พระเจ้ากนิษกะตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองบรูษนบุรี^{๑๕} ในคันธารราชูอัน
เป็นปัจฉิมประเทศปลายแดนอินเดีย ซึ่งพึงได้รู้จักพระพุทธศาสนา
ตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชให้ไปสั่งสอนอีกประการ ๑ พระไตรปิฎก

ภาพพลเรื่องมารวิชัยตามแบบพระคันทรรราชู

พระพุทธรูป คันถาวรรฐ ปางปฐมเทศนา

พระพุทธรูป คันธาราราม ปางมหาปาฏิหาริย์

ที่รวบรวมพระธรรมวินัยมาจนถึงเวลานั้น ก็เป็นภาษาขามครของชาว
มัชฌิมประเทศ แต่ชาวคันธารราชูเป็นคนต่างชาติต่างภาษาถึงเลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนา ก็ยากที่จะเข้าใจพระธรรมวินัยได้ซึมซาบเหมือน
อย่างชาวมัชฌิมประเทศ เพราะเหตุดังกล่าวมา เมื่อพระเจ้ากนิษกะ
ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา แม้พยายามตามแบบอย่างครั้งพระเจ้าอโศกมหา
ราช ทั้งในการสร้างพุทธเจดีย์ การสังคายนาพระธรรมวินัยและให้เที่ยว
สั่งสอนพระพุทธศาสนายังนานาประเทศก็ดี ลักษณะการอุปถัมภ์พระ
พุทธศาสนาครั้งพระเจ้ากนิษกะจึงผิดกับครั้งพระเจ้าอโศกจะพรรณนา
แต่ที่เป็นสำคัญ

เรื่องสร้างพุทธเจดีย์ ปรากฏว่าเจดีย์สถานที่เกิดขึ้นในคันธารราชู
เมื่อครั้งพระเจ้ากนิษกะ มีทั้งพระธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ และอุเทสิก
เจดีย์ พระธาตุเจดีย์นั้นพระเจ้ากนิษกะให้เสาะหาพระบรมธาตุที่ใน
มัชฌิมประเทศเชิญไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ปรากฏอยู่หลายแห่ง ส่วน
บริโภคเจดีย์นั้น เพราะในคันธารราชูไม่มีสถานที่ซึ่งพระพุทธรูปได้
ประทานอนุญาตไว้ให้เป็นพระบริโภคเจดีย์ เหมือนเช่นที่มีในมัชฌิม
ประเทศ จึงสมมติที่ตำบลต่างๆ ซึ่งอ้างเข้าเรื่องพุทธประวัติ เช่นว่า
เมื่อพระพุทธรูปยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ
บารมีอย่างนั้นๆ ณ ที่ตำบลนั้นๆ แล้วสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นบริโภค
เจดีย์^{๑๖} คติอันนี้ภายหลังมาเลยสมมติต่อไปจนอ้างว่า พระอดีตพุทธ
เจ้า คือ พระกกุสสันธุ พระโกนาคมน์ และพระกัสสป ทั้ง ๓ องค์ได้
ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปที่ในคันธารราชู แล้วสร้างบริโภคเจดีย์
เนื่องในเรื่องประวัติของพระอดีตพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นด้วย^{๑๗} เลย
เป็นปัจจัยไปถึงคติของพวกถือลัทธิมหายานซึ่งจะกล่าวในที่อื่นต่อไป
ข้างหน้า ส่วนอุเทสิกเจดีย์นั้น เพราะพวกโยนกได้คิดทำพระพุทธรูป
ขึ้นในคันธารราชูตั้งแต่ครั้งพระเจ้ามิลินท์ พระเจ้ากนิษกะเป็นเชื้อชาว
ต่างประเทศ จึงเลื่อมใสในการสร้างพระพุทธรูป ให้หาช่างชาวโยนกที่

พระพุทธรูป คันถารราช ปางประทานอภัย

พระพุทธรูป คันถารราช ปางเข้านิพพาน

พระพุทธรูปนั่งสมาธิตามแบบคันธารราษฎร์

มีฝีมือดีมาคิดทำพระพุทธรูปให้งามสง่ายิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงเกิดความ
คิดแก้ไขแบบพุทธเจดีย์ให้มีพระพุทธรูปเป็นประธานแต่นั้นมา เป็นต้น
ว่าแต่ก่อนมาเคยจำหลักเรื่องพุทธประวัติเป็นลายประดับพระสถูป แกะ
ทำเป็นซุ้มจระนำ ๔ ทิศ ติดกับองค์ (ระฆัง) พระสถูป แล้วทำพระพุทธร
รูปให้เป็นขนาดใหญ่กิริยาต่างกันตามเค้าพระพุทธรูปในลายเรื่องพุทธ
ประวัติในซุ้มจระนำนั้น ใครเห็นก็รู้ได้ว่าเป็นพระพุทธรูปเมื่อตอนไหน
ในเรื่องพุทธประวัติ อันนี้น่าจะเป็นต้นเค้าที่สร้างแต่เฉพาะพระพุทธรูป
ตั้งเป็นประธานในเจดีย์สถานต่างๆ (อย่างวัดที่สร้างกันภายหลัง) รูป
พระโพธิสัตว์ก็สร้าง แต่ในสมัยนั้นสร้างแต่รูปพระสักยโพธิสัตว์เมื่อ
ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความที่กล่าวว่ามีหลักฐานด้วยพระพุทธร
รูปและพระโพธิสัตว์ของโบราณที่ค้นพบในคันธารราฐโดยเฉพาะที่ท่า
งมอย่างยิ่งเป็นฝีมือช่างโยนกสร้างในสมัยพระเจ้ากนิษฐกาธิราชเป็นพื้น ใ้
แต่เท่านั้น พระพุทธรูปโบราณที่พบทางกลางทวีปเอเชียกิตติ ที่พบใน
มัชฌิมประเทศ เช่นที่เมืองพาราณสี เมืองมถุรา และทางฝ่ายใต้จน
เมืองอมราวดีกิตติ ที่เป็นชั้นเก่าล้วนเอาแบบอย่างพระพุทธรูปคันธาร
ราฐไปทำทั้งนั้น จึงยุติได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปแพร่หลายต่อไปถึง
นานาประเทศแต่ครั้งพระเจ้ากนิษฐกาธิราชทรงพระพุทธรศาสนาเป็นต้นมา^{๘๔}

เรื่องทำสังคายนาพระธรรมวินัยนั้น ปรากฏในเรื่องพงศาวดารแต่
ว่าพระเจ้ากนิษฐาทรงอาราธนาพระสงฆ์ที่เป็นชาวมัชฌิมประเทศและ
เป็นชาวประจันตประเทศให้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่
เมืองบุรุษบุรีราชธานี^{๘๕} แล้วแปลงพระไตรปิฎกจากภาษามครเป็น
ภาษาสันสกฤต และว่าครั้งนั้นพระมหาเถรทางฝ่ายเหนือแต่งอรรถถา
ขึ้นใหม่หลายคัมภีร์ แต่นั้นพระสงฆ์ในอินเดียก็แยกกันเป็น ๒ นิกาย
พวกนิกายฝ่ายเหนือถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต
พวกนิกายฝ่ายใต้คงถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษามครของ
เดิม เป็นมูลเหตุที่การถือพระพุทธรศาสนาจะเกิดต่างกันเป็นคติมหา

ยานและคติหินยานในภายหลังดังจะแสดงในตอนอื่นต่อไปข้างหน้า

เมื่อพิเคราะห์ดูถึงเหตุที่พระเจ้ากนิษกะให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยและให้แปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธเป็นภาษาสันสกฤตครั้งนั้นเห็นว่าน่าจะมีเจตจำนงทั้ง ๒ อย่าง ด้วยพระธรรมวินัยอันเป็นหลักพระพุทธศาสนาได้รื้อยกรองไว้เป็นภาษามคธตั้งแต่พระองค์อรหันต์พุทธสาวกทำปฐมสังคายนา ต่อมาเมื่อทุติยสังคายนาที่เมืองเวสาลีและทำตติยสังคายนาที่เมืองปาฏลิบุตรครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทำในภาษามคธ ถึงขั้นนี้จัดพระธรรมวินัยเป็น ๓ หมวด คือ พระวินัย พระสูตรและพระปรมัตถ์ เรียกรวมกันว่าพระไตรปิฎก และเริ่มเขียนเป็นตัวอักษรภาษามคธมีขึ้นในมคธราชก่อนที่อื่นแต่ยังไม่แพร่หลาย พระสงฆ์ในประจันตประเทศยังนิยมในการท่องจำพระไตรปิฎกอยู่เป็นพื้น ถึงกระนั้นที่มีพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษรเกิดขึ้นก็คงเป็นปัจจัยให้พระสงฆ์ในมคธราชถือพระธรรมวินัยมั่นคงกว่าพวกพระสงฆ์ในคันธารราช อันเป็นเชื้อสายสืบมาแต่พวกพระสงฆ์มหาสังฆิกะ ซึ่งหลบหลีกไปจากมัชฌิมประเทศเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก แต่พระเจ้ากนิษกะตั้งราชธานีอยู่ในคันธารราช ได้คุ่นกับพระสงฆ์ชาวประจันตประเทศยิ่งกว่าพระสงฆ์ในมัชฌิมประเทศ เมื่อเห็นว่าพระสงฆ์ในคันธารราชกับในมคธราชยังถือพระธรรมวินัยไม่เหมือนกัน จึงตรัสสั่งให้ประชุมทำสังคายนา ก็ลักษณะการทำสังคายนานั้นพระสงฆ์ที่ประชุมกันต้องวินิจฉัยข้อที่เข้าใจผิดกัน และบัญญัติว่าอย่างไรเป็นกฎหมายทุกข้อก่อน แล้วจึงจะได้ท่องจำสวดซ้อมพร้อมกันเป็นที่สุด ก็แต่การประชุมครั้งนั้น พระสงฆ์ที่ไปประชุมมีความเห็นแตกต่างกันเป็นข้อสำคัญในเรื่องพระวินัย (เป็นเค้าเดียวกับเมื่อครั้งทุติยสังคายนา) ด้วยพระสงฆ์ชาวมคธราชถือคติเถรวาท ไม่ยอมแก้ไขพระวินัยให้ผิดจากที่ได้ทำสังคายนาไว้เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก ฝ่ายพระสงฆ์ชาวคันธารราชถือคติอักษิณวาท อ้างว่าพระวินัยเป็นแต่ข้อบังคับสำหรับตัว พระภิกษุสงฆ์

ควรแก้ไขได้ ทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ยอมกัน นำสันนิษฐานว่าพระสงฆ์ชาวมคธ
รัฐคงถอนตัวออกหากจากการประชุมเหลืออยู่แต่พวกพระสงฆ์ชาว
คันทารัฐที่ทำสังคายนา เพราะเหตุนี้พวกถือพระพุทธศาสนาตาม
ชาวมคธรัฐ (เช่นพวกลังกาและไทยเรา) จึงไม่นับการสังคายนาครั้ง
พระเจ้ากนิษกะเข้าลำดับในตำนาน แต่พวกที่ถือพระพุทธศาสนาตาม
ชาวคันทารัฐ (เช่นจีนและญี่ปุ่น) นับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔

การแปลงพระไตรปิฎกจากภาษาชามครเป็นภาษาสันสกฤตนั้น
เมื่อคิดดูก็เห็นว่าน่าจะเนื่องจากเหตุที่พระสงฆ์ ๒ ฝ่ายแตกต่างกันนั้น
เอง เพราะพระไตรปิฎกเดิมเป็นภาษาชามคร การทำสังคายนาครั้งพระ
เจ้ากนิษกะ พระสงฆ์ชาวคันทารัฐทำแต่โดยลำพังพวกของตนมีข้อ
ความผิดกับพระไตรปิฎกของเดิม ถ้าใช้ภาษาชามครก็จะเกิดมีพระไตร
ปิฎกอย่างเดิมกับพระไตรปิฎกอย่างใหม่ขึ้นแข่งกันเป็น ๒ ความ พระ
เจ้ากนิษกะน่าจะทรงพระดำริเห็นว่าถ้าเช่นนั้นจะเป็นเหตุให้เสื่อม
พระพุทธศาสนา จึงให้แปลงพระไตรปิฎกที่สังคายนาใหม่เป็นภาษา
สันสกฤตให้ต่างกับของเดิมโดยภาษาเสียด้วยทีเดียว เพราะภาษา
สันสกฤตกับภาษาชามครก็เป็นของชาวอินเดียด้วยกัน ไม่ผิดกันห่างไกล
เท่าใดนัก ชาวคันทารัฐอยู่ใกล้เมืองตักศิลาและเมืองชลันธรอันเป็น
มหาวิทยาลัยที่สอนภาษาสันสกฤต อาจจะคุ้นภาษาสันสกฤตยิ่งกว่า
ภาษาชามครด้วย จะเป็นตัวอย่างได้ก็ตาม ตั้งแต่ทำสังคายนาครั้งนั้น
มา การถือพระพุทธศาสนาในประจันตประเทศทางฝ่ายเหนือก็ถือตาม
พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต (อันมีวาทะซึ่งพระสงฆ์ชาวคันทารัฐ
ได้แก้ไขเพิ่มเติม) เป็นหลักพระศาสนา แต่ชาวมัชฌิมประเทศคงถือ
พระไตรปิฎกภาษาชามครของเดิม (ตามสังคายนาครั้งพระเจ้าโศกมหา
ราช) เป็นหลักพระศาสนา จึงต่างกันเป็นพวกถือคติฝ่ายเหนือ และ
พวกถือคติฝ่ายใต้แล้วกลายเป็นคติมหายานและหินยานสืบมา

เรื่องที่ให้ไปสอนพระพุทธศาสนายังนานาประเทศนั้น เมื่อครั้ง

พระเจ้าอโศกได้ให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาตามประเทศ
ในแผ่นดินอินเดียโดยรอบมัชฌิมประเทศ ทางด้านเหนือเป็นที่สุด
เพียงเชิงเขาหิมาลัยและคันทารัฐ ประเทศที่อยู่นอกแผ่นดินอินเดีย
ปรากฏว่ารับพระพุทธศาสนาไปเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ใน
ลังกาทวีปกับสุวรรณภูมิอันอยู่ฝ่ายใต้ทั้ง ๒ ประเทศ พระเจ้ากนิษกะ
ตั้งราชธานีอยู่ในคันทารัฐข้างฝ่ายเหนือ จึงให้เที่ยวสอนพระพุทธ
ศาสนาตามประเทศอันอยู่นอกเขาหิมาลัยต่อไปทางฝ่ายเหนือ เป็น
เหตุให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทางกลางทวีปเอเชียไปโดยลำดับ
จนถึงประเทศจีน พวกที่ไปเที่ยวสอนพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น ถือ
คติพระสงฆ์คันทารัฐและพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต การถือพระ
พุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้นจึงนิยมตามคติของชาวอินเดียฝ่าย
เหนือ

เชิงอรรถ ตอนที่ ๔

- ๑ ได้แปลพิมพ์เป็นภาษาไทยแล้ว
- ๒ พระภิกษุฟาเทียนอยู่ในประเทศอินเดียตั้งแต่ พ.ศ. ๙๔๔ จนถึง พ.ศ. ๙๕๔
- ๓ ความจริงจนถึงราว พ.ศ. ๖๐๐ กว่า
- ๔ ความจริงจนถึงราว พ.ศ. ๖๐๐ กว่า
- ๕ ปัจจุบันเชื่อกันว่าราว พ.ศ. ๖๐๐ กว่า
- ๖ อาณาเขตคันธารราฐเดี๋ยวนี้อยู่ในแดนประเทศอัฟกานิสถานบ้าง อยู่ในแดนอินเดียของอังกฤษมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือบ้าง (ปัจจุบันนี้เป็นประเทศปากีสถาน)
- ๗ เรียกในภาษากรีกว่า เมนันเดอร์ Menander ชาวอินเดียเรียกว่า มิลินท์ พระองค์เดียวกับที่สันทนากับพระนาคเสนในเรื่องมิลินทปัญหา พระเจ้า มิลินท์คงครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๓๖๓ จนถึง พ.ศ. ๓๘๓
- ๘ ในประกาศพระราชพิธีจรดพระนังคัลว่าชาวคันธารราฐคิดสร้างพระพุทธรูป (ปางขอฝน) ขึ้น และในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ว่า เทวดานฤมิตพระพุทธรูปแก้วมรกตถวายพระนาคเสนที่เมืองปาฏลีบุตร (ร่วมสมัยกับพระเจ้า มิลินท์) ตรงตามตำนาน แต่ผู้แต่งจะได้หลักฐานมาจากที่ไหนหาปรากฏไม่
- ๙ คำว่าอุณ्हิส แปลกันหลายอย่าง ว่ากรอบหน้าบ้าง ผ้าโพกบ้าง มงกุฎบ้าง แต่รวมความเป็นอันเดียวกันว่าเครื่องทรงที่พระเศียร
- ๑๐ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส
- ๑๑ คำอธิบายเช่นกล่าวในหนังสือปฐมสมโพธิว่า รูปพระเศียรเป็นเช่นนั้นเองผิดธรรมดา เห็นว่าจะเป็นความคิดเกิดขึ้นเมื่อมีพระพุทธรูปแล้ว
- ๑๒ คือเทวรูปอปอลโล
- ๑๓ ตามการค้นคว้าในปัจจุบัน เชื่อกันว่าพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์เริ่มเกิดมีขึ้นเป็นครั้งแรกในแคว้นคันธารราฐ ในรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะ วงศ์กุษาณะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ และเป็นฝีมือของช่างกรีก-โรมัน
- ๑๔ จีนเรียกว่า ยิวชี่ Yueh-chi

๑๕ เดี่ยวนี้เรียกว่า เมืองเป็ชวาร์

๑๖ เรื่องบริโภคนิเวศย์ในคันธรรราชู กล่าวตามอธิบายในหนังสือพรรณนา
ระยะทางของหลวงจีนฟาเหียน และหลวงจีนส่วนเจียงที่ไปถึงคันธรรราชูเมื่อราว
พ.ศ. ๙๔๔ และ พ.ศ. ๑๑๗๓

๑๗ คติที่ถือกันว่าคันธรรราชูเป็นที่พระอติตพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ได้
ทรงประดิษฐานพระศาสนา ปรากฏอยู่ในหนังสือพรรณนาระยะทางของหลวง
จีนส่วนเจียง ซึ่งไปถึงคันธรรราชูเมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๓ แต่อาจจะถือกันขึ้นต่อเมื่อ
ภายหลังรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะก็เป็นได้

๑๘ พระพุทธรูปแบบมธราในชั้นเดิมไม่ได้รับอิทธิพลของศิลปคันธรรราชู
เลย แต่เป็นแบบอินเดียแท้ สันนิษฐานว่าช่างอินเดียคงจะได้ทราบข่าวว่าช่าง
คันธรรราชูคิดทำพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้น จึงคิดทำขึ้นบ้าง ส่วนพระพุทธร
ูปแบบอมราวดีนั้นแก้ไขแบบจิวรเป็นอีกอย่างหนึ่งและเปลี่ยนเส้นพระเศวต
เป็นขมวด

๑๙ อีกนัยหนึ่งว่าประชุมกัน ณ เมืองชลันธร ในอาณาเขตกัศปรีระซึ่ง
เป็นประเทศราช

พระพุทธรูปยืน ศิลปะอินเดียแบบคันธารราชราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปศิลา ศิลปะอินเดียแบบคันธารราฐ ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานกรุงเบอร์ลิน
(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

พระโพธิสัตว์ศิลา ศิลปะอินเดียแบบคันทารา รัฐราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานศิลป์ เมืองบอสตัน
(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปศิลา ปางปรินิพพาน

ศิลปะอินเดียแบบคันทารา รัฐราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐

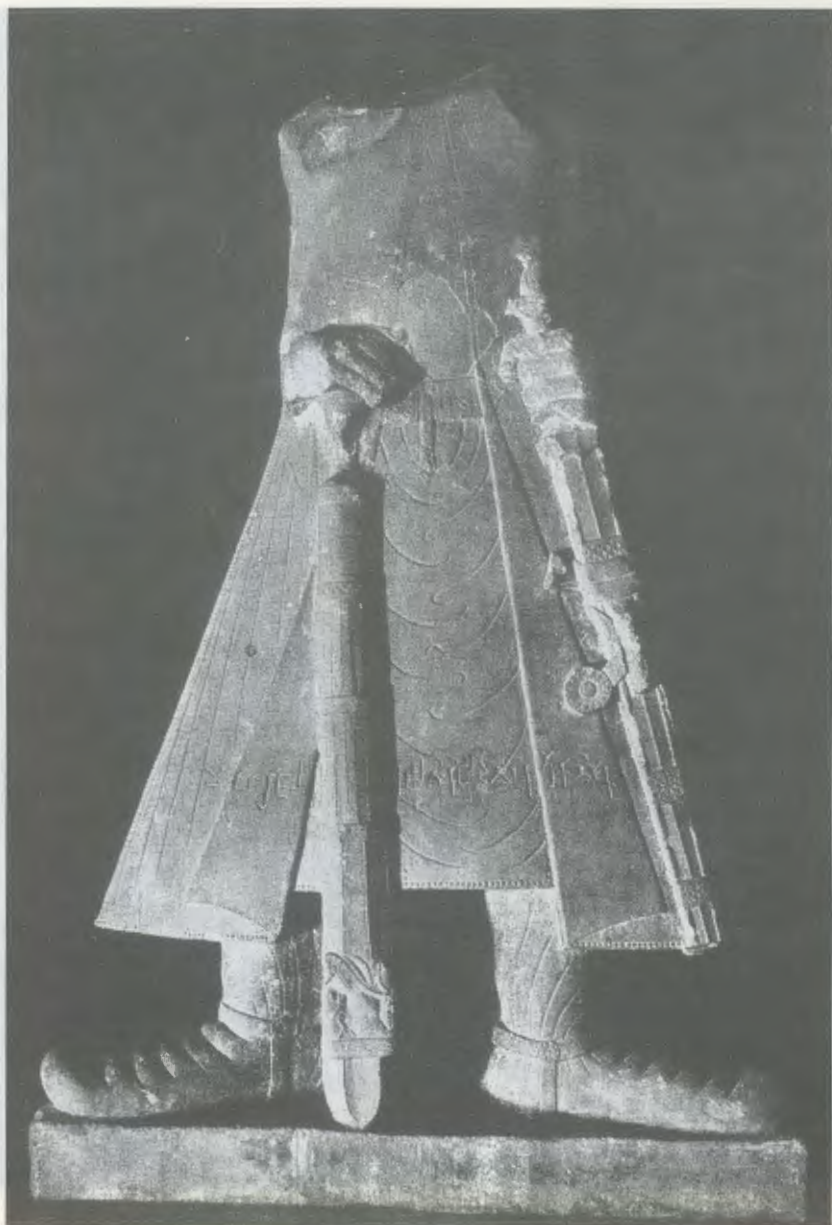
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เมืองกัลกัตตา

(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India*

Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

เจดีย์ศิลปะคันธาระ ช่องเขาโคเมอร์ อาฟกานิสถาน
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. jain**, Maryland, 1956)

พระเจ้ากนิษกะ ศิลปะมถุรา ชาวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘

(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

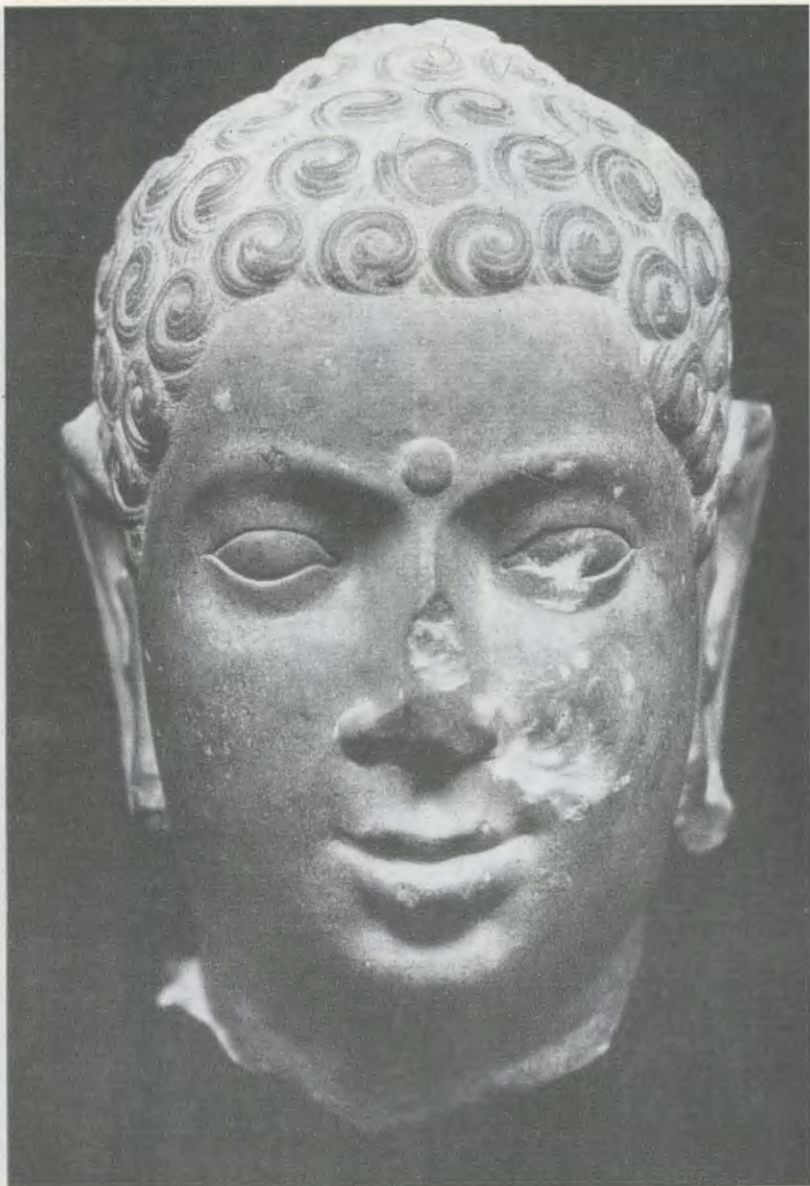
พระพุทธรูปศิลา ปางประทานอภัย

ศิลปะอินเดียแบบมถุรา ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘

(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India*
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

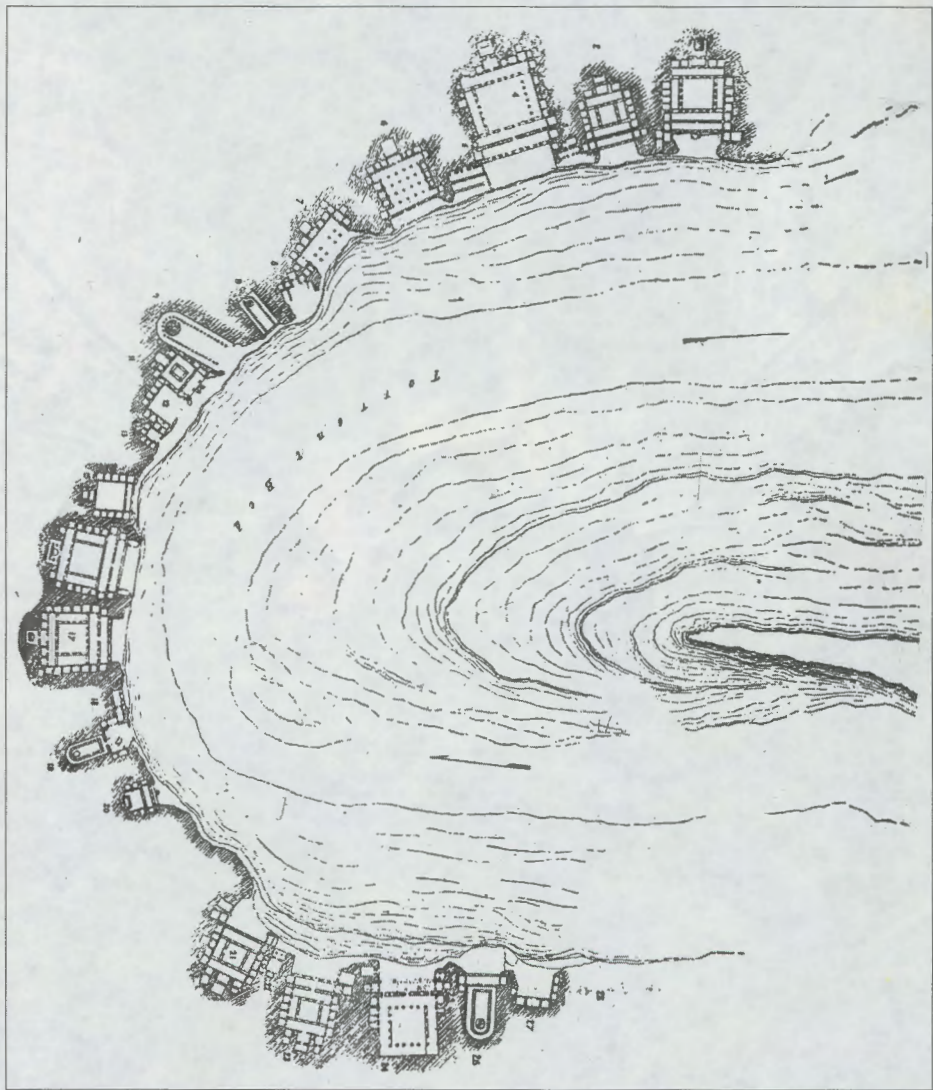

ภาพจำหลักสลูปลิลา ศิลปะอินเดียแบบอมราวตี ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เมืองมัทราส
(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

เศียรพระพุทธรูปศิลา ศิลปะอินเดียแบบอมราวตี ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์ชอลงานกีเมต์ กรุงปารีส

(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

แผนผังถ้ำอชันตา ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑
(ภาพจาก Mulk Raj Anand and R.R. Bharadwaj., Ajanta, India, 1971)

ภายในถ้ำเจติยสถานที่ ๑๙ ณ ถ้ำอชันตา

ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑

(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India*
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

หน้าถ้ำเจดีย์สถานที่ ๑๙ ณ ถ้ำอชันดา

ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ชาวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑

(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร-ปัทมปาณี

เขียนบนผนังด้านซ้าย ภายในถ้ำวิหารที่ ๑ ณ ถ้ำชันตา

ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑

(ภาพจาก Benjamin Rowland, **The Art and Architecture of India**
Buddhis, Hindu, Jain, Maryland, 1956)

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องเวสสันดรชาดก ของถ้ำวิหารที่ ๑๕ ณ ถ้ำขันทา
ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปศิลา ศิลปะอินเดียแบบคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐
ณ พิพิธภัณฑ์สถาน เมืองมถุรา
(ภาพจาก Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยพุทธเจดีย์สมัยคุปตะ

เริ่มต้นตอนนี้จะกล่าววินิจฉัยด้วยเรื่องพระมหากษัตริย์ที่เป็นราชาธิราชตามคติของชาวอินเดียเสียก่อน คำที่เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่าพระเจ้าจักรพรรดิก็ดี หรือเรียกว่าพระเจ้าราชาธิราชก็ดี แม้ในหนังสือเก่าอ้างรายการวิตถารไปต่างๆ ที่จริงเหมือนกันในข้อสำคัญคือหมายความว่า เป็นพระราชาของราชาทั้งหลายอื่น เพราะโดยปกติทุกประเทศย่อมมีราชาเป็นผู้ปกครอง เมื่อใดมีราชาประเทศหนึ่งทรงอำนาจมากสามารถปราบปรามราชาประเทศอื่นๆ ให้อ่อนน้อมยอมอยู่ในบังคับบัญชาได้ ราชาองค์ซึ่งทรงอำนาจถึงเพียงนั้นก็เกียรติยศเป็นพระเจ้าราชาธิราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เป็นพระเจ้าราชาธิราชหรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิจึงเป็นได้แต่เฉพาะพระองค์พระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงอำนาจมาก เมื่อสิ้นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ราชอาณาจักรนั้นก็กลับแยกกันไปเป็นนานาประเทศ เป็นอันสิ้นศักดิ์ราชาธิราชลงเพียงนั้น พึงเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องพงศาวดารอินเดียที่ได้แสดงมา พระเจ้า

จักรพรรดิต้นราชวงศ์โมริยะมีอำนาจมาก ได้เป็นพระเจ้าราชาธิราช
พระเจ้าพินทุสารและพระเจ้าอโศกซึ่งรับรัชทายาทต่อมาเผชิญมี
อำนาจมากในส่วนพระองค์ก็ได้เป็นพระเจ้าราชาธิราชสืบมาอีก ๒
รัชกาล แต่เมื่อสิ้นพระเจ้าอโศกแล้ว ผู้รับรัชทายาทหย่อนอำนาจพล
ราชอาณาเขตก็แตกกระจายไป เมื่อพระเจ้ามิลินท์เป็นใหญ่ ได้ครอบ
ครองแต่เฉพาะประเทศคันธารราชูก็มีได้เป็นพระเจ้าราชาธิราช ครั้น
มาถึงพระเจ้ากนิษกะมีอำนาจมาก กลับรวบรวมราชอาณาเขตเป็น
พระเจ้าราชาธิราชได้อีก แต่เมื่อสิ้นพระเจ้ากนิษกะแล้ว อาณาเขตก็
กลับแตกกันไปอีก ด้วยกษัตริย์กษณะราชวงศ์ต่อมาอำนาจน้อย
ได้ครอบแต่ประเทศคันธารราชูต่อมาเพียงสัก ๕๕ ปี ก็เสียบ้านเมือง
แก่พวกสลันซึ่งอยู่ต่อแดนอินเดียทางด้านตะวันตก^๑ แต่ั้น คันธาร
ราชูก็ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่นต่อมามีได้กลับฟื้นคืนเป็นอิสระ
ได้อีก พุทธเจดีย์ที่พระเจ้ามิลินท์และพระเจ้ากนิษกะสร้างไว้ก็ทรุด
โทรม แล้วมาถูกพวกที่ถือศาสนาอิสลามรื้อทำลายเป็นอันดับมา จนจม
ดินสูญไปเสียโดยมาก ฝั่งมากลับปรากฏเมื่อฝรั่งตรวจค้นของโบราณ
ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นต้นมา แต่มีหลักฐานทั้งในเรื่องพงศาวดาร
และแบบอย่างโบราณวัตถุที่พบในชั้นหลังว่าพุทธเจดีย์และคติต่างๆ
ที่เกิดขึ้นในคันธารราชูครั้งพระเจ้ากนิษกะแพร่หลายออกไปถึงประเทศ
อื่นๆ ในแผ่นดินอินเดียหลายอย่าง

เป็นต้นว่า แต่ก่อนชาวซัมซิมประเทศถือว่าไม่ควรทำพระพุทธรูป
ก็ละคตินั้นพากันนิยมในการสร้างพระพุทธรูปตามอย่างชาวคันธาร
ราชู เป็นเหตุให้เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นทั่วไปในอินเดีย และตลอดถึงประ
เทศอื่นๆ บรรดาที่นับถือพระพุทธรูปศาสนาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากนิษกะ
เป็นต้นมา

อีกอย่าง ๑ การรักษาพระธรรมวินัย ซึ่งแต่เดิมมาพระสงฆ์ใช้
วิธีท่องบ่นทรงจำพระไตรปิฎกไว้ให้ขึ้นปากเจนใจ ครั้นเมื่อเขียนพระ

ไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษร มีทั้งฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตและฉบับที่เป็นภาษามคธแล้ว แต่นั้นกระบวนการศึกษาพระธรรมวินัยก็อาศัยอ่านหนังสือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้เกิดนิยมในการเขียนคัดลอกหนังสือพระไตรปิฎกเอาไปตั้งหอไตรขึ้น ณ ที่ต่างๆ เลยเป็นปัจจัยต่อไปถึงการศึกษพระธรรมวินัย ย่อมอาศัยแหล่งที่มีหนังสือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญเหมือนกับเกิดตั้งวิทยาลัยขึ้นแต่ครั้งนั้น"

ส่วนสงฆ์นั้น ตั้งแต่พระไตรปิฎกเกิดต่างกันเป็น ๒ อย่าง พระสงฆ์ก็แยกกันเป็น ๒ พวก พระสงฆ์ฝ่ายเหนือถือคติตามพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต พวกพระสงฆ์ฝ่ายใต้ถือคติตามพระไตรปิฎกภาษามคธ หรือถ้าว่าอีกนัยหนึ่ง พวกพระสงฆ์ฝ่ายเหนือถือคติตามที่บัญญัติใหม่ครั้งพระเจ้ากนิษกะให้ทำสังคายนาในคันธารราช พวกพระสงฆ์ฝ่ายใต้คงถือคติตามที่บัญญัติไว้เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกให้ทำตติยสังคายนาในมคธราช พระสงฆ์ทั้ง ๒ พวกจึงกลายเป็น ๒ นิกาย ต่างไปเที่ยวตั้งสอนพระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ตามคติของตน พระสงฆ์นิกายฝ่ายใต้ถือว่าพระพุทธศาสนาจะอยู่ยั่งยืนได้แต่ด้วยรักษาพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ได้ทรงประดิษฐานไว้ให้มั่นคง ฝ่ายพระสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือถือว่าพระพุทธศาสนาจะอยู่ยั่งยืนได้แต่ด้วยมีคนเลื่อมใสมาก พระสงฆ์ ๒ นิกายนั้นจึงสอนพระศาสนาด้วยใช้วิธีต่างกัน พระสงฆ์นิกายฝ่ายใต้คงใช้วิธีเดิม ประพฤติตนเองเคร่งครัดในการรักษาศีลธรรมและระงับดับกิเลสเป็นเยี่ยงอย่างให้ผู้อื่นเห็นคุณและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฝ่ายพวกพระสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือพยายามเกลี้ยกล่อมให้คนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญยิ่งกว่าประพฤติตนเองให้เคร่งครัด ผิดกันดังนี้ พวกพระสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือเรียกลัทธิของตนว่า "มหายาน" โดยอุปมาว่าเหมือนยานอันโตใหญ่สำหรับรับชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก เรียกลัทธิของพวกพระสงฆ์ฝ่ายใต้ว่า "หินยาน" หมายความว่า เป็นยานอันย่อมรับชนสัตว์โลก

ได้แต่ทีละน้อย เมื่อพวกนิกายฝ่ายเหนือตั้งนามขึ้นอย่างนั้น พวกนิกายฝ่ายใต้ก็ตั้งนามของตน เรียกว่า “สาวกยาน” หมายความว่า เป็นยานของพุทธสาวก แต่คนทั้งหลายเคยเรียกหินยานติดปากเสียแล้ว ก็คงเรียกว่าหินยานอยู่อย่างเดิม คติของพระสงฆ์ ๒ นิกายก็เลยได้นามปรากฏว่ามหายานและหินยานสืบมาจนทุกวันนี้

ครั้นถึงราว พ.ศ. ๘๖๓ พระเจ้าจันทรคุปต์กษัตริย์ซึ่งครองมคธราชรัฐ^๓ มีอาณาพรมากขึ้น ด้วยพระมารดาเป็นนางกษัตริย์ลิจฉวี เมืองเวสาลี ได้รับพลทั้ง ๒ ประเทศนั้นรวมกันเป็นกำลัง สามารถแผ่ราชอาณาจักรเขตได้กว้างขวางตลอดมัชฌิมประเทศ^๔ เป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้นอีก และมีเชื้อสายซึ่งทรงความสามารถรับรัชทายาทสืบมาอีกหลายพระองค์ ราชวงศ์คุปตะได้เป็นใหญ่อยู่ในมัชฌิมประเทศ (แต่ พ.ศ. ๘๖๓ จนถึง พ.ศ. ๑๐๒๓) ราว ๑๖๐ ปี ในสมัยคุปตะนี้ศิลปวิทยาการต่างๆ รุ่งเรืองมาก แม้พวกพราหมณ์เริ่มพยายามแก้ไขศาสนาของตนแข่งพระพุทธศาสนา ความนับถือพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นประธานอยู่ทั่วไปในอินเดีย ข้อนี้เห็นได้ด้วยโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูปกิติ ลวดลายและรูปภาพที่จำหลักหรือเขียนไว้ตามถ้ำที่แต่งเป็นวัดกิติที่เป็นฝีมือชาวมัชฌิมประเทศทำอย่างงามวิจิตร เป็นของเกิดขึ้นในสมัยคุปตะเป็นพื้น^๕ แต่พระพุทธรูปที่พวกโยนกชาวคันธารราชรัฐคิดประดิษฐ์ขึ้นดังกล่าวมาแล้ว เมื่อชาวอินเดียในมัชฌิมประเทศรับคติมาทำพระพุทธรูปบ้าง ไม่เห็นชอบตามแบบของพวกโยนกหมดทุกอย่าง เพราะฝรั่งกับแขกนิยมความงดงามต่างกัน พวกชาวมัชฌิมประเทศจึงมาคิดแก้ไขลักษณะพระพุทธรูปให้ผิดกับแบบของพวกโยนกหลายอย่าง เป็นต้นว่า ดวงพระพักตร์ซึ่งทำเป็นอย่างหน้าเทวรูปฝรั่งนั้น ก็แก้ไขมาให้งามตามลักษณะชาวมัชฌิมประเทศ พระเกศซึ่งช่างโยนกทำเช่นเส้นผมคนสามัญ ก็คิดแก้ไขทำให้เส้นพระเกศวางเป็นทักษิณาวรรตตามคัมภีร์มหาปุริสลักขณชื่อว่า อุททคคโลโม และเพิ่มมหาปุริส

ลักษณะตามข้ออื่นๆ เข้าอีก อีกประการหนึ่ง มาถึงสมัยเมื่อสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายในมัชฌิมประเทศนั้น พวกที่ถือศาสนาพราหมณ์ก็คิดสร้างเทวรูปขึ้นตามเยี่ยงอย่างการสร้างพระพุทธรูปบ้าง ก็ลักษณะรูปร่างในมัชฌิมประเทศนั้น ถ้าเป็นรูปเทวดาหรือกษัตริย์ย่อมทำแต่งอาการณ์กับตัวเปล่าไม่ใส่เสื้อ ช่างจึงคิดทำรูปทรงส่วนตัวให้งดงาม อาศัยเหตุนี้พวกช่างชาวมัชฌิมประเทศคงเห็นว่าแบบพระพุทธรูปที่ทำครองผ้าเป็นกลีบให้เหมือนหม่มจริงๆ เช่นชาวโยนกชอบทำนั้นเสียทรวดทรงพระพุทธรูปไป จึงคิดแก้ไขในข้อนี้ขึ้นแรกทำกลีบจีวรให้เล็กกลงแล้วแก้ไขต่อมา ทำแต่พอให้เห็นเหมือนอย่างว่าครองผ้าบางๆ และมักทำแต่หม่อมดอง^๖ ด้วยประสงค์จะเอาความงามไปไว้ที่ทรวดทรงองค์พระพุทธรูปเป็นแบบอย่างเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศอีกอย่างหนึ่ง อนึ่ง พระรัศมีซึ่งช่างชาวโยนกทำเป็นประกายมณฑลไว้ข้างหลังพระพุทธรูปนั้น พวกช่างชาวมัชฌิมประเทศก็คิดแก้ไขเปลี่ยนทำพระรัศมีเป็นรูปเปลวบนพระเกตุมาลา บางที่จะเกิดขึ้นเมื่อคิดทำพระพุทธรูปตั้งเป็นพระประธาน เพราะจะทำพระรัศมีอย่างประกายมณฑลขัดข้อง จึงได้คิดแก้ไขไปเป็นอย่างอื่น^๗ ส่วนกิริยาท่าทางพระพุทธรูปนั้น พวกช่างโยนกได้ตั้งแบบไว้แล้ว ๙ ปาง^๘ คือ

๑. **ปางสมาธิ** ทำเป็นรูปพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ^๙ วางพระหัตถ์ขวาเหนือพระหัตถ์ซ้าย หมายซ้อนกันที่หน้าตัก หมายเรื่องพระพุทธรูปประวัติทรงตรัสรู้พระโพธิญาณ เครื่องประกอบมักทำรูปเทวดาห้อมล้อม

๒. **ปางมารวิชัย** ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ (เหมือนปางสมาธิ) แต่พระหัตถ์เบื้องขวาวางคว่ำที่พระเพลา ปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงแผ่นดิน หมายเรื่องพระพุทธรูปประวัติเมื่อทรงอ้างพระธรณีเป็นพยานแก่พระยามาร เครื่องประกอบมักทำเป็นรูปยักษ์มารหรือนางมาร

๓. **ปางปฐมเทศนา** ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิก็มี นั่ง

ปางอุ้มบาตร

ปางปฐมเทศนา

ปางมารวิชัย

พระศูปเจดีย์ของอินเดีย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พระพุทธรูปยืน
เมืองมฤคา
ปางประทานอภัย

ห้อยพระบาท (เช่นนั่งเก้าอี้) ก็มี เครื่องหมายเป็นสำคัญอยู่ที่พระหัตถ์ เมืองขวา ทำนิ้วพระหัตถ์กรีดเป็นวงกลม เป็นเครื่องหมายว่าพระธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์เบื้องซ้ายนั้นทำประคองพระหัตถ์เมืองขวาข้างวางบนพระเพลข้าง ถือชายจีวรข้าง ไม่ยุติ เครื่องประกอบมักทำรูปวงล้อ (ธรรมจักร) กับรูปกวางในมฤคทายวันไว้ตรงพุทธบัลลังก์ และบางที่มีรูปพระเบญจวัคคีย์กับรูปเทวดาด้วย พระพุทธรูปปางเทศนาที่อื่นก็ทำพระหัตถ์เช่นว่ามาเหมือนกัน เปลี่ยนแต่เครื่องประกอบไปตามเรื่อง (พระพุทธรูปปางนี้ที่ไทยเราเอามาสมมติเรียกว่า พระคันธารราชฐานสำหรับขอฝน)

๔. **ปางอุ้มบาตร** ทำนั่งขัดสมาธิอย่างปางสมาธิ แต่พระหัตถ์ทั้งสองประคองถือบาตร

๕. **ปางประทานอภัย** (น่าจะเรียกว่าปางโปรดสัตว์) ยกพระหัตถ์เมืองขวาตั้งหันฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้า (อย่างที่เรามักเรียกว่า พระห้ามญาติ) ส่วนพระองค์ทำเป็นพระยืนก็มี เดินก็มี นั่งขัดสมาธิก็มี

๖. **ปางประทานพร** ทำห้อยพระหัตถ์เมืองขวา หันฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้าเป็นเครื่องหมาย แต่ส่วนพระองค์พระพุทธรูปนั้นทำนั่งขัดสมาธิก็มี ยืนก็มี เดินก็มี ไม่ยุติ

๗. **ปางมหาปาฏิหาริย์** (คือยมกปาฏิหาริย์) ทำดอกบัวรองพระพุทธรูปเป็นเครื่องหมาย^{๑๐} ส่วนพระพุทธรูปนั้น ทำนั่งก็มี ยืนก็มี พระหัตถ์มักทำเช่นเดียวกับปางปฐมเทศนา

๘. **ปางลีลา** ทำเป็นพระพุทธรูปอาการกำลังก้าวพระบาททรงพระดำเนิน

๙. **ปางปรีนิพพาน** ทำเป็นรูปพระพุทธรูปบรรทมตะแคงเมืองขวา (อย่างที่เรามักเรียกว่า พระนอน หรือ พระไสยา)

ช่างชาวอินเดียช่างฝ่ายใต้มาคิดทำพระพุทธรูปขึ้นอีกปาง ๑ คือ

ปางนาคปรก เดิมทำพระยานาคเป็นมนุษย์ มีรูปงู ๗ หัวเป็นพวงพาน
ขึ้นจากไหล่ไปปรกศีรษะ กิริยาพระยานาคนั้นนมัสการพระพุทธเจ้า
ขึ้นหลังมาทำพระยานาคเป็นรูปงูขดตัวเป็นฐานตั้งพระพุทธรูปสมาธิ
บนนั้น ส่วนตอนตัวพระยานาคจะงอขึ้นทางข้างหลังพระไปแผ่พวง
พานปรกอยู่ข้างบนพระพุทธรูป รูปอย่างนี้ดูเหมือนพวกชาวกลิงคราช
ข้างฝ่ายใต้จะคิดแก้ไขทำขึ้น หาแพร่หลายในมณฑลประเทศไม้อ^{๑๐}

มีพระพุทธรูปปางอีกชนิดหนึ่ง ทำปลีก็มี ทำเป็นชุดก็มี กล่าว
กันว่าเดิมเกิดขึ้นที่พระบริโภคเจดีย์ คือที่ตั้งเวชนียสถานี่พระพุทธ
องค์ได้ทรงอนุญาตไว้ ๔ แห่ง กับที่ซึ่งนิยมกันว่าพระพุทธองค์ได้ทรง
ทำปาฏิหาริย์อีก ๔ แห่ง เพราะเจดีย์สถานทั้ง ๘ แห่งนี้มีสัปบุรุษ
พากันไปบูชา (ทำนองเดียวกับที่ชาวเราขึ้นไปบูชาพระพุทธรูปบาทตาม
ฤดูกาล) ปีละหลายๆ พวกสัปบุรุษปรารถนาจะใคร่ได้สิ่งอันใดอันหนึ่ง
เอามาเป็นสำคัญหรือเป็นคะแนน เก็บรักษาไว้เป็นที่ระลึกว่าตนได้
ศรัทธาอุทิศสาหะไปถึงที่นั้นๆ เมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปเกิด
ขึ้น พวกที่อยู่ในท้องถิ่นแห่งพระบริโภคเจดีย์ก็คิดทำพระพุทธรูปปาง
ซึ่งเนื่องด้วยพระบริโภคเจดีย์นั้นๆ แกะพิมพ์ตีขึ้นไว้ตั้งร้อยตั้งพัน
สำหรับจำหน่ายแก่สัปบุรุษให้ซื้อหาได้ทั่วหน้าโดยราคาถูกลง จึงเกิดมี
พระพิมพ์ขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระพิมพ์ที่ทำจำหน่าย ณ พระบริโภค
เจดีย์ทั้ง ๘ แห่งนั้นเป็นพระพุทธรูป ๘ ปางต่างกันคือ

๑. **ปางประสูติ** ทำเป็นรูปพระราชกุมารโพธิสัตว์ยืน มีรูปพระ
พุทธมารดาและรูปเทวดาเป็นเครื่องประกอบ

๒. **ปางตรัสรู้** ทำพระมารวิชัยดังกล่าวมาแล้ว

๓. **ปางปฐมเทศนา** ทำดังกล่าวมาแล้ว

๔. **ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์** มักทำเป็นพระลีลา แต่ทำเป็น
พระยืนก็มี มีรูปพระพรหมกับพระอินทร์อยู่สองข้างเป็นเครื่องประกอบ

๕. **ปางมหาปาฏิหาริย์** ทำเป็นพระพุทธรูปมีดอกบัวรองหลาย

พระพุทธรูปเมืองสาธนาถ ปางปฐมเทศนา

พระพุทธรูปในถ้ำเมืองกาดนเหรี ปางประทานพร

พระองค์ด้วยกัน มักมีรูปเทวดาและรูปมนุษย์เดียรีถีย์เป็นเครื่องประกอบ

๖. ปางทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ทำเป็นพระพุทธรูปลีลา มีรูปพระอานนท์และรูปช้าง บางทีมีแต่รูปช้างเป็นเครื่องประกอบ

๗. ปางทรงทรมานพระยาวานร ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งอุ้มบาตร มีรูปวานรเป็นเครื่องประกอบ

๘. ปางมหาปริณิพพาน ทำพระพุทธรูปบรรทมอย่างกล่าวมาแล้ว มักมีรูปพระสถูปรูปพระสาวกและรูปเทวดาเป็นเครื่องประกอบ

พระพุทธรูป ๘ ปางนี้เสียดีกันเป็นพระชุด ชอบสร้างรวมในคิลาแห่งเดียวกัน ให้ปรากฏทั้ง ๘ ปาง สันนิษฐานว่าจะเกิดแต่สัปบุรุษผู้ที่ได้พยายามไปบูชาพระบริโศคเจดีย์ครบทั้ง ๘ ปาง แล้วสร้างขึ้นฉลองความศรัทธาอุตสาหะ จึงเกิดประเพณีสร้างพระ ๘ ปางขึ้นในมัชฌิมประเทศ

การสร้างพระพิมพ์เมื่อแพร่หลายไปถึงประเทศอื่น ชาวประเทศนั้นๆ เห็นเป็นของสร้างง่ายก็ชอบทำตาม โดยประสงค์แจกจ่ายให้คนทั้งหลายได้พระพุทธรูปไปบูชาง่ายขึ้น แต่การสร้างพระพิมพ์ เมื่อมีได้อาศัยพระบริโศคเจดีย์เป็นมูลเหตุ ดังเช่นที่ในมัชฌิมประเทศ ประโยชน์ที่มุ่งหมายก็กลายเป็นเพื่อจะสืบอายุพระศาสนาให้ถาวรเป็นสำคัญ^{๑๒}

อนึ่ง เมื่อเกิดมีประพุทธรูปและเทวรูปเป็นเจดีย์วัตถุขึ้นแล้ว พวกเดียรีถีย์ที่ถือศาสนาไชนะก็คิดทำรูปศาสตราจารย์ของตนขึ้นเป็นเจดีย์วัตถุบ้าง ทำคล้ายกับพระพุทธรูป ผิดกันแต่ไม่มีผ้าครอง ด้วยตามคติของพวกเดียรีถีย์ถือการเปลือยกายเป็นศีลวัตอันหนึ่ง จึงทำรูปศาสตราจารย์เป็นรูปนั่งสมาธิเป็นพื้น

อีกอย่างหนึ่ง นำสันนิษฐานว่าการที่สร้างมณฑปและพระปรางค์ประกอบกับพุทธเจดีย์ก็เห็นจะเกิดขึ้นในสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๘๖๓-

พระพุทธรูป ๘ ปาง เมืองสารนาถ

พระพุทธรูป ๘ ปาง ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๑๐๒๓) นี้ เดิมทำแต่พระสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ ครั้นมีพระพุทธรูปขึ้น ชั้นแรกทำพระพุทธรูปเป็นเครื่องประกอบกับพระสถูป ครั้นชอบทำพระพุทธรูปตั้งปลีกเฉพาะพระองค์ จำต้องมีที่ประดิษฐานต่างหาก เดิมก็เห็นจะทำวิหารเป็นที่ไว้พระพุทธรูป (เหมือนอย่างเช่นเราชอบทำกันในประเทศสยามนี้) แล้วเกิดความประสงค์จะทำวิหารที่ไว้พระพุทธรูปกับพระสถูปรวมกัน จึงคิดทำเป็นมณฑป ตอนล่างเป็นห้องไว้พระพุทธรูป ตอนหลังคาทำยอดเป็นรูปพระสถูป ส่วนพระปรารักษ์นั้น ความคิดก็คือจะสร้างปราสาท (คือเรือนหลายชั้น) อย่างราชมณฑลเศียรของพระราชามหากษัตริย์เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป โดยพระพุทธรูปองค์เป็นพระธรรมราชา แต่ข้างพวกที่ถือศาสนาพราหมณ์เขาก็ชอบทำเทวสถานທີ່ประดิษฐานเทวรูปเป็นปรารักษ์ เพราะฉะนั้น ในเรื่องสร้างพระปรารักษ์พวกไหนจะเอาอย่างพวกไหนว่าไม่ได้แน่ แต่คงเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยคุปตะหรือก่อนนั้น^{๑๓} ๑๔

เชิงอรรถ ตอนที่ ๕

๑ คือพวกสลัสซาเนียนในประเทศเปอร์เซีย แต่ศิลปินคณาธรรายังคงมี สืบต่อมาทางแถบนั้น จนถูกพวกฮั่นชาวซึ่งมาจากประเทศจีนบุกกรุกเข้ามาทำลาย ลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๑

๒ ที่หลวงจีนฮ้วนเจียงอูตส์นำเดินบกแต่เมืองจีนไปจนถึงอินเดียก็เพื่อจะ ไปหาหนังสือพระไตรปิฎก

๓ พระนามพ้องกับตันราชวงศ์โมริยะ

๔ แต่ไม่ได้อาณาเขตไปถึงคณาธรราย

๕ พุทธเจดีย์แบบสมัยคุปตะแพร่หลายมาจากประเทศสยามนี้ มักพบ ที่พระปฐมเจดีย์มากกว่าที่อื่น

๖ คือศิลปะแบบทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ในศิลปะแบบคุปตะ ข้างอินเดียดูเหมือนจะนิยมทำพระพุทธรูปห่มคลุมมากกว่าห่มดอก ทำจีวรบาง แนบติดกับพระองค์ทั้ง ๒ แบบ

๗ เข้าใจว่าพระรัศมีเป็นเปลวนั้นเริ่มเกิดขึ้นในศิลปะอินเดียแบบนาค ปฏิกูณัมหรือเนคปติม ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๒) และ ในศิลปะลังกาแบบโปลันนารูวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๙)

๘ ว่าตามที่สังเกตพระพุทธรูปฝีมือช่างโยนกซึ่งยังมีปรากฏอยู่

๙ พระพุทธรูปฝีมือช่างชาวจีนคณาธรรายทำแต่ขัดสมาธิเพชร ข้างขวามือขนิมประเทศมาคิดทำอย่างนั่งขัดสมาธิราบอีกอย่างหนึ่ง ข้างอินเดียชอบทำ ขัดสมาธิเพชร ขัดสมาธิราบมาแพร่หลายในศิลปะลังกา

๑๐ แต่มาถึงชั้นช่างชาวมคธรรายชอบทำดอกบัวรองพระพุทธรูปปางอื่นๆ ต่อไปอีก จึงเลยเกิดเป็นแบบมีบัวรองบัวคว่ำรองพระพุทธรูปแทบทุกอย่าง

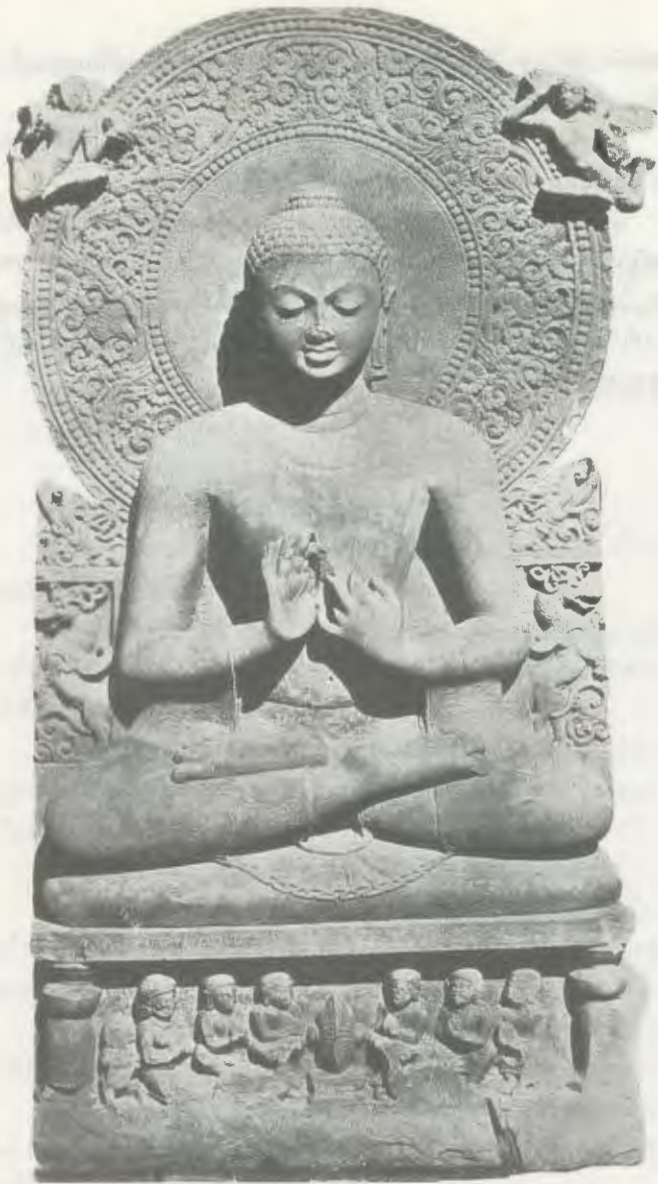
๑๑ พระพุทธรูปแบบนี้คงเกิดขึ้นในศิลปะแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียก่อน แต่ของเขาหาเป็นปาง สมาธิไม่

๑๒ โดยเฉพาะในประเทศไทย ถือตามคติลังกาว่าพระพุทธรูปศาสนาจะ ยั่งยืนอยู่ได้เพียง ๕๐๐๐ ปี จึงชอบสร้างพระพิมพ์ สลักคากา เย ธมฺมาฯ ไว้

เบื้องหลัง แล้วบรรจุไว้ภายในสถูปเพื่อหวังว่าเมื่อพุทธศาสนาเสื่อมสูญแล้ว ผู้ที่
ขุดค้นพบจะหันมานับถือพุทธศาสนาใหม่

๑๓ ปรากฏศิลาขนาดย่อมแบบสมัยคุปตะพบที่พระปฐมเจดีย์ (แต่เป็น
ชิ้นๆ ไม่บริบูรณ์ เดี่ยวนี้อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร)

๑๔ ปัจจุบันเชื่อกันว่าทั้งมณฑลและปรากฏคงเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย
ในสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) และเกิดขึ้นในศาสนาพราหมณ์
ก่อน มณฑลปกเกิดจากการใช้หินมุงซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ เป็นหลังคา และ
ปรากฏเกิดจากการใช้ธู้อาคารทั้ง ๒ ชนิดนี้เดิมในอินเดียใช้สำหรับเป็นที่ประ
ดิษฐานเทวรูป

พระพุทธรูปศิลา ปางประทานปฐมเทศนา ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ ณ พิพิธภัณฑ์สถาน เมืองสารนาถ
(ภาพจาก Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain*, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปศิลา ๔ ปาง ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ณ พิพิธภัณฑ์สถาน เมืองกัลกัตตา
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

พระอาทิพุทธเจ้า ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

Bangkok

ตอนที่ ๖

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ของพวกมหายาน

ในสมัยเมื่อการถือพระพุทธศาสนาในอินเดียเกิดแยกกันเป็นนิกายฝ่ายเหนือและนิกายฝ่ายใต้นั้น พระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกายก็ถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกด้วยกัน แต่นิกายฝ่ายใต้ถือพระวินัยเป็นสำคัญ ส่วนพวกนิกายฝ่ายเหนือถือพระปรมาตม์เป็นสำคัญ ด้วยคติของพระสงฆ์นิกายฝ่ายใต้มุ่งหมายจะรักษาพระธรรมวินัย ตามซึ่งพระอริยสาวกได้ทำปฐมสังคายนาไว้ให้มั่นคง ประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาคงอยู่อย่างเช่นพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมิให้ผันแปรไปเป็นอย่างอื่น ส่วนคติของพวกนิกายฝ่ายเหนือมุ่งหมายจะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มหาชนเลื่อมใสแพร่หลายเป็นสำคัญ ผิดกันดังนี้ พวกสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือคิดเห็นว่า วิธีสอนพระพุทธศาสนาแต่ก่อน ซึ่งพระสงฆ์ประพฤติระดับกิเลสตนเองให้เป็นเยี่ยงอย่าง แล้วชักจูงคนทั้งหลายให้ประพฤติตามนั้นเป็นทางแคบ เพราะว่าคนที่กิเลสกล้าปัญญาต่ำคิดไม่เห็นประโยชน์ ก็มีใครเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงคิดวิธี

ใหม่เปลี่ยนเป็นมุ่งหมายเกลี้ยกล่อมชักจูงคนให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเสียก่อน แล้วจึงสั่งสอนให้ระงับกิเลสต่อภายหลัง เรียกว่าวิธี “มหายาน” หมายความว่าเป็ดยานพาหนะอันกว้างใหญ่ ที่จะรับชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏ แล้วเลยเรียกลัทธิเดิมว่า “หินยาน” หมายความว่าเป็ดยานพาหนะอันคับแคบ แต่พวกนิกายฝ่ายใต้เรียกนามนิกายของตนเองว่า “สถวีระ” หมายความว่าเป็ดยานพาหนะแก่แก่ และเรียกอีกอย่างว่า “สาวกยาน” หมายความว่าเป็ดยานพาหนะของพุทธสาวก แต่คนทั้งหลายในชั้นหลังมักเรียกตามคำที่พวกมหายานขนานไว้ว่า “หินยาน” โดยมาก เมื่อลัทธิของมหายานเกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายดังกล่าวมา ต่อมาพระสงฆ์ฝ่ายมหายานก็แก้ไขคติในพระพุทธศาสนาผันแปรไปเป็นอันดับ เป็นต้นว่า พระนิพพานตามคติเดิมถือว่า บุคคลจะพึงถึงได้แต่ด้วยเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระปัจเจกโพธิ หรือเป็นพระอรหันตชีนาสพ พวกมหายานถือว่าไม่ควรมุ่งหมายที่จะเป็นพระปัจเจกโพธิ หรือเป็นพระอรหันตชีนาสพ เพราะจะไปพระนิพพานแต่ตัวไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ควรมุ่งหมายแต่พุทธภูมิอย่างเดียว จะได้พาผู้อื่นข้ามสังสารวัฏเสียก่อน แล้วตนเองจึงเข้าพระนิพพานต่อภายหลัง” เมื่อความนิยมมีเช่นนั้นเป็นคำก็สั่งสอนคนทั้งหลายให้มุ่งหมายเป็นพระโพธิสัตว์ แทนที่เคยมุ่งหมายให้บรรลุมรรคผลมาแต่ก่อน เมื่อใครได้บำเพ็ญคุณวิเศษ เช่นเคยนับถือว่าเป็นพระอริยบุคคลก็ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จึงเกิดนับถือพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญขึ้นในลัทธิมหายาน เมื่อตั้งคตินับถือพระโพธิสัตว์อันเป็นอนาคตพุทธดังกล่าวมาแล้ว ต่อมาอีกชั้นหนึ่งก็แก้คติเดิมซึ่งถือว่าพระพุทธเจ้ามีทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มาแสดงว่าพระพุทธเจ้าย่อมมีทั่วไปในอนันตจักรวาล และสมมติภูมิพระพุทธเจ้าว่าต่างกัน คือมี “พระสยัมภูพุทธเจ้า” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระอาทิพุทธเจ้า” พระองค์หนึ่ง เกิดพร้อมกัโลก และประจำโลกอยู่เป็นนิรันดร แล้วว่ามี “พระธยานิพุทธเจ้า” อีก ๕

พระองค์ อันเกิดด้วยอำนาจมานสมาบัติทั้ง ๕ ของพระอาทิพุทธเจ้า อยู่เป็นประธานในสวรรค์ชั้นฟ้า เป็นผู้บันดาลให้พระโพธิสัตว์จุติลงมา เกิดในมนุษยโลกเป็น "พระมนุษย์พุทธเจ้า" ซึ่งสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งปวง พระพุทธเจ้าที่กล่าวตามคติเดิม เช่น พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ มี พระตถันท์กร เป็นต้น ตลอดจนพระสักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า ตามคติมหายานนับว่าเป็นพระมนุษย์พุทธเจ้าทั้งนั้น และพระมนุษย์ พุทธเจ้านั้นสมมติต่อไปโดยทางปริมาตต์ว่ามีพระกายเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า "ธรรมกาย" คือ **ตัวพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อย่าง ๑ "สัมโภคกาย" คือ กายอันอยู่ในอำนาจความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนมนุษย์ทั้งปวง ๑ "นิรมลกาย" คือ กายที่บริสุทธิ์ปราศจาก กิเลสตั้งแต่เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่าง ๑** วัตถุนั้นและวัตถุนั้น ที่นับถือลัทธิมหายานมักทำพระพุทธรูปเป็นพระประธาน ๓ องค์ ที่จริงทำรูปพระสักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้าพระองค์เดียว แต่ทำ ๓ กายตามคติที่กล่าวมาจึงเป็น ๓ องค์

พระพุทธรูปที่คิดขึ้นตามลัทธิมหายานมีหลายอย่าง มักเป็นแต่ ยกเยื้องไปจากแบบเดิมบ้างเล็กน้อย คือ

๑. **พระอาทิพุทธเจ้า** ทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ^๒

พระธยานิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ทำเหมือนอย่างพระพุทธรูปสามัญ ผิดกันแต่ที่พระหัตถ์ คือ

๒. **พระไวโรจนะ** ทำพระหัตถ์อย่างปางปฐมเทศนา
๓. **พระอัครโศภยะ** ทำพระหัตถ์อย่างปางมารวิชัย
๔. **พระรัตนสัมภวะ** ทำพระหัตถ์อย่างปางประทานพร
๕. **พระอมิตาภะ** ทำพระหัตถ์อย่างปางสมาธิ
๖. **พระอโมฆสิทธิ์** ทำพระหัตถ์อย่างปางประทานอภัย^๓

ต่อมาพวกถือลัทธิมหายานคิดพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกปางหนึ่ง

พระพุทธรูป ปางทุกกรกิริยา สีกริ

พระโพธิสัตว์โลกेश্বর
(หรืออวโลกิเตศวร)
ในประเทศเนปาล

เรียกว่า

๗. **พระไภษัชยคุรุ** (สันนิษฐานว่าเห็นจะอนุโลมมาแต่พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร) ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ แต่พระหัตถ์ถือหม้อน้ำมนต์บ้าง ถือวชิรบ้าง ถืออชภุชชาติที่เป็นโอสถมีผลสมอเป็นต้นบ้าง นิยมกันว่ามีอานุภาพในการรักษาไข้เจ็บ บางพวกถือว่าเป็น พระมณูษยพุทธรูปเจ้าอีกพระองค์ ๑ (พระกริ่งเป็นพระพุทธรูปปางนี้ทั้งนั้น)

นอกจากพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้ว พวกถือลัทธิมหายานยังคิดสร้างรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ กับทั้งนาง “ดารา” ซึ่งสมมติว่าเป็นชายาพระโพธิสัตว์ชั้นนุชาเป็นพุทธรเจดีย์อีกหลายอย่าง แห่จริงรูปพระโพธิสัตว์มีมาก่อนแล้วช้านาน เป็นต้นว่า ลวดลายที่พระเจ้าอโศกมหาราชทำเรื่องชาดก ก็มีรูปพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในกำเนิดต่างๆ ต่อมาเมื่อช่างชาวคันธารราฐทำพระพุทธรูป ก็คิดทำรูปพระโพธิสัตว์ (คือพระพุทธรูปองค์เมื่อก่อนตรัสรู้) ขึ้นหลายอย่าง มักจะทำงามน่าชม เช่นรูปพระโพธิสัตว์เมื่อกระทำทุกขกิริยา (เรามักเรียกว่า “พระผอม” ซึ่งจำลองหล่อไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร) นั้นเป็นต้น แต่ตั้งใจหมายว่าพระสักยมุนีพุทธรูปเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ทั้งนั้น มีรูปพระโพธิสัตว์ซึ่งจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์อื่นแต่พระศรีอาริยมุตไตรยองค์เดียว แต่พระโพธิสัตว์ซึ่งพวกถือลัทธิมหายานคิดทำรูปขึ้น เป็นพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ ต่อออกไปอีกเป็นอันมาก

ที่พวกลัทธิมหายานคิดทำรูปพระโพธิสัตว์เช่นกล่าวมา สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดเพราะพวกสอนศาสนาพราหมณ์ชั้นแข่งพระพุทธรศาสนาเป็นมูลเหตุ ด้วยคติศาสนาทั้งสองผิดกันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธรศาสนาสอนว่าความดีความชั่วอันบุคคลจะพึงได้อาศัยความประพฤติของตนเอง พระพุทธรเจ้าเป็นแต่ผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วนำมาสั่งสอนเวไนยสัตว์ และพระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน

สูญไปแล้ว ฝ่ายคตินศาสนาพราหมณ์สอนว่ามีพระเป็นเจ้าอยู่บนสวรรค์เป็นผู้คอยให้ความดีความชั่วแก่มนุษย์ทั้งหลาย ใครทำผิดไม่ชอบพระหฤทัยพระเป็นเจ้าก็ลงโทษ ถ้าใครวิงวอนอ่อนน้อมประพฤติให้ถูกพระหฤทัยพระเป็นเจ้า ผู้นั้นก็อาจจะได้ดีตามประสงค์ ดังนี้ ก็วิสัยมนุษย์เคยฟังผู้อื่นเลื่องมาเมื่อยังเยาว์ ผู้ที่หย่อนปัญญาย่อมเข้าใจคำสอนให้หมายฟังพระเป็นเจ้าได้ง่ายกว่าให้หมายฟังตนเอง ข้อนี้ที่ผู้สอนศาสนาพราหมณ์ได้เปรียบผู้สอนพระพุทธศาสนา พวกถือลัทธิมหายานจึงคิดแก้ไขคติ ถือเอาธรรมดว่าพระโพธิสัตว์ย่อมจะต้องรักษาพระพุทธศาสนา สั่งสอนให้ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาหมายฟังพระโพธิสัตว์ทำนองเดียวกับพวกถือศาสนาพราหมณ์หมายฟังพระเป็นเจ้า ตลอดไปจนถึงสมมติว่ามีนางดาราศาเป็นชายาของพระโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับนางเทพธิดาเป็นชายาของพระเป็นเจ้า อันการที่คิดแก้ไขคติเอาข้อซึ่งเห็นว่าดีของศาสนาอื่นมาใช้ ไซ้จะทำแต่พวกถือลัทธิมหายานในพระพุทธศาสนาเท่านั้นหามิได้ ถึงพวกถือศาสนาพราหมณ์ก็คิดแก้ไขคติศาสนาของตนเอาข้อซึ่งเห็นว่าดีในพระพุทธศาสนาไปใช้ทำนองเดียวกัน จนเกิดนิกายขึ้นในศาสนาพราหมณ์อีกนิกายหนึ่งเรียกว่า "วิชณูเวฎ" ถือว่าพระนารายณ์เป็นผู้บำรุงมนุษย์โลก แม้เกิดความเดือดร้อนร้ายแรงแก่มนุษย์เมื่อใด พระนารายณ์ก็อวตารลงมาเกิดช่วยปราบปรามจลาจลให้ได้ความสุข อ้างวีรบุรุษซึ่งปรากฏมาในเรื่องพงศาวดาร เช่น พระกฤษณ์ กิติ พระรามกิติ แม้พระสัถยมุณีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้ากิติ ว่าเป็นพระนารายณ์อวตารทั้งนั้น

พระโพธิสัตว์ซึ่งพวกถือลัทธิมหายานคิดสมมติขึ้นกำหนดเป็นชยานิโพธิสัตว์อย่าง ๑ มนุษย์โพธิสัตว์อย่าง ๑ ทำนองเดียวกับที่สมมติพระพุทธเจ้า แต่มีจำนวนมากมาย จะกล่าวถึงแต่ที่สำคัญว่ามีพระชยานิโพธิสัตว์ ๕ องค์ คือ

๑. สมันตภัทรโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระกฤษณ์

พุทธเจ้า

๒. วัชรปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระโกนาคม

พุทธเจ้า

๓. รัตนปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระกัสสป

พุทธเจ้า

๔. อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระโคตม
สักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า

๕. วิศวาปาณีโพธิสัตว์ จะเป็นผู้รักษาพระศาสนาของพระศรี
อาริยมเตไตรยพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต

รูปพระโพธิสัตว์ ในลัทธิมหายานซึ่งคิดทำขึ้นชั้นแรกมักทำ
เป็นมหาบุรุษทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ นั่งบ้างยืนบ้างตามแต่เห็นงาม มี
เครื่องหมายว่าเป็นพระโพธิสัตว์ด้วยท่าพระพุทธรูปติดไว้กับอุณหิส
หรือเม่าพีเป็นสำคัญ กับท้าวตฤที่ถือต่างๆ กัน เช่นถือดอกอุบลบ้าง
ถือวชิระบ้าง ถือจินตามณีบ้าง สิ่งอื่นบ้าง แต่ภายหลังเห็นจะเป็นใน
สมัยเมื่อพวกถือศาสนาพราหมณ์คิดทำเทวรูปให้ผิดแปลกกับมนุษย์
ไปด้วยประการต่างๆ พวกถือลัทธิมหายานก็คิดทำรูปพระโพธิสัตว์
ให้ผิดแปลกไปต่างๆ บ้าง จึงเกิดมีรูปพระโพธิสัตว์ ทำเป็นหลายหน้า
และมีมือตีนมากผิดมนุษย์สามัญ จนถึงทำเป็นยักษ์เป็นนางและเป็น
นรสิงห์ก็มี รู้ได้ว่าเป็นรูปพระโพธิสัตว์ แต่ที่มีพระพุทธรูปติดอยู่กับ
เครื่องศิวาภรณ์เป็นสำคัญ

พระพุทธรูป เมืองโปตน กลางทวีปเอเชีย

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในนานาประเทศ

พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่ไปถึงนานาประเทศภายนอกอินเดีย เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวสั่งสอน ในราว พ.ศ. ๓๐๐^๑ ชื่อที่อ้างกันในประเทศต่างๆ ว่า พระพุทธรองค์ได้เสด็จไปสั่งสอนพระศาสนาถึงประเทศนั้นๆ ก็ดี หรืออ้างว่าได้วัดถุอันเป็นบริภคเจดีย์ไว้แต่ในพุทธกาล ดังเช่นอ้างว่าได้พระเกศาของพระพุทธเจ้าไว้ก็ดี หรือว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทไว้ก็ดี เป็นแต่คำอ้างอันเกิดขึ้นภายหลังทั้งสิ้น แม้การที่รับพระพุทธศาสนาไปในครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ที่มีเรื่องราวเป็นหลักฐานฟังได้ในทางพงศาวดารก็แต่ลังกาทวีปประเทศเดียว นอกจากนั้น มีแต่โบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นสิ่งสำคัญพอสังเกตว่าพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปประดิษฐาน ณ ประเทศไหนแต่เมื่อใด

ถ้าว่าตามโบราณวัตถุที่ยังปรากฏอยู่ในประเทศต่างๆ จนบัดนี้ มีเค้าเงื่อนว่าทางทิศตะวันตกของอินเดีย พระพุทธศาสนาไม่แผ่ไป

เท่าใดนัก ปรากฏอยู่เพียงในอาณาเขตประเทศเปอร์เซียเท่านั้น แต่ทางทิศอื่นแผ่ไปกว้างขวางมาก เป็นต้นว่าทางทิศเหนือ แผ่พื้นแนวเขาหิมาลัยไปจนกลางทวีปเอเชีย อันบัดนี้เป็นอาณาเขตประเทศรัสเซีย ต่อมาจนแดนประเทศจีน ทางทิศตะวันออกแผ่ไปไกลกว่าทุกทิศ ตั้งแต่ประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร ญวน จีน เกาหลีไปจนสุดประเทศญี่ปุ่น ทางทิศใต้ก็แผ่ไปตามประเทศทั้งหลายที่เป็นเกาะในมหาสมุทรตั้งแต่ลังกาทวีป เกาะสุมาตรา เกาะชวา ตลอดไปจนเกาะบอร์เนียว แต่การที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปยังนานาประเทศดังกล่าวมา ค่อยแผ่ออกไปโดยลำดับนับเป็นเวลาหลายร้อยปี อาศัยเหตุที่ชาวอินเดียไปเที่ยวสั่งสอนและชาวประเทศนั้นๆ เกิดเลื่อมใสรับพระศาสนาประดิษฐานไว้ในบ้านเมืองของตนและสั่งสอนกันเองสืบมา

ก็ลักษณะที่ชาวอินเดียพาพระพุทธศาสนาไปเที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศนั้น มีเค้าเงื่อนปรากฏว่า เพราะการคมนาคมในระหว่างอินเดียกับต่างประเทศมีมาแล้วช้านาน บางที่จะมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียที่ไปค้าขายหรือไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ยังต่างประเทศ ใครถือศาสนาอย่างใดก็พาศาสนาอย่างนั้นไปประพฤติ และสั่งสอนชาวประเทศนั้นๆ ให้ประพฤติตาม เป็นทำนองเดียวกันทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา แต่คติศาสนาทั้งสองนั้นผิดกันในเรื่องสำคัญ ที่ศาสนาพราหมณ์สอนศาสนาควมเกี่ยวข้องไปถึงการปกครองบ้านเมือง ฝ่ายพระพุทธศาสนาสอนแต่ทางธรรมปฏิบัติ หรือถ้าจะว่าอีกอย่าง ๑ ศาสนาพราหมณ์ให้ประโยชน์ยิ่งและหย่อนกว่ากันตามชั้นของบุคคล ฝ่ายพระพุทธศาสนาให้ประโยชน์เสมอกันมิได้เลือกชั้นของบุคคล เหตุที่ศาสนาทั้งสองไปเจริญรุ่งเรืองในต่างประเทศจึงผิดกัน ประเทศใดที่ชาวอินเดียได้ไปมีอำนาจปกครองประเทศนั้น ศาสนาพราหมณ์มักเจริญรุ่งเรือง เช่นประเทศชวาและประเทศกัมพูชา เป็นต้น ประเทศใดที่ชาวอินเดียมิได้ไปปกครอง ประเทศนั้นพระพุทธศาสนา มักรุ่งเรือง เช่น

พระพุทธรูป (รัตนสัมภวะ ฌยานีพุทฺธ) ที่บุโรพุทโธ ในเกาะชวา

ประเทศจีน ประเทศญี่ปุ่น และประเทศพม่า มอญ ไทย เหล่านี้

คติศาสนาทั้งสองนั้นยังผิดกันอีกอย่างหนึ่ง ที่พวกถือศาสนาพราหมณ์ไม่สู้ชวนชวายเป็นการเที่ยวสอนศาสนา เพราะศาสนาอาศัยอำนาจดังกล่าวมาแล้ว ส่วนพระพุทธศาสนาอาศัยแต่ความเลื่อมใสการเที่ยวสั่งสอนจึงเป็นสำคัญมาแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนารุ่งเรืองแพร่หลายก็เพราะพระเจ้าอโศกให้เที่ยวสั่งสอน การสอนพระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศ จึงนับถือกันในอินเดียว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสำคัญของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระมหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้เป็นใหญ่ขึ้นในอินเดีย เช่น พระเจ้ากนิษกะ เป็นต้น ก็เอาแบบพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นเยี่ยงอย่าง ให้เที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนายังนานาประเทศสืบกันมา ก็พวกที่ไปเที่ยวสอนศาสนาย่อมไปตามหนทางคมนาคมซึ่งชาวอินเดียเคยไปมา กับประเทศนั้นๆ มาแต่ก่อน เป็นต้นว่าพวกที่ไปต่างประเทศทางทิศตะวันตกและทิศเหนือ โดยปกติมักเป็นชาวอินเดียฝ่ายเหนือเดินบกจากคันธารราชูไปทางประเทศเปอร์เซีย หรือทางกลางทวีปเอเชียไปจนประเทศจีน พวกมาทางทิศตะวันออกมักเป็นชาวมัชฌิมประเทศมาจากมคธราชู ลงมายังลังกาทวีป หรือเลียบอ่าวเบงกอลลงมาทางประเทศพม่า มอญ ไทย ฝ่ายพวกที่ไปทางทิศใต้มักเป็นชาวอินเดียทางปักษ์ใต้แล่นเรือข้ามทะเลมายังเกาะสุมาตรา เกาะชวา แล้ววกมาเมืองจาม (คือประเทศญวนบัดนี้) และเมืองขอม เพราะเหตุนี้การถือลัทธิพระพุทธศาสนา ตลอดจนแบบแผนพุทธเจดีย์ในนานาประเทศจึงต่างกัน เหล่าประเทศทางฝ่ายตะวันตกและฝ่ายเหนือ มักทำตามแบบแผนของชาวคันธารราชู ประเทศทางฝ่ายตะวันออกมักทำตามแบบแผนของชาวมคธราชู ประเทศทางฝ่ายใต้มักทำตามแบบแผนของชาวอินเดียข้างฝ่ายใต้

อีกประการหนึ่ง ลัทธิถือพระพุทธรศาสนาซึ่งชาวอินเดียพาไป
 สอนตามนานาประเทศนั้น เนื่องด้วยเรื่องประวัติของพุทธรศาสนาใน
 อินเดีย ชั้นเดิมเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวสั่งสอนพระพุท
 ธรศาสนา ลัทธิพระพุทธรศาสนาซึ่งถือกันในอินเดียยังเป็นเถรวาท หรือ
 เรียกกันชั้นหลังว่าหินยาน พระไตรปิฎกใช้ภาษามคธตามที่ทำตติย
 สังกายนา วัตถุที่เป็นพุทธรเจดีย์ก็ยังมีพระพุทธรูป ต่างประเทศที่รับ
 พระพุทธรศาสนาไปในชั้นนี้ มีลังกาทวีปเป็นต้น ย่อมถือลัทธิเถรวาท
 ครั้นเมื่อพระเจ้ากนิษกะทำสังคายนาแปลงพระไตรปิฎกเป็นภาษาสัน
 สกฤตแล้วเลยเกิดลัทธิมหายานขึ้นในอินเดีย พวกชาวอินเดียพาลัทธิ
 มหายานไปเที่ยวสั่งสอน ต่างประเทศที่รับถือพระพุทธรศาสนาอยู่แล้ว
 หันไปเลื่อมใสลัทธิมหายานโดยมาก เว้นแต่ชาวลังกากับพวกพม่า
 มอญ ยังถือลัทธิเถรวาทอยู่ ทำนองจะเป็นเพราะอยู่ใกล้ได้สั่งเสพ
 สماعคมกับนักปราชญ์ชาวมคธราชูที่ถือลัทธิหินยานมาสนิเทศนม มี
 ในเรื่องพงศาวดารกล่าวว่าเมื่อพุทธรกาลล่วงได้ ๙๐๐ ปีเศษ มีชาว
 เมืองพุทธรคยาคนหนึ่งศรัทธาออกบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ในนิกายเถร
 วาท ได้นามปรากฏต่อมาว่าพระพุทธรโฆษาจารย์ เล่าเรียนพระไตรปิฎก
 รอบรู้แล้ว ดำริว่าพระคัมภีร์พระไตรปิฎกในมคธราชูซึ่งเขียนลงไว้
 เป็นตัวอักษร แสดงพระธรรมวินัยวิปลาสกลาดเคลื่อนมากนัก ทราบ
 ว่าที่ในลังกาทวีปก็ได้เขียนพระไตรปิฎก ตามวาทะที่พระมหินทรเถร
 ได้นำไปสั่งสอนลงไว้เป็นอักษรแล้ว พระพุทธรโฆษาจารย์จึงอุทสาห์ไป
 ยังลังกาทวีป เอาจับพระไตรปิฎกในมคธราชูไปสอบทานกับฉบับ
 ในลังกาทวีป ก็หนังสือพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในลังกาทวีปนั้นเป็น ๓
 ประเภทด้วยกัน ประเภท ๑ เรียกว่า "บาลี" คือตัวพระธรรมวินัย
 ตามที่ทำตติยสังคายนาไว้เป็นภาษามคธ พระมหินทรเถรท่องจำเอา
 ไปสั่งสอนให้พระสงฆ์ชาวลังกาท่องจำไว้สั่งสอนกันสืบมา อีกประเภท
 ๑ เรียกว่า "อรรคถา" คือคำชี้แจงความบางแห่งซึ่งมีในตัวบาลี

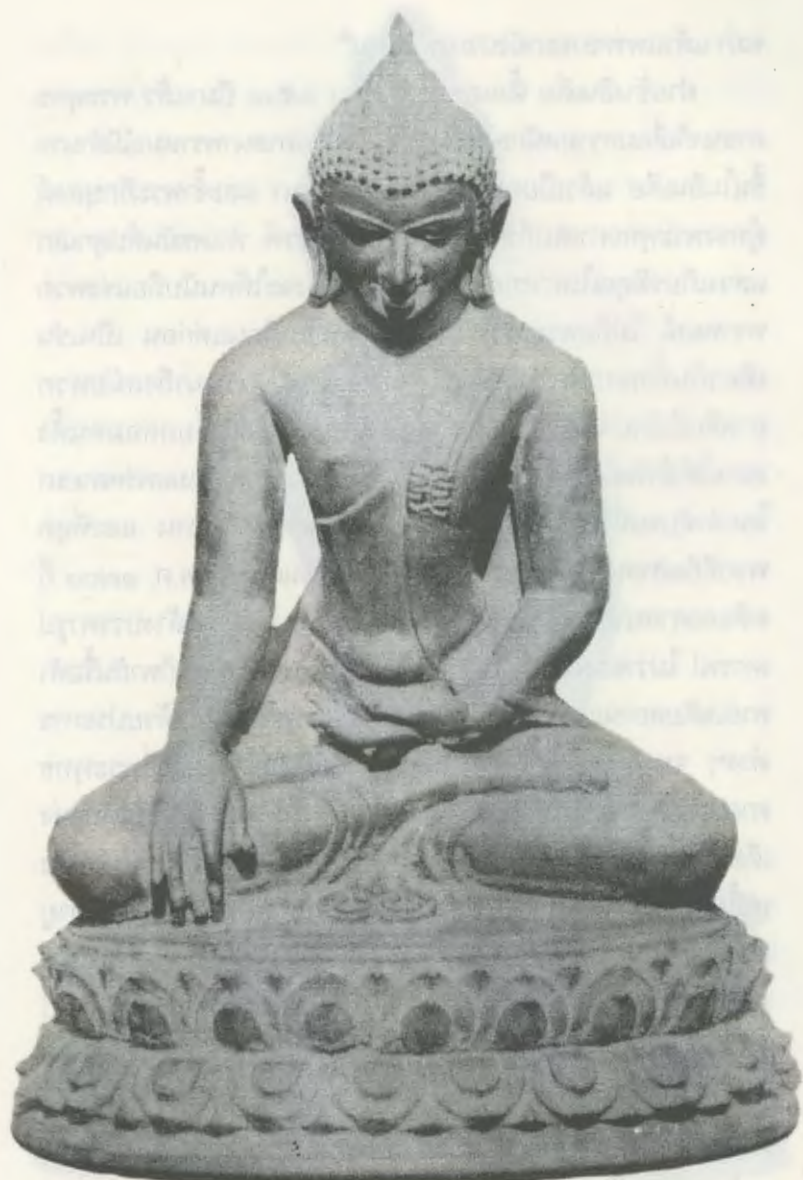

พระพุทธรูปที่เขตนาราม เมืองอนูราธ ในเกาะลังกา

แต่โดยย่อ ประสงค์จะบอกอธิบายให้ผู้ศึกษาเข้าใจโดยพิสดาร ความอธิบายเหล่านี้พระสงฆ์ชาวลังกาต่างไว้ในภาษาสิงหล อันเป็นภาษาของชาวลังกาทวีป อีกประเภท ๑ เรียกว่า “ฎีกา” คืออธิบายความแห่งอรรถกาให้ชัดเจนอีกชั้นหนึ่ง แต่งเป็นภาษาสิงหลเหมือนกันกับอรรถกา พระพุทธโฆษาจารย์ชัชชวนพระสงฆ์ชาวลังกาให้ช่วยกันชำระพระไตรปิฎกส่วนบาลีเทียบทานให้ถูกต้องกัน และคัดส่วนซึ่งเห็นว่าเป็นของแปลกปลอมออกเสีย แล้วเลือกคัดอรรถกาฎีกาซึ่งพระสงฆ์ชาวลังกาแต่งไว้ เห็นว่าคัมภีร์ใดแต่งเป็นหลักฐานก็แปลเป็นภาษามคธให้ชำระเทียบเดียวกันทั้งบาลีและอรรถกาและฎีกา อรรถกาที่พระพุทธโฆษาจารย์พยายามแต่งขึ้นเองก็มี คือคัมภีร์วิสุทธิมรรคและธรรมบท เป็นต้น ส่วนหนังสือซึ่งคัดออกเสียจากพระไตรปิฎก โดยเห็นว่าไม่ต้องด้วยพระพุทธวจนะนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ให้เผาเสียทั้งสิ้น พระไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งถือเป็นหลักของพระพุทธศาสนาอยู่จนทุกวันนี้ เป็นระเบียบเรียบร้อยเพราะพระพุทธโฆษาจารย์ชำระในครั้งนั้น จึงนับในตำนานข้างฝ่ายใต้ว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ (นับการที่พระมหินทรเถรกับพระสงฆ์ชาวลังกาสาธยายพระธรรมวินัยด้วยกันครั้งแรกเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔ นับการที่พระสงฆ์ชาวลังกาเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕) ด้วยประการฉะนี้ ที่เอาเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ทำสังคายนามากล่าว เพราะเนื่องในตำนานของลัทธิพระพุทธศาสนา ซึ่งถือกันในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร ในปัจจุบันนี้ อันจะมีอธิบายต่อไปข้างหน้า^๒

เมื่อพุทธกาลล่วงเข้า ๑๐๐๐ ปี การถือพระพุทธศาสนาที่ในอินเดียเกิดผันแปร เหตุด้วยการแข่งขันในระหว่างพวกที่สอนศาสนาพราหมณ์ กับพวกที่สอนพระพุทธศาสนามีมาช้านาน จนชาวอินเดียมักถือพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ระคนปนกันไป ดังปรากฏในจดหมายเหตุของหลวงจีนฮฺวนเจียง (หรือยวนฉาง)^๓ ซึ่งไปถึง

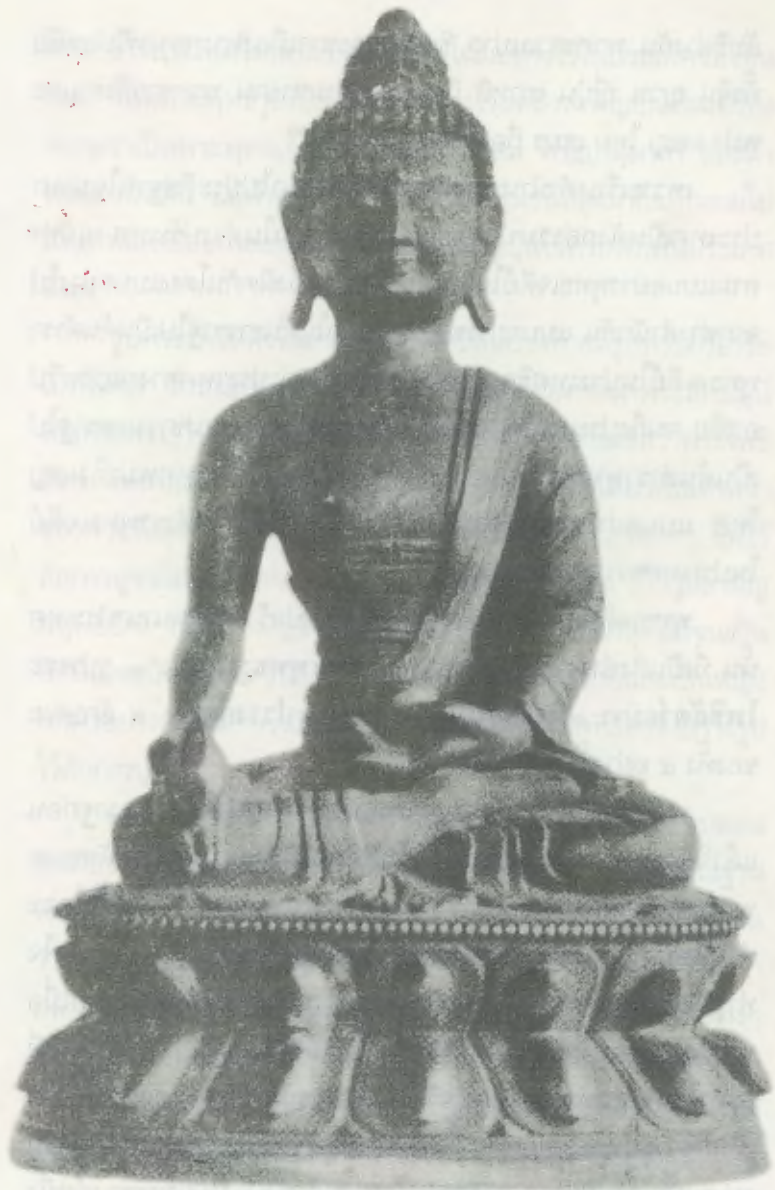
อินเดียเมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๓ กล่าวว่าในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทรงพระนามว่าพระเจ้าคีลาทิตย์^๕ ครองเมืองกันยาคุพธ์ (เดี๋ยวนี้เรียกว่ากาโนช) เป็นราชธานีอยู่ในมัชฌิมประเทศ ให้ทำการสังคายนา แต่งงานในวันแรกแห่งพระพุทธปรมาเป็นประธาน วันที่สองแห่งรูปพระอาทิตย์ออกมาเป็นประธาน ถึงวันที่สามแห่งรูปพระอิศวรออกมาเป็นประธาน ดังนี้ ฝ่ายลังกาทวีปนั้นบ้านเมืองก็ไม่เป็นปกติมาได้เสมอ เพราะเกาะลังกาอยู่ต่อแดนกับเมืองพวกทมิฬมีฉฉาธิชฐิที่ปลายแหลมอินเดีย พวกทมิฬข้ามไปตีเมืองลังกาหลายครั้ง และบางครั้งได้ครอบครองบ้านเมืองอยู่นานๆ สมัยใดบ้านเมืองเป็นจลาจลเช่นนั้น พระพุทธศาสนาก็เศร้าหมอง บางทีเกิดลัทธิต่างๆ กันไป จนพระมหากษัตริย์สิงหลอันเป็นสัมมาทิชฐิกลับได้บ้านเมืองคืนก็จัดการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้กลับรุ่งเรืองและถือลัทธิเป็นอันเดียวกันอีก แต่เป็นดังนี้มาหลายคราว ครั้นเมื่อพุทธกาลล่วงได้ ๑๖๐๐ ปี เมืองลังกาเสียแก่พวกทมิฬอีกครั้งหนึ่ง แล้วพระเจ้าวิชัยพาหุสิริสังฆโพธิ กลับได้เมืองคืนจากพวกทมิฬ เมื่อจะบำรุงพระศาสนาได้ความว่าที่ในลังกาทวีปสิ้นวงศ์พระสงฆ์ซึ่งบริสุทธิ์ (และในนครราชูสงฆมณฑลก็เห็นจะเสื่อมทรามมาก) และครั้งนั้นประจวบเวลาพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในประเทศพม่า เหตุด้วยพระเจ้าอนุรุธมหาราช (หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งตามสำเนียงพม่าว่า พระเจ้าอโนรธามังช่อ) ซึ่งครองเมืองพุกามเป็นราชธานี^๖ มีอำนาจมาก ขยายอาณาเขตเข้ามาจนสยามประเทศนี้^๗ และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกทำนุบำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรืองในประเทศเหล่านี้ พระเจ้าวิชัยพาหุสิริสังฆโพธิ จึงให้มาขอคณะสงฆ์จากประเทศพม่า^๘ ไปให้อุปสมบทตั้งสงฆมณฑลอันบริสุทธิ์ให้กลับมีขึ้นอีก พระเจ้าอนุรุธมหาราชจึงได้มีทางไมตรีกับกษัตริย์สิงหล เป็นเหตุที่ให้ได้สำเนาหนังสือพระไตรปิฎกภาษามคธซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ที่ได้ทำสังคายนาไว้ในลังกาทวีปนั้นมายังประเทศ

พระพุทธรูปमारวิชัย ที่มิวเซียมเมืองพุกาม ประเทศพม่า

พม่า แล้วแพร่หลายมายังประเทศสยาม

ฝ่ายข้างอินเดีย ตั้งแต่พุทธกาลล่วง ๑๕๐๐ ปีมาแล้ว พระพุทธศาสนาที่เสื่อมทรามหนักลง เหตุด้วยพวกถือศาสนาพราหมณ์มีอำนาจขึ้นในอินเดีย แล้วเบียดเบียนพระพุทธศาสนา และเข้าพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงพระพุทธศาสนาก็หนีไปนิยมลัทธิอาถรรพ์ ทำเลขยันต์ปลุกเสก แสงเกียรติคุณในทางกฤตยาคม โดยหวังจะให้คนนับถือแข่งพวกพราหมณ์ ไม่ถือพระธรรมวินัยเป็นสำคัญเหมือนแต่ก่อน เป็นเช่นเดียวกันทั้งพวกนิกายหินยานและมหายาน ครั้นมาถึงสมัยพวกอาหรับมีอำนาจขึ้นเที่ยวรบพุ่งแผ่อำณาเขตและเกลี้ยกล่อมคนทั้งหลายให้เข้ารับถือศาสนาอิสลามไปด้วยกัน ศาสนาอิสลามแพร่หลายมาโดยลำดับจนถึงประเทศเปอร์เซีย ประเทศอาฟกานิสถาน และที่สุดพวกที่ถือศาสนาอิสลามลงมาได้เป็นใหญ่ในอินเดียแต่ พ.ศ. ๑๗๐๐ ก็คติของศาสนาอิสลามนั้นสั่งสอนกันให้ถือว่าการทำลายล้างบรรดารูปเคารพ ไม่ว่าของศาสนาใดๆ เป็นการกุศล พวกอิสลามก็พากันรื้อทำลายเจดีย์สถานและเบียดเบียนพวกถือพระพุทธศาสนาด้วยประการต่างๆ จนพุทธบริษัทในอินเดียเลยหมดสิ้นสูญไป การที่พระพุทธศาสนาถูกพวกถือศาสนาอิสลามทำลายครั้งนั้น ไม่แต่ที่ในอินเดียแห่งเดียว ด้วยมีพวกอาหรับอีกพวกหนึ่งมาเรือทางทะเลแดง เที่ยวรบพุ่งเกลี้ยกล่อมผู้คนตามเมืองชายทะเลตั้งแต่อินเดียมาจนแหลมมลายู และเกาะสุมาตรา เกาะชวา มาจนเมืองจามที่ปากน้ำโขง พวกอาหรับมีอำนาจที่ไหนก็ทำลายพระพุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้นเลื่อมสูญไปด้วย ยังคงอยู่แต่ในเหล่าประเทศที่อำนาจอิสลามแผ่ไปไม่ถึง คือข้างฝ่ายเหนืออินเดียมีประเทศเนปาล ประเทศทิเบต และเหล่าเมืองทางกลางทวีปเอเชียอีกบางเมือง ข้างฝ่ายใต้มีลังกาทวิป ข้างฝ่ายตะวันออกมีประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร ญวน จีน เกาหลี และญี่ปุ่น เป็นประเทศที่ยังนับถือพระพุทธศาสนามาจนตราบเท่าทุกวันนี้ แต่ถือ

พระพุทธรูปปางชยคุรุ ประเทศอินเดีย

ลัทธิต่างกัน พวกชาวเนปาล ทิเบต และชาวเมืองทางกลางทวีปเอเชีย
ทั้งจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ถือลัทธิอย่างมหายาน พวกชาวลังกาและ
พม่า มอญ ไทย เขมร ถือลัทธิอย่างหินยาน^{๑๐}

เพราะเรื่องตำนานการที่พระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในนานา
ประเทศเป็นดังกล่าวนั้น พุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในต่างประเทศ แม้ทำ
ตามแบบอย่างพุทธเจดีย์ในอินเดียด้วยกัน จึงผิดกันโดยแบบอย่างไป
จากต่างสำนักกัน แบบอย่างของช่างโยนิกในคัมภีร์ราฐฏไปเป็นต้นตำรา
พุทธเจดีย์ในประเทศทิเบต เนปาล และเหล่าประเทศทางกลางทวีป
เอเชีย จนถึงประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น แบบอย่างของชาวมคธราชฐไป
เป็นต้นตำราพุทธเจดีย์ในลังกาทวีป ตลอดจนประเทศพม่า มอญ
ไทย แบบอย่างของช่างชาวอินเดียปักชำไต้ไปเป็นต้นตำราพุทธเจดีย์
ในประเทศชวา จาม และชอม

พุทธเจดีย์ที่ได้แบบอย่างจากอินเดียไปสร้างกันในนานาประเทศ
นั้น ที่เป็นสิ่งสำคัญก็มี ๔ อย่างคือ **พระพุทธรูป**อย่าง ๑ **รูปพระ**
โพธิสัตว์อย่าง ๑ **พระสถูป**อย่าง ๑ **พระปรารภ**ค้อย่าง ๑ ลักษณะ
ของทั้ง ๔ อย่างนั้นผิดกันดังนี้ คือ

พระพุทธรูปเป็นของพวกโยนิกคิดสร้างขึ้นในคัมภีร์ราฐฏก่อน
แล้วจึงนิยมสร้างกันแพร่หลายไปในที่อื่นๆ ดังกล่าวนั้นแล้ว ลักษณะ
พระพุทธรูปแม้เมื่อแรกสร้างขึ้น ช่างผู้คิดแบบอย่างก็ไม่ได้ตั้งใจจะ
ทำให้เหมือนพระรูปโฉมของพระพุทธเจ้า (อย่างเช่นช่างในยุโรปตั้งใจ
ทำรูปพระเยซูคริสต์) เพราะพระพุทธรูปเป็นของคิดทำขึ้นต่อเมื่อ
พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วถึง ๔๐๐ ปี^{๑๑} พันวิสัยที่
จะทำให้เหมือนพระรูปโฉมที่จริงได้ จึงมุ่งหมายจะทำแต่เพียงให้ใคร
เห็นก็รู้ว่ารูปพระพุทธเจ้า โดยมีสำคัญตั้งได้อธิบายมาแล้วในที่อื่น
รูปเช่นนั้นเลยใช้เป็นแบบทำรูปพระพุทธเจ้าทั้งปวงไม่ว่าพระองค์หนึ่ง
พระองค์ใด อาศัยเหตุนี้ ลักษณะพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในนานาประเทศ

เทศ ชาวประเทศใดนิยมว่ามนุษย์รูปโฉมอย่างไรในประเทศของตน
งาม ก็ปั้นพระพุทธรูปเป็นเช่นนั้น คงไว้แต่สิ่งสำคัญอันเป็นเครื่อง
หมายว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เช่น พระอุณาโลม พระเกตุมาลา และผ้า
ครอง เป็นต้น แม้ผ้าครอง ช่างจีนและญี่ปุ่นชั้นหลังมักแก้กลายเป็น
เป็นทำนองเสื้ออย่างเช่นที่พระจีนและพระญี่ปุ่นใช้ครองกันในประเทศ
นั้นๆ

รูปพระโพธิสัตว์นั้น พวกที่ถือลัทธิหินยานทำแต่รูปพระศรีอารีย
เมตไตรย ซึ่งสมมติว่าจะมาเป็นพระพุทธรเจ้าต่อศาสนาพระสัถยมุนี
ศรีสรรเพชญ์ไปองค์เดียว แต่พวกที่ถือลัทธิมหายานเชื่อว่าพระโพธิ
สัตว์ทั้งหลายอาจให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ทำนองเดียวกับเทพเจ้า
ของพวกถือศาสนาพราหมณ์ จึงชอบทำรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ ขึ้นไว้
สักการบูชามีมากมายหลายองค์ และทำเป็นหลายอย่าง เป็นรูปสามัญ
มนุษย์บ้าง เป็นวิสามัญมนุษย์ มีหน้าตาผิดกันมากมาย แม้จนเป็น
ยักษ์และเป็นสิงห์สัตว์บ้าง มีทั้งพระโพธิสัตว์เป็นชายและเป็นหญิง
ยกตัวอย่างดังเช่น กวนอิมเหนียว จีนก็นับว่าเป็นโพธิสัตว์จึงสร้างรูป
ไว้สักการบูชา^{๑๒}

พระสถูปนั้น เดิมสร้างสำหรับบรรจุพระบรมธาตุ ตามแบบแผน
อันมีประเพณีในมัชฌิมประเทศมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล รูปสถูปฐาน
พระสถูปชั้นเดิมเป็นอย่างไร ได้อธิบายมาแล้วในที่อื่น สันนิษฐาน
ว่าการสร้างพระสถูปเป็นพุทธเจดีย์คงสร้างกันแพร่หลายตั้งแต่พระเจ้า
อโศกมหาราชแจกพระบรมธาตุไปประดิษฐานไว้ ณ ประเทศที่ต่างๆ
และเกิดสร้างพระสถูปที่บรรจุอัฐิธาตุของพระสงฆ์เถระเป็นบริวารพระ
มหาสถูปด้วยทุกแห่งไป^{๑๓} ครั้นเมื่อเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย
แบบอย่างพระสถูปจึงแก้ไขให้มีซุ้มจรนาคตั้งพระพุทธรูปติดกับองค์
พระสถูป ทำให้พระสถูปงามขึ้น เลยเป็นเหตุให้คนทั้งหลายชอบสร้าง
พระสถูปเป็นอุเทสิกะเจดีย์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง แต่สังเกตพระสถูปที่

๑๑๖ พระพุทธรูปต่างๆ ในถ้ำเขาหยุนกิง ประเทศจีน

สร้างกันตามนานาประเทศภายนอกอินเดีย ยังถือเป็นคติต่างกัน ประเทศที่ถือลัทธิหินยาน เช่น ลังกา พม่า มอญ ไทย มักสร้างพระสถูปเป็นธาตุเจดีย์ บางทีใหญ่โต แต่ฝ่ายประเทศที่ถือลัทธิมหายาน เช่น ธิเบต จีน และญี่ปุ่น (แม้ชาวและขอมแต่โบราณ) มักสร้างพระสถูปเป็นอุเทสิกะเจดีย์ อย่างเป็นเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ชวนชวายเป็นข้อที่จะทำให้ใหญ่โต ที่ถือคติต่างกัดังกล่าวมา เห็นว่าจะเนื่องในตำนานของพระพุทธศาสนาเป็นมูลเหตุ คือเมื่อพระพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวส่งสอนนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแจกให้ไปสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นมากมายหลายแห่ง ประเทศและมณฑลที่รับพระพุทธศาสนาไปแต่ครั้งนั้น ย่อมนับถือว่าพระสถูปเป็นพระธาตุเจดีย์มาแต่เดิม จึงถือกันเช่นนั้นต่อมา ฝ่ายประเทศที่ถือลัทธิมหายาน เพราะเหตุลัทธินั้นเกิดขึ้นภายหลังมาช้านานนับหลายร้อยปี พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้แจกพระบรมสารีริกธาตุให้ไปสร้างพระสถูปประดิษฐานไว้เหมือนอย่างครั้งพระเจ้าอโศก การสร้างพระสถูปเป็นแต่ทำตามอย่างธรรมเนียมจึงกลายเป็นอุเทสิกะเจดีย์

พระปรางค์นั้น แบบอย่างมาแต่ปราสาท คือเรือนหลายชั้นซึ่งเดิมสร้างด้วยเครื่องไม้เป็นที่อยู่ของคนมั่งมี นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้น ลงมาจนเศรษฐี จึงนับถือกันว่าปราสาทเป็นเรือนของบุคคลชั้นสูง ถ้าเป็นแต่บุคคลสามัญก็อยู่เรือนโรงชั้นเดียว แต่เดิมถือกันเป็นคติดังนี้ ครั้นมาถึงสมัยอันหนึ่ง จะเป็นด้วยเหตุโดยกไว่ก่อน ผู้สร้างปราสาทประสงค์จะสร้างเรือนเพื่อใช้การแต่หลังเดียว แต่ต้องการจะให้เป็นปราสาทให้สมศักดิ์ จึงคิดแก้แบบแผนปราสาท ทำแต่ชั้นล่างให้กว้างขวางใหญ่โต ชั้นบนต่อขึ้นไป ลดส่วนโค้งลง คงให้มีแต่รูปปรากฏว่าเป็นปราสาทเช่นนั้น แต่แรกทำด้วยเครื่องไม้ ภายหลังมาเปลี่ยนเป็นสร้างด้วยอิฐและศิลา จึงเกิดเป็นพระปรางค์ ชอบสร้างทั้งพวกถือพระ

พุทธศาสนาและพวกถือศาสนาพราหมณ์ มักสร้างเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปหรือเทวรูปอันเป็นประธาน ด้วยจะให้เห็นว่าอยู่ปราสาท ดูเหมือนแบบพระปรางค์ที่สร้างในอินเดีย แต่เดิมจะมีเครื่องหมายผิดกัน ถ้าปรางค์สร้างในพระพุทธศาสนา ยอดทำเป็นพระสถูป ถ้าปรางค์สร้างในศาสนาพราหมณ์ ยอดทำเป็นตรีศูลหรือนพศูล^๕

พระพุทธรูปก็ดี พระโพธิสัตว์ก็ดี พระสถูปก็ดี และพระปรางค์ก็ดี ถึงว่าต้นแบบอย่างได้ไปจากอินเดียด้วยกันทุกประเทศ ครั้นต่อมาเมื่อเกิดช่างตีมีความคิดขึ้นในประเทศนั้น หรืออาศัยเหตุการณ์อย่างอื่นเป็นปัจจัย ก็คิดทำแปลกแปลงไปตามนิยมของประเทศนั้นๆ จนกลายเป็นแบบของชาตินั้นๆ เกิดขึ้น แต่เมื่อพิจารณาไปก็คงยังเห็นเค้าว่าได้ต้นตำรามาจากอินเดีย และได้มาแต่แบบช่างมณฑลใดๆ ในอินเดียด้วย^๕

เชิงอรรถ ตอนที่ ๗

- ๑ พระเจ้าอโศกทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาใน พ.ศ. ๒๘๒
- ๒ ตำนานของมอญกล่าวว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นมอญ เกิดและมรณภาพที่เมืองกะทอน คือเมืองสะเทิมหรือสุธัมมวาตีปุระ ปากแม่น้ำสะโตง
- ๓ คือพระถังซัมจั๋ง อยู่ในประเทศอินเดีย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๗๕ จนถึง พ.ศ. ๑๑๘๘
- ๔ คือพระเจ้ารธรรมจักรนครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๔๙ จนถึง พ.ศ. ๑๑๙๐
- ๕ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๘๗ จนถึง พ.ศ. ๑๖๒๐
- ๖ มีเรื่องในพงศาวดารเหนือ
- ๗ ในหนังสือมหาวงศ์เรียกว่า "อารมณ" ประเทศ แต่พวกชาวลังกาก็ลงเนื้อเห็นว่าประเทศพม่านั่นเอง
- ๘ ในหนังสือรัตนพิมพงศ์กล่าวว่า พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต ก็มาในสมัยนี้เหมือนกัน
- ๙ ในขณะที่พระสงฆ์ทมิฬทมิฬในอินเดียก็คงจะลดน้อยลงมากแล้ว
- ๑๐ ไทยกับเขมรถือลัทธิมหายานอยู่ก่อน กลับมาถือลัทธิหินยานอย่างทุกวันนี้ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ จะปรากฏอธิบายในตอนอื่นต่อไปข้างหน้า
- ๑๑ ในปัจจุบันเชื่อกันว่า ๖๐๐ ปีว่า ดังที่อธิบายมาข้างต้น
- ๑๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรของอินเดียเมื่อไปถึงประเทศจีนกลายเป็นเพศเป็นหญิง คือกวนอิมเหนี่ย และเมื่อไปถึงประเทศญี่ปุ่นกลายเป็นชาย คือ กุศาระ กวันนอน
- ๑๓ ที่ถ้าภาษาในประเทศอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ มีสติปัญญาและมีสติปัญญาเป็นบิหารรายล้อม เข้าใจว่าสติปัญญาเหล่านั้นคงใช้บรรพบุรุษของพระสงฆ์
- ๑๔ ต้นแบบของพระปรางค์คงจะมาจากศาสนสถานที่ใช้หลังคามุงด้วยอิฐ (ศิขร) ในศิลปะอินเดียแบบหลังคูปตะดงกล่าวมาแล้ว ชาวอินเดียรู้จักแต่

เพียงการมุ่งหลังคาโดยวางอิฐหรือหินซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ อิฐจะทำให้หลังคา
นี้ค่อยๆ คืบเข้าบรรจบกันในตอนปลายเกิดเป็นรูปปรางค์ขึ้น ส่วนหินจะทำให้
เห็นหลังคาเป็นชั้นๆ อย่างชัดเจนและช่างอินเดียจะทำรูปจำลองอาคารเป็น
เครื่องประดับอยู่บนชั้นของหลังคาเหล่านั้น แบบหลังนี้คงเป็นต้นเค้าของ
มณฑปของไทยเรา

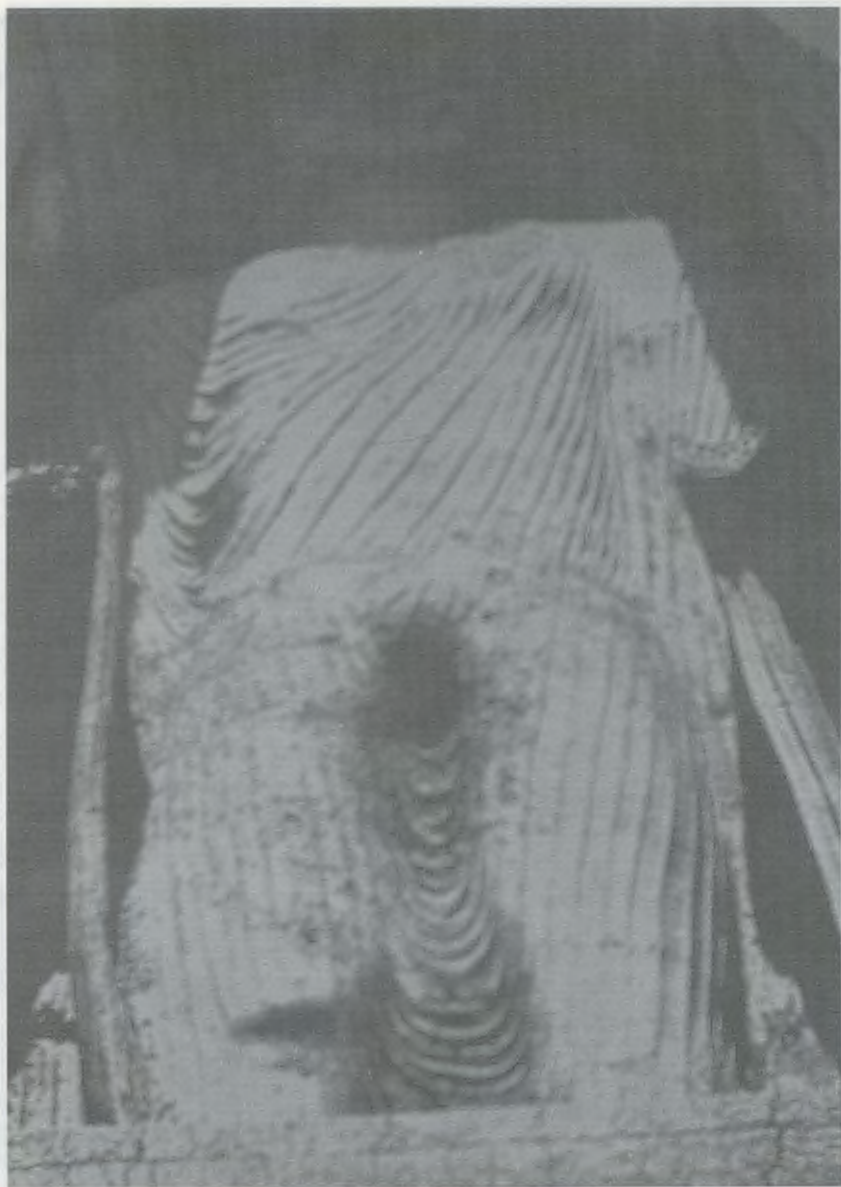
๑๕ บรรดานักปราชญ์ปัจจุบันเห็นกันว่า สำหรับในแหลมอินโดจีนและหมู่
เกาะอินโดนีเซีย (คือหมู่เกาะซุมบาตรา) นั้น อิทธิพลจากภาคต่างๆ ของ
อินเดียมีปะปนกันอยู่ แต่จากภาคใดมีมากที่สุด

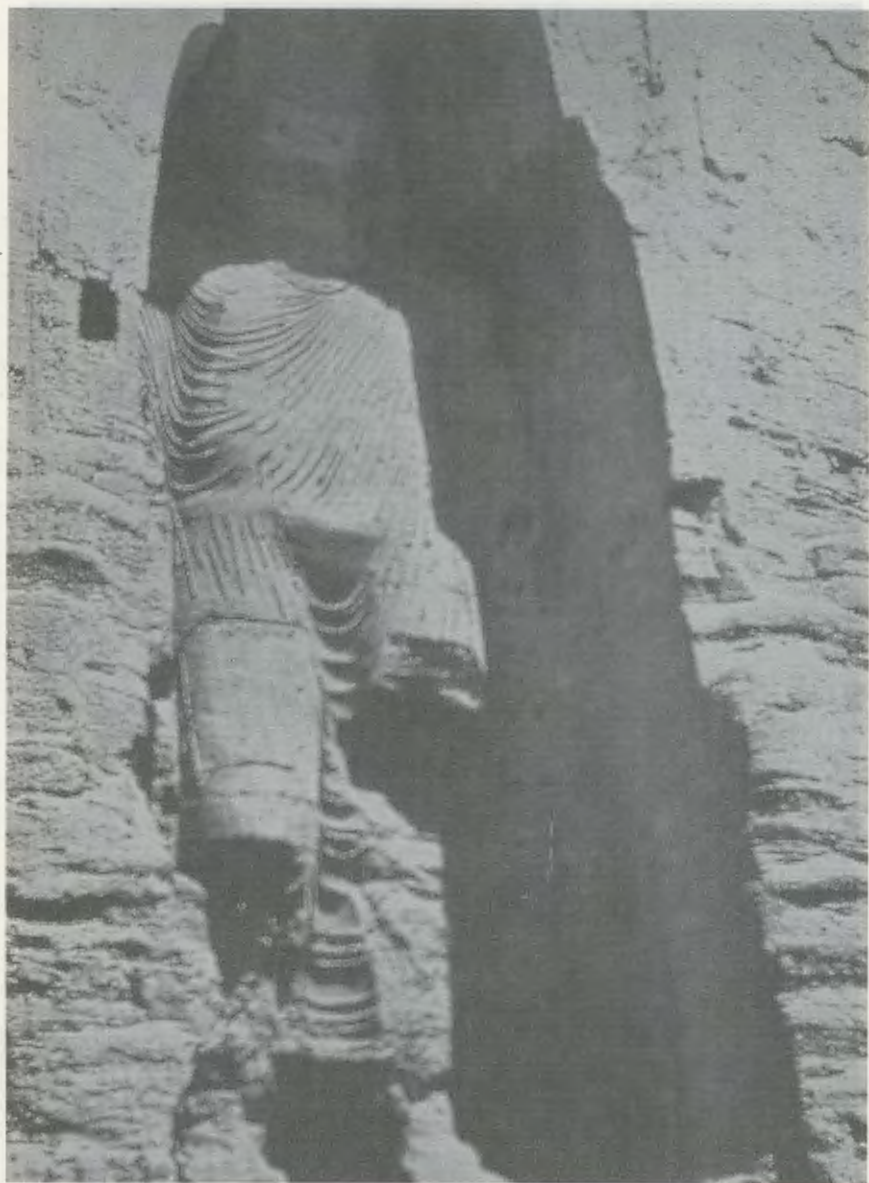
พระพุทธรูปไดบุตสึ ประเทศญี่ปุ่น

หลวงจีนเสวียนจาง (ไทยมักใช้ว่า หยวนฉ่าง) หรือพระดังซำจ้ง
ผู้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในอินเดีย
(ภาพจาก Debala Mitra. **Buddhist Monuments**. Calcutta, 1980)

พระพุทธรูปสลักเข้าไปในภูเขา ณ เมืองบามิยาน (สูง ๓๕ เมตร)
ประเทศอัฟกานิสถาน พุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ปัจจุบันถูกทำลายแล้ว
(ภาพจาก Benjamin Rowland, **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปสลักเข้าไปในภูเขา ณ เมืองบาบิยาน (สูง ๕๓ เมตร)
ประเทศอาฟกานิสถาน พุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ปัจจุบันถูกทำลายแล้ว
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

พระพุทธรูป ๘ ปาง รวบรวมศตวรรษที่ ๑๗-๑๘
จาก Upali Thein, ไกล์พุกาม ประเทศพม่า
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์พุกาม
(ภาพจาก David L.Snellgrove. **The Image of The Buddha.** Unesco,
1978)

เศียรพระพุทธรูปศิลา ศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
จากวัดโรมโลก (ไพโรกระบาต) ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ
(ภาพจาก David L. Snellgrove. **The Image of The Buddha.** Unesco,
1978)

พระพุทธรูป

ศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔
จากตวลตาโดย (ทำปงส์ปือ)
ณ พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ
(ภาพจาก David L. Snellgrove.

The Image of The Buddha.
Unesco, 1978)

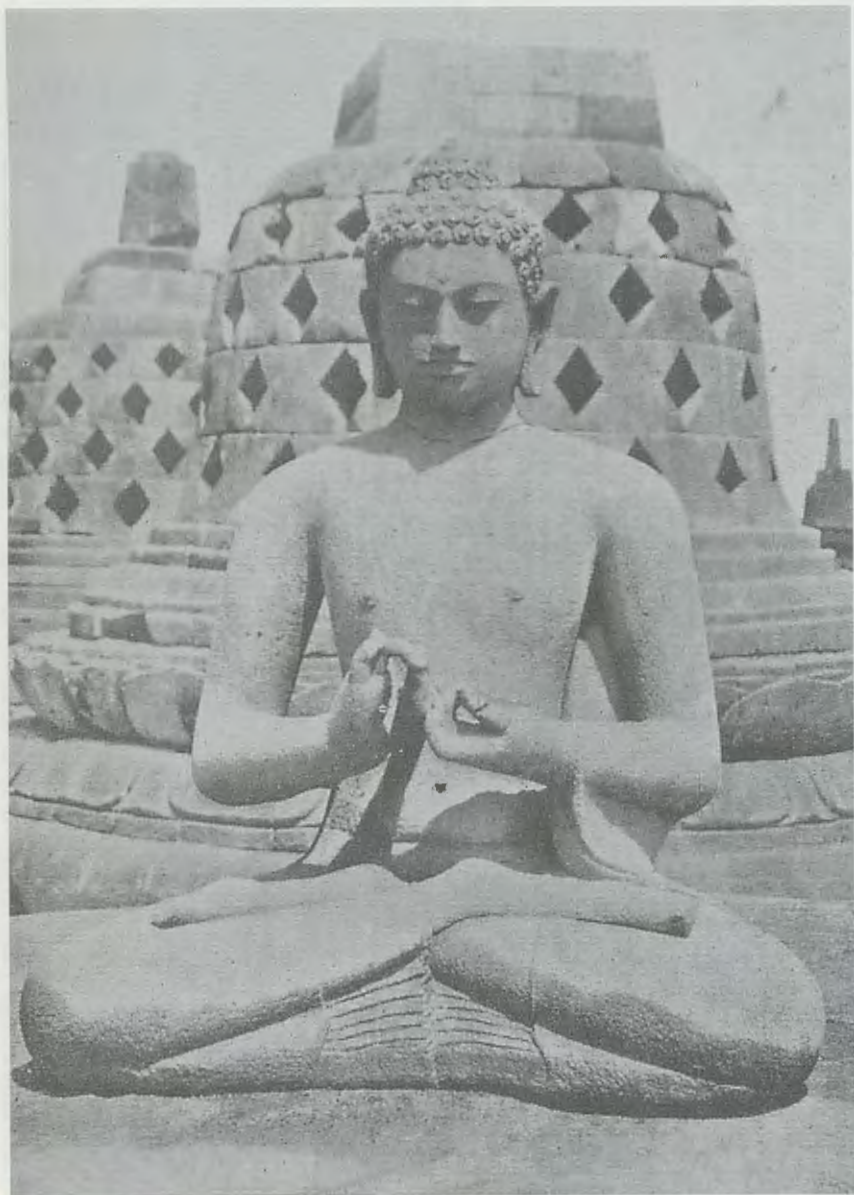

พระพุทธรูปประทับนั่ง ในถ้ำหลงเหมิน ศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ถัง
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis.** Hindu. Jain, Maryland, 1956)

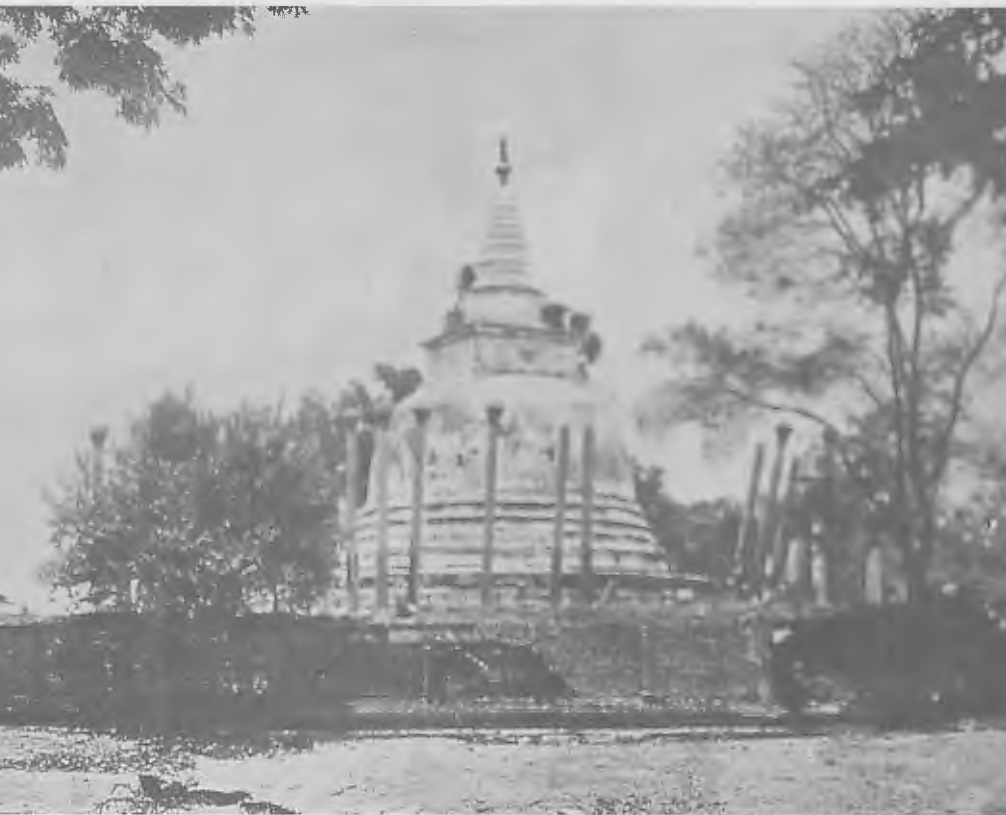
พระพุทธรูปอโมฆสิทธิ์ บุโรพุทโธ ศิลปะชวากลาง ชาวพุทธศตวรรษที่ ๑๔
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

พระธยานิพุทธไวโรจนะ ศิลปินลานชั้นบนของพระสถูปบุโรพุทโธ
ศิลปะชวาภาคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนา ศิลากันทิเมณฑุต ศิลปะชาวภาคกลาง
มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เบื้องขวาพระโพธิสัตว์วัชรปาณีอยู่เบื้องซ้าย
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. jain**, Maryland, 1956)

เจดีย์ปาราม ประเทศศรีลังกา

ตามคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า เป็นเจดีย์องค์แรกของศรีลังกา

แต่องค์ที่เห็นในปัจจุบันเป็นองค์ที่สร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India**
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

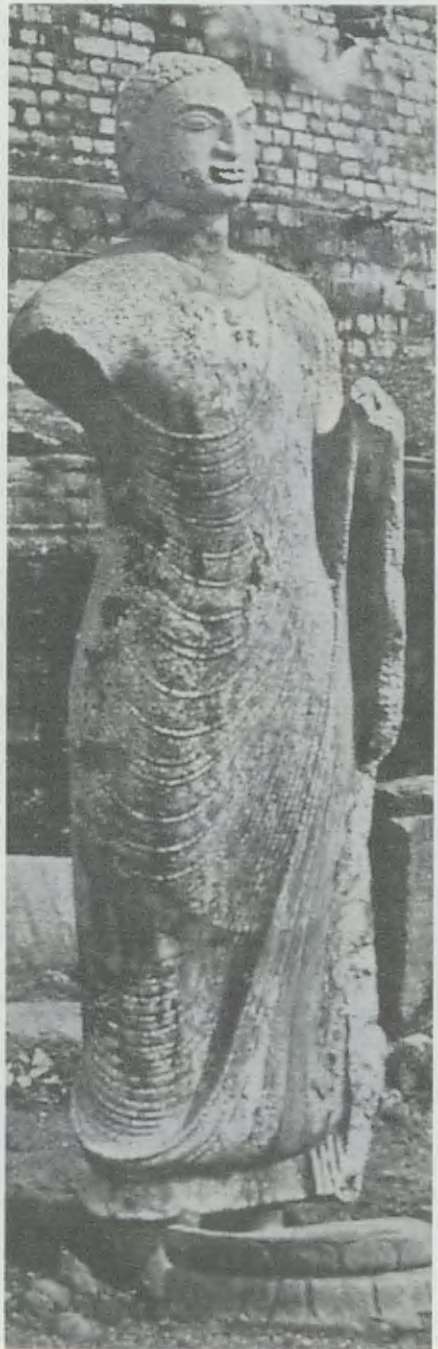
สถูปจำลองบนลานประทักษิณของเจดีย์รุ้งวันเวฬุ เมืองอนูราธปุระ
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain**, Maryland, 1956)

Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

รูปท้าวกบิล จากอัฐรุมนิยะ ศิลปะอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔

(ภาพจาก Benjamin Rowland. The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. Jain, Maryland, 1956)

พระพุทธรูปจากกรันเวทีเสยะ
ศิลปะอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา
(ภาพจาก Benjamin Rowland,
**The Art and Architecture of
India Buddhis.** Hindu, jain,
Maryland, 1956)

พระพุทธรูป จากเมืองดงเคื่อง
พิพิธภัณฑ์สถานกรุงฮานอย
ประเทศเวียดนาม

ตอนที่ ๘

ว่าด้วยพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานในประเทศไทยนี้แต่เมื่อใด
ข้อนี้กล่าวกันเป็นหลายอย่าง บ้างว่ามาประดิษฐานในคราวเมื่อพระเจ้า
อโศกมหาราชให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศ บ้างว่า
มาต่อภายหลังสมัยนั้นช้านาน ถ้าว่าตามหลักฐานอันมีโบราณวัตถุ
ปรากฏประกอบกับเรื่องพงศาวดาร รู้ได้แน่ชัดว่าพระพุทธศาสนา
ประดิษฐานในสยามประเทศแต่สมัยเมื่อยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติลาว
(ละว้า) ราชธานีตั้งอยู่ ณ เมืองนครปฐม^๑ ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่า
เมืองทวารวดี ด้วยมีพุทธเจดีย์ใหญ่ไต่ย เช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น
ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ และยังมีพุทธเจดีย์ที่แห่งอื่นในประเทศไทยนี้
ซึ่งลักษณะต่างกันไปเป็นที่สังเกต ว่าลัทธิต่างๆ อันเกิดขึ้นในการถือ
พระพุทธศาสนาได้มาถึงประเทศไทยต่อมาโดยลำดับเป็น ๔ ยุคด้วย
กัน

ยุคที่ ๑ ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท

ตามความที่ได้กล่าวมาว่าพระพุทธศาสนาแรกมาประดิษฐานในประเทศสยามเมื่อตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองนครปฐมนั้น มีโบราณวัตถุบางอย่างปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ คือ เช่นศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักรเหมือนอย่างเช่นที่ชาวอินเดียสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ กับทั้งยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแท่นพุทธรูปอาสน์และรอยพระพุทธรูปเป็นที่สักการบูชาปรากฏต่อมาในประเทศนี้อีกหลายอย่าง สิ่งสำคัญเหล่านี้แสดงว่าพระพุทธศาสนาซึ่งแรกมาประดิษฐานในประเทศสยาม เป็นลัทธิเถรวาทอย่างเช่นที่พระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศ จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนาเห็นจะมาประดิษฐานในประเทศสยามตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๕๐๐ และนับถือกันมั่นคงสืบมาแต่ครั้งนั้น ครั้นเมื่อเกิดมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย พวกชาวอินเดียก็นำแบบอย่างพระพุทธรูปมาสร้างขึ้นในประเทศสยาม ข้อนี้สังเกตได้ด้วยลักษณะพระพุทธรูปซึ่งเป็นชั้นแรกมีขึ้นในประเทศนี้ เช่น พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างนั่งเก้าอี้ เป็นต้น ทำตามแบบช่างชาวมคธราชวงศ์สมัยราชวงศ์คุปตะซึ่งรุ่งเรืองเมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐ แบบอย่างที่กล่าวมานี้เป็นหลักฐานประกอบอีกอย่างหนึ่งว่าพวกชาวอินเดียที่แรกมาสอนพระพุทธศาสนายังประเทศสยามมาแต่มคธราชวงศ์ อึ่งในสมัยนั้นดูเหมือนจะเป็นเวลากำลังกรุงทวารวดีเจริญรุ่งเรืองมาก ด้วยโบราณวัตถุเช่นที่มีอยู่ในแขวงจังหวัดนครปฐม มีแพร่หลายตลอดไปจนแขวงราชบุรี^๓ และแขวงจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดลพบุรีและจังหวัดนครราชสีมา ชวนให้เห็นว่าอาณาเขตทวารวดีแผ่ออกไปจนถึงจังหวัดนครราชสีมาในสมัยนั้น

พระพุทธรูป เมืองสุพรรณบุรี ทำตามคติทันก่อนมีพระพุทธรูป

ภาพมารชยเมืองสุพรรณบุรี ทำตามคติตำนานเมืองมีพระพุทธรูป

ยุคที่ ๒ ลัทธิมหายาน

เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดีย พวกชาวอินเดียก็พาลัทธิมหายานมาเที่ยวสอนตามประเทศเหล่านี้เหมือนเคยสอนศาสนามาแล้วแต่ทว่าหันหลัง แต่มาสอนที่เกาะสุมาตราก่อน แล้วจึงเลยไปสอนที่เกาะชวาและประเทศกัมพูชา บางทีจะมีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งมาจากมคธราชรัฐ พาพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานมาเที่ยวสั่งสอนในประเทศพม่ามอญ ตลอดจนกรุงทวารวดี แต่หากจะมีใครมีใครเลื่อมใส จึงไม่ปรากฏเค้าเมืองว่าลัทธิมหายานได้มาเจริญแพร่หลายในขั้นนั้น

ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรามีอำนาจมาก แผ่อำนาจเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปจนถึงจังหวัดปัตตานี) พวกชาวศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิมหายาน จึงนำลัทธินั้นมาสั่งสอนในเหล่าจังหวัดที่ได้ไว้เป็นอาณาเขต ยังมีพุทธเจดีย์อย่างลัทธิมหายานที่พวกชาวศรีวิชัยมาสร้างไว้ปรากฏอยู่ เช่น พระมหาธาตุเมืองไชยาและพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชของค์เดิม^๔ กับทั้งพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์หล่อ และพระพิมพ์ดินดิบซึ่งทำซ้อนไว้ในถ้ำแห่งละตั้งหมื่นตั้งแสนยังขุดค้นหาได้จนทุกวันนี้ ตั้งแต่ถ้ำในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดตรัง และจังหวัดพัทลุง ลงไปจนถึงจังหวัดไทรบุรี จังหวัดปัตตานี ลักษณะพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ล้วนเป็นลัทธิมหายาน และทำแบบแผนเป็นอย่างเดียวกับพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ที่เกาะชวาไม่ผิดเพี้ยน สันนิษฐานว่าพระพิมพ์ดินดิบนั้นเป็นของพวกสอนศาสนาสร้างทิ้งไว้ โดยหวังว่าผู้ใดไปพบปะในโอกาสกาลจะได้เอาไปประกาศแก่พวกพลเมืองให้เกิดมีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา^๕ แต่ในสมัยนั้นลัทธิมหายานเห็นจะเจริญอยู่เพียงในแหลมมลายู ฝ่ายเหนือขึ้นมายังถือลัทธิเถรวาท หรือซึ่งเรียกในภาษาสันสกฤตว่าลัทธิ “สถวีระ” กันอยู่อย่างเดิม พระพุทธรูปหรือรูปพระ

โพธิสัตว์แบบนั้นจึงมิได้มีแพร่หลายในจังหวัดนครปฐม มีเรื่องราวปรากฏในศิลาจารึกว่าในสมัยราวเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๐ มีกษัตริย์เชื้อสายชาวประเทศศรีวิชัยนั้นองค์ ๑ ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ได้มาครองเมืองลพบุรี แล้วราชบุตรของกษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา เป็นเหตุให้ประเทศสยามกับประเทศกัมพูชารวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์อันเดียวกัน แล้วประเทศสยามเลยอยู่ในอำนาจของกษัตริย์กรุงกัมพูชาสืบมาอีกช้านาน ศาสนากับทั้งวิชาช่างในประเทศกัมพูชาจึงแผ่มาถึงประเทศสยามตั้งแต่สมัยนี้ ในศิลาจารึกในสมัยนั้น^๖ กล่าวว่่าที่เมืองลพบุรีมีทั้งพระสงฆ์นิกายสรวีระและนิกายมหายาน สันนิษฐานว่าพระสงฆ์นิกายสรวีระซึ่งเป็นนิกายเดิมที่มาจากมคธราชวงศ์มีผู้คนนับถือมากในประเทศสยาม ส่วนพระสงฆ์นิกายมหายานเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศกัมพูชาก่อน (ข้อนี้พึงเห็นได้ด้วยบรรดาปราสาทหินในประเทศกัมพูชา ซึ่งสร้างเป็นวัดในพระพุทธศาสนาสร้างตามคติมหายานแทบทั้งนั้น) พึ่งมาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในประเทศสยามตั้งแต่อยู่ในอำนาจราชวงศ์ประเทศกัมพูชา ถึงศาสนาพราหมณ์ก็เห็นจะมาเจริญขึ้นในสยามประเทศตั้งแต่สมัยนี้ เพราะกษัตริย์ซึ่งปกครองประเทศกัมพูชา บางพระองค์ก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บางพระองค์ก็เลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ และบางพระองค์ก็เลื่อมใสด้วยกันทั้งสอง ศาสนาดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของกษัตริย์นั้นๆ ยุคนี้เป็นสมัยที่ลัทธิมหายานมาเจริญรุ่งเรืองในประเทศสยาม และเปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมแทนภาษามคธ

ยุคที่ ๓ ลัทธิหินยานอย่างพุกาม

เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอโนรุธมหาราชกษัตริย์ซึ่งครองประเทศพม่า ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกาม เจริญอาณาภาพปราบปรามประเทศรามัญไว้ในอำนาจ แล้วขยายอาณาเขตเข้ามาถึงประเทศลานนา (คือ

จังหวัดภาคพายัพบัดนี้) ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี^๗ และเมืองทวารวดี พระเจ้าอนุตรทศเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ให้สั่งสอนทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไปด้วยกันกับแคว้นอาณาเขต แต่ถึงสมัยนี้พระพุทธศาสนาที่ในอินเดียเสื่อมทราวมจนจะสูญอยู่แล้ว พวกชาวเมืองพุกามเดิมรับพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานอย่างเถรวาทมาจากมคธราชรัฐเหมือนกับพวกชาวสยาม ครั้นต่อมาเมื่อห่างเหินกับอินเดีย จึงเกิดเป็นลัทธิหินยานอย่างเมืองพุกาม^๘ เมื่อพวกชาวเมืองพุกามมามีอำนาจปกครองประเทศสยาม ก็พาลัทธินั้นมาสั่งสอนจนเจริญแพร่หลายทางฝ่ายเหนือ (คือจังหวัดภาคพายัพบัดนี้) ข้อนี้พึงเห็นได้ด้วยทางข้างฝ่ายเหนือว่ามีรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายานแพร่หลายเหมือนทางฝ่ายใต้ไม่ คงเป็นเพราะพวกชาวพุกามเข้าปกครองเองแต่ทางข้างเหนือซึ่งอยู่ใกล้ไปมาง่าย แต่ทางข้างใต้ให้พวกขอมคงปกครองเป็นประเทศราชขึ้นเมืองพุกามอยู่ ณ เมืองลพบุรี การถือลัทธิมหายานจึงยังคงถือกันอยู่ข้างใต้ต่อมา^๙

ในยุคที่กล่าวนี้ประจวบสมัยชนชาติไทยลงมาสู่ประเทศสยาม เดิมชนชาติไทยมีอาณาเขตของตนเป็นประเทศใหญ่โตอยู่ระหว่างประเทศจีนกับประเทศทิเบต ครั้นพวกจีนมีอำนาจขึ้น ก็บุกรุกแดนไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๔๐๐ สู้รบกันนานเข้า ไทยทานกำลังเงินไม่ไหว ต้องเสียบ้านเมืองไปแก่จีนโดยอันดับมา จึงมีพวกไทยที่ไม่ยอมอยู่ในอำนาจจีนพากันอพยพมาหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ทางฝ่ายตะวันตก บางพวกไปตั้งบ้านเมืองทางลำน้ำสาละวินได้ชื่อว่าไทยใหญ่ แต่ชาวต่างประเทศมักเรียกว่าเงี้ยวหรือฉาน^{๑๐} ในบัดนี้ บางพวกลงมาตั้งบ้านเมืองทางลำน้ำแค้นและลำน้ำโขง แล้วเลยลงมาถึงลำแม่น้ำเจ้าพระยา พวกนี้ได้ชื่อว่าไทยน้อย ชาวต่างประเทศเรียกกันว่าผู้ไทยบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง เรียกกันว่าลาว (เช่นชาวเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และชาวจังหวัดภาคพายัพ จังหวัดอุดร ร้อยเอ็ด และอุบล) เพราะ

สำคัญผิดว่าเป็นพวกลาวเดิมบ้าง เรียกกันว่า สยามีสบ้าง เมื่อพวก
ไทยแรกลงมาประเทศสยามนั้น อพยพมาพวกละน้อยๆ มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ไหนก็ยอมอยู่ในบังคับบัญชาของชนชาติซึ่งปกครองประเทศนั้น แล้วมีไทยพวกอื่นตามกันลงมา จำนวนชนชาติไทยมากขึ้นโดยลำดับ ครั้นจำเป็นรากลานมากก็เกิดเชื้อสายเป็นราษฎรพลเมืองนั้นๆ และได้เป็นมูลนายปกครองกันเอง จนมีกำลังตั้งเป็นอิสระได้ในแคว้นแคว้นสิบสองเจ้าไทยใกล้แดนตั้งเกี่ยก่อน แล้วรุกแดนขอมลงมาตั้งเป็นอิสระ ณ ประเทศลานนา คือจังหวัดภาคพายัพทุกวันนี้ และประเทศลานช้าง คือเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ แล้วจึงลงมาตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี มีอำนาจปกครองตลอดสยามประเทศเมื่อ พ.ศ. ใกล้จะถึง ๑๘๐๐

ในสมัยเมื่อพระเจ้าอนุรุทธมหาราชเมืองพุกามมาได้ปกครองประเทศสยามนั้น มีชนชาติไทยอยู่ในแคว้นแคว้นลานนาและลานช้างมากกว่าข้างใต้ พวกไทยนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วก็รับถือศาสนา ลัทธิหินยานตามแบบแผนเมืองพุกามมาแต่ครั้งนั้น ครั้นเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอนุรุทธมหาราช อำนาจเมืองพุกามเสื่อมลง พวกไทยก็มีอำนาจขึ้นในประเทศสยามเป็นลำดับมา ถึงสมัยนี้ในแดนสยามทางข้างใต้ พวกขอมกับพวกลาวได้สมพงศ์ปะปนกันมาช้านาน พวกลาวหย่อน อริยธรรมกว่าพวกขอม ก็กลายเป็นขอมโดยมาก ยังคงเป็นลาวอยู่อย่างเดิมแต่พวกซึ่งอยู่ตามบ้านป่าเมืองดอน ครั้นชนชาติไทยลงมาอยู่ในประเทศสยามทางข้างเหนือมากขึ้น พวกลาวหย่อนอริยธรรมกว่าไทยก็กลายเป็นไทยอีกส่วนหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ชนชาติลาวลดน้อยลงเป็นอันดับมา จนเหลืออยู่แต่เป็นชาวป่าซึ่งพวกไทยข้างเหนือเรียกว่า "ลัวะ" พวกไทยข้างใต้เรียกว่า "ละว้า" อยู่เป็นแห่งๆ ทุกวันนี้ ก็ยังมีแทบทั่วทุกจังหวัดในประเทศไทย^{๑๑} เมื่อไทยแผ่อำนาจเขตลงมาปกครองถึงเมืองสุโขทัยซึ่งพวกขอมได้ขึ้นไปตั้งอยู่ช้านาน ได้นำลัทธิ

พระพุทธศาสนาอย่างมหายานและลัทธิศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนการใช้อักษรและภาษาขอมขึ้นไปประดิษฐานไว้ ไทยมาได้ปกครองพลเมืองซึ่งนิยมประเพณีชนบทรวมเนียมอย่างขอมอยู่โดยมาก แต่วิสัยไทยรู้จักเลือก เห็นชนบทรวมเนียมของชาวต่างประเทศอย่างใดดี ถ้าและมีได้ฝืนต่อประโยชน์ของตนก็มักประพฤติตามหรือแก้ไขให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น ดังแก้อักษรขอมเป็นอักษรไทย เป็นต้น อาศัยเหตุนี้ พวกไทยที่ลงมาอยู่ข้างใต้ ตั้งแต่สุโขทัยลงมา จึงรับถือลัทธิบางอย่างในศาสนาและชนบทรวมเนียม ตลอดจนใช้ภาษาและศาสตร์าคมซึ่งได้มาจากขอม ผิดกับพวกไทยที่ตั้งอยู่ทางอาณาจักรและลานข้างด้วยประการฉะนี้

ยุคที่ ๔ ลัทธิลังกาวงศ์

เรื่องตำนานพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์มาสู่ประเทศสยามนั้น เดิมเมื่อ พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าปรีกรมพาทูได้ครองราชสมบัติในลังกาทวีป พระเจ้าปรีกรมพาทูนี้นับเป็นมหाराชองค์หนึ่งในพงศาวดารลังกาเพราะมีอานุภาพมาก สามารถปราบปรามได้เมืองทมิฬทั้งปวงไว้ในอำนาจและเป็นพุทธศาสนูปถัมภกทำนองเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอาราธนาให้พระมหาเถรกัสสปเถระเป็นประธานทำสังคายนาพระธรรมวินัย^{๑๒} (อันนับในตำนานทางฝ่ายใต้ว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๗) แล้วจัดวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติแห่งสงฆ์นานาชาติกลับคืนเป็นนิกายอันเดียวกัน เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองขึ้นในลังกาทวีป ครั้นกิตติศัพท์นั้นเฟื่องฟุ้งมาถึงประเทศพม่า มอญ ไทย ก็มีพระภิกษุในประเทศเหล่านี้พากันไปสืบสวนยังเมืองลังกา เมื่อไปเห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ชาวลังกาตามแบบแผนนั้นก็เลื่อมใส ใครจะนำกลับมาประดิษฐานในบ้านเมืองของตน แต่พระสงฆ์ชาวลังการังเกียจว่าสมณวงศ์ในนานาประเทศแตกต่างกันมาเสียช้านานแล้ว จึงเกียจให้

พระภิกษุซึ่งไปจากต่างประเทศรับอุปสมบทใหม่แปลงเป็นนิกายลังกา
วงศ์อันเดียวกันเสียก่อน พระภิกษุชาวต่างประเทศก็ยอมกระทำตาม
วิธีบวชแปลงปรากฏในตำนานพระพุทธศาสนาแต่สมัยนี้เป็นเดิมมา
พระภิกษุชาวต่างประเทศอยู่ศึกษาลัทธิพระธรรมวินัยในลังกาที่ปจน
รอบรู้แล้วแล้ว จึงกลับมายังประเทศของตน บางพวกก็พาพระสงฆ์
ชาวลังกามาด้วย เมื่อมาถึงบ้านเมืองเดิมผู้คนเห็นว่าพระสงฆ์ลังกา
วงศ์ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ก็พากันเลื่อมใสให้บุตรหลาน
บวชเรียนในสำนักพระสงฆ์ลังกาวงศ์มากขึ้นโดยลำดับ ทั้งในประเทศ
พม่ารามัญและประเทศสยาม ตลอดไปจนประเทศลานนา ลานช้างและ
กัมพูชา เรื่องตำนานพระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์มีเนื้อความดังแสดงมา

ว่าโดยส่วนประเทศสยาม ดูเหมือนพระพุทธศาสนาลัทธิลังกา
วงศ์ จะแรกมาถึงเมื่อพระพุทธศักราชราว ๑๘๐๐ พวกพระภิกษุไทย
ซึ่งได้ไปบวชแปลง ณ เมืองลังกากลับมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรม
ราชก่อน แล้วชักชวนพระสงฆ์ชาวลังกาตามมาช่วยกันสร้างพระมหา
ธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราชแปลงเป็นรูปพระสถูปอย่างลังกาในสมัยนี้
ครั้งเกียรติคุณของพระสงฆ์ลังกาวงศ์แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัย
ราชธานี เมื่อครั้งกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ ก็ทรงเลื่อมใสโปรด
ให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นไปตั้ง ณ กรุงสุโขทัย ลัทธิลังกาวงศ์
จึงรุ่งเรืองในประเทศสยามแต่นั้นมา ความข้อนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึก
ของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เศษว่า "พ่อขุนราม
คำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตร
ปิฎก หัวกั๊กกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกตนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา"
ดังนี้ ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์มาเจริญขึ้น ลัทธิมหายานก็เสื่อมทรามแล้ว
เลยสูญไป ในประเทศสยามคงมีแต่พระสงฆ์ถือลัทธิหินยาน แต่ว่าใน
ขั้นแรกต่างกันเป็น ๒ นิกายคือ พระสงฆ์พวกเดิมนิกาย ๑ พระสงฆ์
พวกที่อุปสมบทตามลัทธิลังกาวงศ์นิกาย ๑ ในประเทศพม่ารามัญเขมร

พระสงฆ์ก็เป็นสองนิกายเช่นนั้นเหมือนกัน ในที่สุดจึงรวมเข้าเป็น
นิกายอันเดียวกัน

เรื่องรวมพระสงฆ์นิกายเดิมกับนิกายลังกาวงศ์เข้าเป็นนิกาย
อันเดียวกัน ที่เมืองมอญถึงพระเจ้าแผ่นดินต้องบังคับ ดังปรากฏอยู่
ในจารึกกัลยาณีของพระเจ้ารามาทิเบศร์ปิฎกธรมืองหงสาวดี แต่ใน
ประเทศสยามนี้รวมกันได้ด้วยปรองดอง เรื่องนี้ยังมีเค้าเงื่อนปรากฏ
อยู่หลายอย่างดังจะนำมาสาธก แม้จะทำให้เรื่องยืดยาวไปสักหน่อย
ก็หวังว่าท่านผู้อ่านคงจะไม่เบื่อ คือในศิลาจารึกที่เมืองสุโขทัยก็ดี ที่
เมืองเชียงใหม่ก็ดี ปรากฏว่าพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาอยู่วัดในอรัญญิก
เมื่อไปตรวจดูถึงท้องที่ทั้ง ๒ แห่งนั้นก็เห็นสมจริง ด้วยที่เมืองสุโขทัย
และเมืองเชียงใหม่ บรรดาวัดใหญ่โตอันเป็นเจดีย์สถานสำคัญของ
บ้านเมือง เช่น วัดมหาธาตุหรือวัดเจดีย์หลวง เป็นต้น มักสร้างใน
เมือง แต่ยังมีวัดอีกชนิดหนึ่งเป็นวัดขนาดย่อมๆ สร้างเรียงรายกัน
อยู่ในที่ตำบลหนึ่ง ห่างเมืองออกไประยะทางประมาณ ๔ กิโลเมตร
วัดที่ปรากฏชื่อว่าเป็นวัดสำคัญของพวกพระสงฆ์ลังกาวงศ์ เช่น วัด
สวนมะม่วง อันเป็นที่สถิตของพระมหาสวามีสังฆราชกรุงสุโขทัยก็ดี
วัดป่าแดงอันเป็นที่สถิตพระสังฆราชเมืองเชียงใหม่ก็ดี ล้วนสร้าง
ในตำบลที่กล่าวข้างหลัง คือในที่อรัญญิกอันอยู่ห่างหมู่บ้านออกไป
ระยะทางพอพระเดินเข้าไปบิณฑบาตถึงในเมืองได้ ที่เป็นเช่นนั้นพึง
เห็นเป็นเค้าว่าพระสงฆ์นิกายเดิมคงอยู่วัดใหญ่ๆ ในบ้านเมือง ส่วน
พระสงฆ์ลังกาวงศ์ไม่ชอบอยู่ในละแวกบ้าน เพราะถือความมักน้อย
สันโดษเป็นสำคัญ จึงไปอยู่ ณ ที่อรัญญิก คนทั้งหลายที่เลื่อมใสก็
ไปสร้างอารามถวายพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่ในอรัญญิกนั้น ครั้นมีกุลบุตร
อุปสมบทในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้น ก็สร้างวัดเพิ่มเติมขึ้นในอรัญญิก
จึงมีวัดเรียงรายต่อกันไปเป็นหลายวัด อันที่จริงพระสงฆ์นิกายเดิม
กับนิกายลังกาวงศ์ก็ถือลัทธิหินยานด้วยกัน แต่เหตุที่ทำให้แตกต่าง

ถึงไม่ร่วมสังฆกรรมกันได้มีอยู่บางอย่าง ว่าแต่เฉพาะข้อสำคัญอันมี
เค้าเงื่อนยังทราบได้ในเวลานี้ คือพระสงฆ์นิกายเดิมเห็นจะสังฆวัชยา
พระธรรมเป็นภาษาสันสกฤต (มาแต่ครั้งพวกขอมปกครอง) แต่พวก
นิกายลังกาวงศ์สังฆวัชยาเป็นภาษามคธผิดกันในข้อนี้อย่างหนึ่ง อีก
อย่างหนึ่งพวกลังกาวงศ์รังเกียจสมณวงศ์ในประเทศสยาม ทำนองจะ
เห็นว่าปะปนกับพวกเถอลัทธิมหานมาเสียด้านานถือว่าเป็นนา
สังวาสไม่ยอมร่วมสังฆกรรม พระสงฆ์จึงแยกกันอยู่เป็น ๒ นิกาย ทั้ง
ที่เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่ เหตุที่จะรวมพระสงฆ์เป็นนิกาย
อันเดียวกันนั้น สันนิษฐานว่าคงจะเกิดแต่พวกผู้มีบรรดาศักดิ์นิยม
บวชเรียนในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้นทุกที เมื่อความนิยมแพร่หลายลง
ไปถึงพลเมือง ก็พากันบวชเรียนในนิกายลังกาวงศ์มากยิ่งขึ้น เป็น
เหตุให้พระสงฆ์นิกายเดิมน้อยลงเป็นลำดับมา จนที่สุดจึงต้องรวม
กับนิกายลังกาวงศ์ ข้อที่ว่ารวมกันโดยปรองดองนั้น มีที่สังเกตอยู่ ๒
อย่าง คือในวิธีบรรพชาอุปสมบท ซึ่งยังใช้กันอยู่โดยมากแม้จนทุกวันนี้
ผู้บรรพชาต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็นภาษามคธว่า **พุทฺธํ สรณํ
คจฺฉามิ** ครั้ง ๑ และยังต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็นภาษาสันสกฤตว่า
พุทฺธมฺ สรณมฺ คจฺฉามิ อีกครั้ง ๑ ข้อนี้ส่อให้เห็นว่า เพราะพวก
ลังกาวงศ์สังฆวัชยาพระธรรมเป็นภาษามคธ พวกนิกายเดิมสังฆวัชยา
เป็นภาษาสันสกฤต เพื่อจะให้การบรรพชาสมบูรณ์ตามคติทั้ง ๒ นิกาย
จึงให้รับพระไตรสรณคมน์ ๒ อย่าง ยังมีที่สังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ไบ
สีมาพระอุโบสถ บรรดาวัดซึ่งสร้างแต่ครั้งสุโขทัยมา แม้จนถึงกรุง
รัตนโกสินทร์นี้ ถ้าเป็นวัดหลวงมักทำไบสีมา ๒ แผ่นปักซ้อนกัน ถ้า
เป็นวัดราษฎร์ทำสีมาแต่แผ่นเดียว^{๑๔} สันนิษฐานว่า เดิมคงปักสีมาแต่
แผ่นเดียวเหมือนกันหมด ครั้นพวกพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาตั้งรังเกียจ
สมณวงศ์ในประเทศสยามดังกล่าวมาแล้ว จึงรังเกียจสีมาซึ่งพระสงฆ์
สยามผูกไว้ ไม่ยอมทำสังฆกรรมเช่นให้อุปสมบทในวัดเดิม ข้อนี้ยอม

เป็นความลำบากแก่พวกที่เคยอุปสมบทบุตรหลานในวัดสำหรับตระกูล หรือซึ่งเคยให้อยู่วัดใกล้บ้านเรือนอุปการะกันง่ายมาแต่ก่อน คงอาศัย เหตุเหล่านี้เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์ ให้ผู้กลีมาบรรดาวัดหลวงซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งพระ สงฆ์นิกายเดิมและนิกายลังกาวงศ์ วัดใดที่ได้ผู้กลีมาซ้ำแล้ว จึงให้ บั๊กใบสีมาเพิ่มขึ้นเป็น ๒ ใบเป็นสำคัญ ใบสีที่มีใบสีมา ๒ ใบจึงเป็น วัดหลวงเป็นพื้น^{๑๕} ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์มารุ่งเรืองในประเทศสยาม ไทยก็รับแบบแผนของลังกามาประพฤติ ในการถือพระพุทธรศาสนา เป็นต้นว่าการสร้างพุทธรเจดีย์ก็สร้างตามคติลังกา พระธรรมก็ทั้งภาษา สันสกฤตกลับสาธยายเป็นภาษามคธ เป็นเหตุให้การศึกษาภาษามคธ เจริญรุ่งเรืองในประเทศสยามแต่นั้นมา ข้อนี้พึงเห็นได้ในหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง^{๑๖} ซึ่งพระมหากษัตริย์ (พญาลิไทย) พระเจ้ากรุง สุโขทัยทรงแต่งไว้ ในบานแผนกปรากฏนามคัมภีร์พระไตรปิฎก และ นามพระเถระกับทั้งราชบัณฑิตที่ได้ทรงปริกษาสอบสวนเป็นอันมาก ส่วนพระสงฆ์นั้น ตั้งแต่รวมเป็นนิกายอันเดียวกันแล้ว ก็กำหนดต่าง กันแต่โดยสมทานฐานะเป็น ๒ พวกตามแบบอย่างในเมืองลังกา คือ พวกซึ่งสมทานคันถฐานะ เล่าเรียนภาษามคธเพื่อศึกษาพระพุทธรวจนะ ในพระไตรปิฎก มักอยู่วัดในบ้านเมืองอันเป็นสำนักหลักแหล่งที่เล่าเรียน ได้ชื่อว่า “พระสงฆ์คามวาสี” พวก ๑ พวกซึ่งสมทานวิปัสสนาฐานะ ชอบบำเพ็ญภาวนาหาความวิมุตติ มักอยู่วัดในอรัญญิก ได้ชื่อว่า “พระ สงฆ์อรัญวาสี”^{๑๗} พวก ๑ แต่เป็นนิกายอันเดียวกัน

แต่การที่ไทยรับถือลัทธิลังกาวงศ์ครั้งนั้นไม่ได้ทั้งขนบธรรมเนียม แม้เป็นฝ่ายศาสนาอื่น ซึ่งได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนทั้งหมด ด้วยนิสัย ไทยเลือกใช้แต่ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น ประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยถือคติตามทางศาสนาพราหมณ์ อันมิได้ ขัดข้องแก่พระพุทธรศาสนาก็คงถือต่อมา แม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษา

และใช้ปะปนในภาษาไทยมิได้เลิกถอนไปที่เดียว มีการบางอย่างซึ่งไทย
รับลัทธิลังกามาแก้ไขใช้ให้เหมาะแก่ความนิยมในภูมิประเทศ เป็นต้น
ว่าตัวอักษรซึ่งเขียนพระไตรปิฎก คงใช้ตัวอักษรขอม พุทธเจดีย์บาง
อย่างก็คิดแบบแผนขึ้นใหม่ ดังเช่นรูปพระเจดีย์สุโขทัย เป็นต้น พระ
พุทธศาสนาที่ถือกันในประเทศสยาม ควรนับว่าเกิดเป็นลัทธิสยามวงศ์
ตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสืบมา จนเมื่อปลายสมัยเมื่อกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี ที่เมืองลังกาเกิดจลาจลหมดสิ้นสมณวงศ์ ได้มา
ขอคณะสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นประธานออกไปให้อุปสมบท กลับตั้ง
สมณวงศ์ขึ้นในลังกาทวีป ยังเรียกว่านิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์อยู่
จนตราบเท่าทุกวันนี้

เชิงอรรถ ตอนที่ ๘

๑ ปัจจุบันสันนิษฐานกันว่าชนพวกนี้คงเป็นชนชาติมอญ หรือใช้ภาษามอญ เพราะเหตุว่าได้ค้นพบศิลาจารึกในภาษานั้น ณ เมืองนครปฐมและที่อื่นๆ

๒ นามนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนแต่โบราณว่า “จุยล่อพัคดิ”

๓ ที่จังหวัดราชบุรีพระพุทธรูปจำหลักไว้ในถ้ำฤๅษีที่เขางู มีอักษรอินเดียจารึกบอกไว้ว่า ฤๅษีชื่อสมาริคุปตะ เป็นผู้สร้าง

๔ พระมหาราชทูตที่ปรากฏอยู่บัดนี้ พวกถือลัทธิลังกาวงศ์สร้างต่อชั้นหลังมา พระมหาราชทูตองค์เดิมอยู่ข้างใน ได้ขุดพบเมื่อปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุในรัชกาลที่ ๕

๕ ต่อมาได้ทรงทราบเรื่องราวจากนายพลชาวอังกฤษว่า ในประเทศธิเบตก็ยังคงทำพระพิมพ์ดินดิบอยู่ จึงทรงสันนิษฐานใหม่ว่าคงจะทำตามประเพณีทางลัทธิมหายาน เมื่อเฝ้าศพพระสงฆ์เถระที่มรณภาพแล้ว เอาอัฐิธาตุโขลกเคล้ากับดิน แล้วพิมพ์พระพุทธรูป หรือรูปพระโพธิสัตว์ไว้เป็นพระพิมพ์ดินดิบ เพื่อประสงฆ์ปรารถนาระยะของผู้อมรณภาพเป็นที่ตั้ง อัฐิธาตุนั้นได้เผาครั้งหนึ่งแล้ว จึงไม่เผาอีก ไม่ได้ทำขึ้นเพื่อมุ่งหวังสืบอายุพระศาสนา

๖ จารึกหลักที่ ๑๙ อยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ กล่าวถึง พ.ศ. ๑๕๖๕ และ ๑๕๖๘

๗ มีเรื่องราวอยู่ในพงศาวดารเหนือ และตำนานโยนก

๘ ความจริงในชั้นเดิมพระเจ้าอนุรุธก็ต้องกำจัดพระสงฆ์นิคายมหายานหรือตันตระ (อริ) ในเมืองพุกามเสียก่อน (นิคายนี้คงได้มาจากลัทธิมหายานในแคว้นเบงกอล เป็นต้นว่าจากมหาวิทยาลัยนาลันทา) แล้วทรงหนีไปรับลัทธิหินยานจากมอญ ซึ่งอาจจะเป็นจากอาณาจักรทวารวดี

๙ เรื่องพระเจ้าอนุรุธมหาราชแห่งประเทศพม่าได้บุกรุกเข้ามาในดินแดนซึ่งเป็นประเทศไทยปัจจุบันนี้เพียงใดนั้น จำต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

๑๐ มีผู้สันนิษฐานว่า คำว่า “ฉาน” จะเป็นคำเดียวกับสยามนั้นเอง

๑๑ พวกลาวหรือลัวะว่าในที่นี้คงเป็นเชื้อชาติอินโดนีเซียซึ่งได้อพยพลงมาจากแหลมอินโดจีน ตั้งแต่ครั้งสมัยวัฒนธรรมหินใหม่ มิใช่พวกมอญหรือ

ที่ใช้ภาษามอญแห่งอาณาจักรทวารวดี

๑๒ ตำนานสังคายนาน่าทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ เร็วไปกว่าที่กล่าวในพงศาวดารลังกา

๑๓ ปัจจุบันอ่านคำนี้ว่า หลวก แปลว่า ฉลาด, หลักแหลม, ปัญญาแหลม (บรรณาธิการ)

๑๔ ที่วัดเขารังแรงที่เมืองสวรรคโลก และวัดสำคัญที่ในเมืองเชียงใหม่โดยมาก บักหินสีมาซ้อนกันถึง ๓ ชั้น

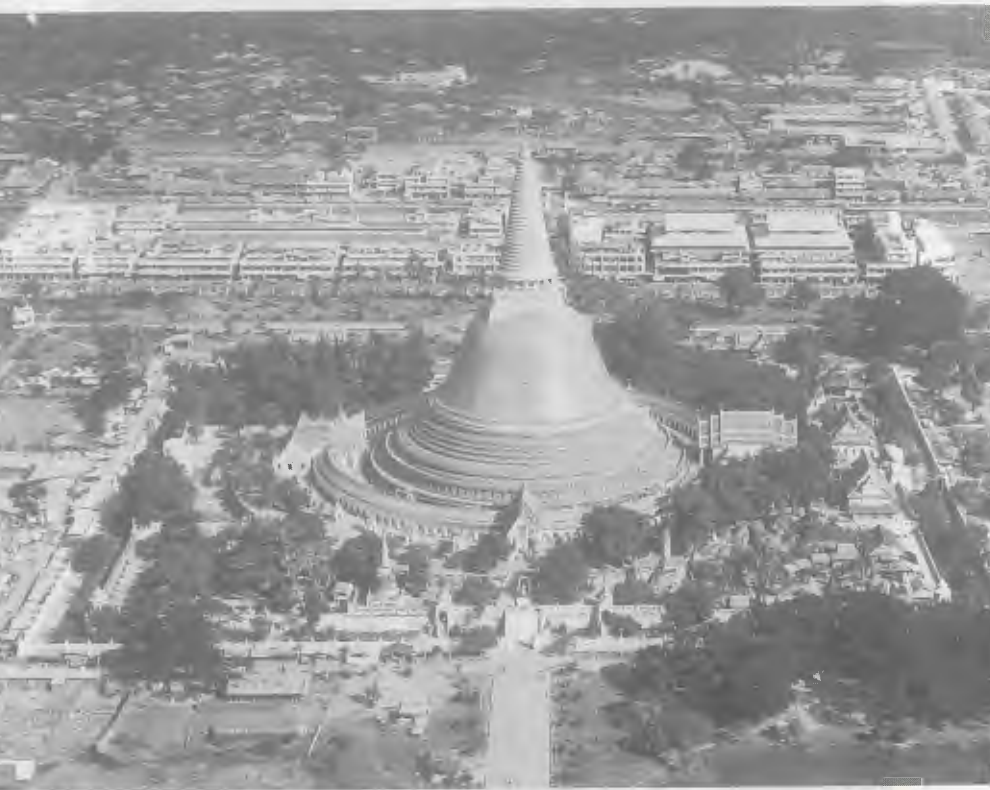
๑๕ วินิจฉัยอันนี้ ข้าพเจ้าได้เคยกราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับรองเห็นชอบด้วย และดำรัสว่าให้เขียนลงไว้ให้ปรากฏ ส่วนวัดที่มีสีมาถึง ๓ ชั้น ก็คงเป็นเพราะมีพระสงฆ์ลังกาวงศ์พวกอื่นซึ่งมาภายหลัง ถี้อลัทธิแปลกออกไป รังเกียจสีมาเดิม จึงผูกซ้ำอีกครั้งหนึ่งตามประเพณีเช่นเคยทำมาแต่ก่อน

๑๖ หนังสือไตรภูมิพระร่วง (หอสมุดฯ พิมพ์แล้ว) เป็นหนังสือแต่งในภาษาไทยเก่าที่สุดซึ่งปรากฏอยู่ นอกจากศิลาจารึก

๑๗ ในลังกาเรียกว่า “วนะวาสี” สันนิษฐานว่า เพราะในเกาะลังกาภูมิประเทศเป็นภูเขาโดยมาก ออกไปห่างบ้านเมืองไม่เท่าใดนักก็ถึงป่าดง พระสงฆ์พวกนั้นอยู่ในดงจึงเรียกว่า วนะวาสี

ภาพสลักพระเจ้าปراجกรมพานูที่ ๑ ผู้โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกในลึงกา
(ภาพจาก Benjamin Rowland. **The Art and Architecture of India
Buddhis. Hindu. jain**, Maryland, 1956)

พระปฐมเจดีย์ ที่จังหวัดนครปฐม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างครอบสถูป
องค์เดิมที่มีมาแต่ยุคทวารวดี

สมัยก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาในประเทศไทยนั้น มีพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาฮินดูเข้ามาในประเทศไทยก่อน ซึ่งศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดูนี้ มีที่มาจากอินเดีย และเข้ามาในประเทศไทยในสมัยก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาในประเทศไทย

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ

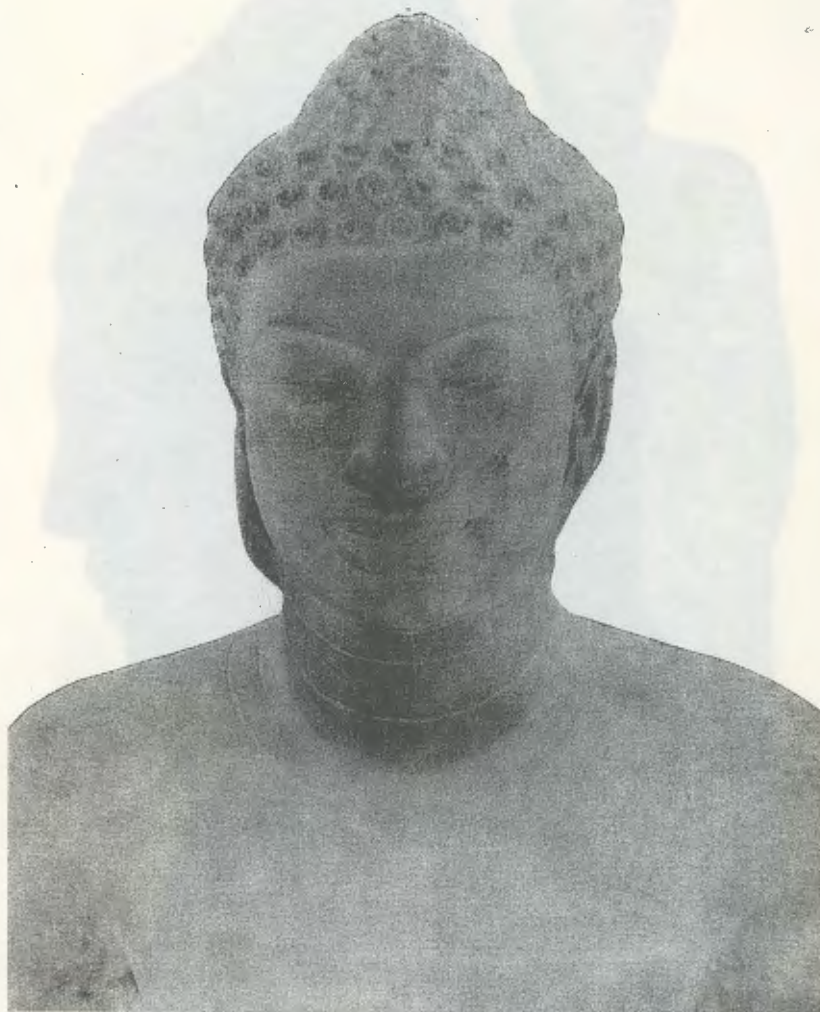
อาศัยเหตุที่พระพุทธศาสนาเข้าสู่สยามประเทศเป็นหลายยุค และเป็นหลายลัทธิดังกล่าวมาแล้วในตอนที่ ๘ พุทธเจดีย์ที่มีปรากฏอยู่ในสยามประเทศ แบบอย่างจึงต่างกันเป็น ๗ สมัย ดังจะสมมติชื่อเรียกดังต่อไปนี้

- ๑. สมัยทวารวดี
- ๒. สมัยศรีวิชัย
- ๓. สมัยลพบุรี
- ๔. สมัยเชียงแสน
- ๕. สมัยสุโขทัย
- ๖. สมัยอยุธยา
- ๗. สมัยรัตนโกสินทร์

จะกล่าวอธิบายเป็นลำดับไป ตามที่ได้พบเห็นตัวอย่างมีปรากฏอยู่

สมัยทวารวดี ประมาณว่าแต่ พ.ศ. ๕๐๐

พุทธเจดีย์สมัยทวารวดีมีอยู่ที่เมืองนครปฐมมากกว่าแห่งอื่น เป็นพุทธเจดีย์เก่าที่สุดที่มีในประเทศไทย และเชื่อได้ว่าได้แบบอย่างมาแต่มคธราชู วัตถุที่สร้างเป็นพุทธเจดีย์ในสมัยนี้เห็นจะมีทั้ง ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกะเจดีย์ ครบ ๔ อย่าง แต่ถือการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น เนื่องด้วยการที่พระเจ้าอโศกมหาราชแจกพระบรมสารีริกธาตุ ไปประดิษฐานยังนานาประเทศดังกล่าวมาแล้ว ที่ในแขวงจังหวัดนครปฐม จึงมีพระสถูปอย่างใหญ่โตหลายองค์ คือพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น พระสถูปที่สร้างในสมัยทวารวดีใช้ก่ออิฐถือปูนปั้นลายประกอบ ไม่ก่อด้วยแลงหรือศิลาเหมือนพุทธเจดีย์ชั้นหลังต่อมา รูปสัณฐานพระสถูปที่สร้างในสมัยนั้น^๒ มีฐานทักษิณทำเป็นสี่เหลี่ยม องค์พระสถูปกลมเป็นทรงโอคว่ำ (ทำนองเดียวกับพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชทุกวันนี้) แต่ยอดเตี้ย ส่วนพระบริโภคเจดีย์สันนิษฐานว่า คงจะได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิจากพุทธคยามาปลูกแต่ในสมัยนั้น เป็นต้นประเพณีที่ชอบปลูกต้นศรีมหาโพธิในสมัยต่อมา แต่ต้นเดิมสูญไปเสีย ไม่มีเค้าเงื่อนเหลือปรากฏอยู่ **พระธรรมเจดีย์ในสมัยทวารวดีชอบจารึกกาถาอริยสัง "เย ธมฺมา"** เป็นภาษามคธในเจดีย์วัตถุต่างๆ แม้จนจารึกแผ่นอิฐซึ่งใช้ก่อสร้างพระสถูป ส่วนพระอุเทสิกะเจดีย์นั้นมิปรากฏอยู่หลายอย่าง มักทำด้วยศิลา ในสมัยชั้นก่อนมีพระพุทธรูปชอบทำเป็นรูปกวางจักร และมีรูปกวางหมอบเหลียวหลังตั้งประกอบ ตามแบบที่ทำในอินเดีย ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช^๓ อีกอย่างหนึ่งทำเป็นรูปพระสถูป (ฐานสี่เหลี่ยม องค์พระสถูปกลม) สัณฐานเหมือนบาตรคว่ำ ยอดทำคล้ายกับจานถาววางซ้อนกันขึ้นไปเป็นหลายชั้น^๔ ของที่กล่าวมานี้อยู่ ณ พิศิธภัณฑสถานที่พระปฐมเจดีย์และที่กรุงเทพฯ สันนิษฐานว่าในพวกอุเทสิกะเจดีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดี เห็นจะทำพุทธอาสน์ซึ่งเป็น

พระเศียรพระพุทธรูป สมัยทวารวดี
ได้มาจากวัดช่อย อำเภอบ้านเสา จังหวัดลพบุรี

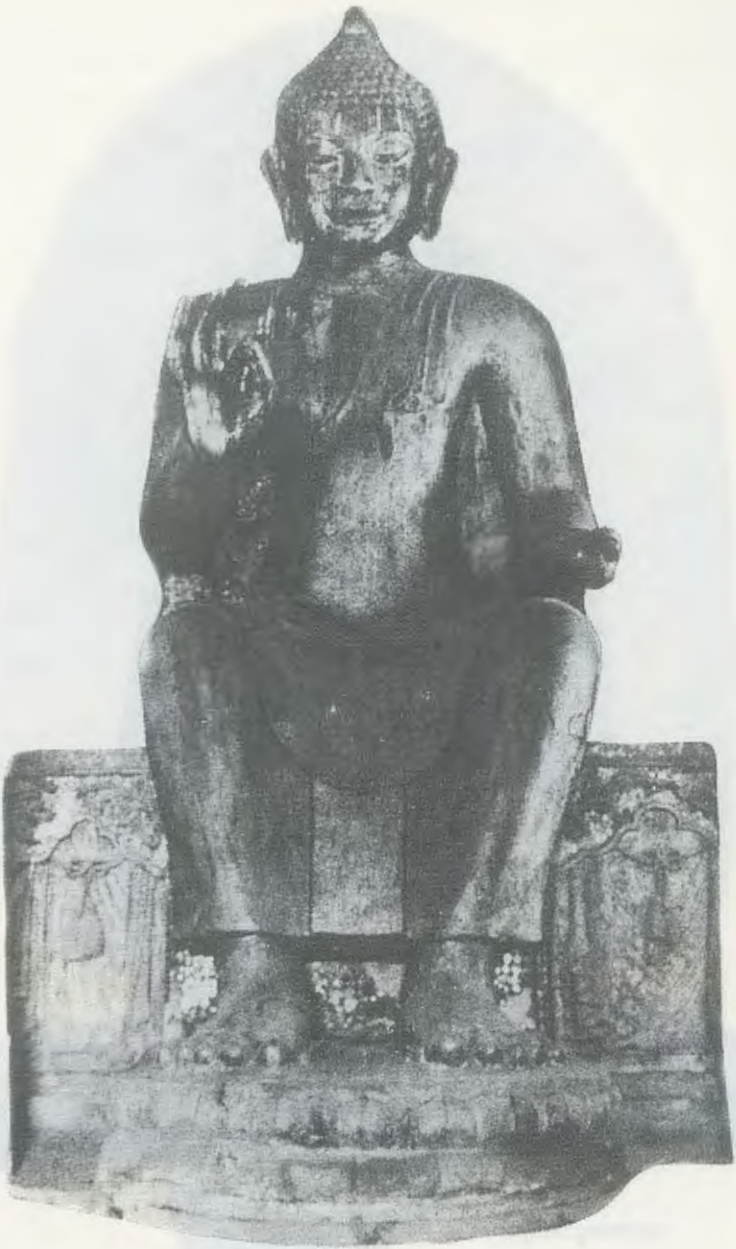
พระเศียรพระพุทธรูป สมัยทวารวดี
ได้มาจากวัดช้อย อำเภอบ้านเข้ จังหวัดลพบุรี

พระพุทธรูปสมัยทวารวดี
อยู่ที่วัดเบญจมบพิตร

พระพุทธรูปปางประทานพรมณฑลนครราชสีมา สมัยทวารวดี
(อยู่ที่วัดพระเมรุ อยุธยา) แต่พระหัตถ์เป็นของปั้นใหม่

พระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนา สมัยทวารวดี
อยู่ในพระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ สมัยทวารวดี ได้ที่วังปดัด

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ สมัยทวารวดี ได้ที่วังปดัด
พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ สมัยทวารวดี ได้ที่วังปดัด

พระพุทธรูปสมัยทวารวดี ได้มาจากเมืองปราจีนบุรี

ต้นเค้าของอาสนมูชาด้วยอีกอย่างหนึ่ง ครั้นถึงสมัยสร้างพระพุทธรูปก็สร้างตามแบบพระพุทธรูปอินเดีย^๕ ทำเป็นพระประธานด้วยศิลาหรือปั้นด้วยปูนก็มี จำหลักพระพุทธรูปเป็นภาพเครื่องประดับก็มี ทำเป็นพระพิมพ์ก็มี ชอบทำพระพุทธรูปปางประทานปลมเทศนา นั่งห้อยพระบาทเหมือนอย่างนั่งเก้าอี้^๖อย่างหนึ่ง ทำพระพุทธรูปยืนกริณีนวพระหัตถ์ข้างขวาเป็นวง พระหัตถ์ซ้ายถือชายจีวร ตามแบบอินเดียว่าปางเสด็จลงจากดาวดึงส์อย่างหนึ่ง^๗ พระพุทธรูปยืนตั้งพระหัตถ์ข้างขวา ว่าเป็นปางประทานอภัยอย่างหนึ่ง พระพุทธรูปปางยมกปาฏิหาริย์ หรือที่เรียกตามแบบอินเดียว่าปางมหาปาฏิหาริย์ก็ชอบทำอีกอย่างหนึ่ง แต่มักทำเป็นลายจำหลักแผ่นศิลา (เช่นที่ติดไว้ข้างหลังฐานพระศรีศากยมุนีที่วัดสุทัศน์)^๘ พระพุทธรูปปางอื่นเช่นปางประทานปลมเทศนา ทำลายเป็นจำหลักศิลาก็มีอยู่ที่พระปฐมเจดีย์

ในเรื่องแบบอย่างพระพุทธรูปสมัยทวารวดีมีประหลาดอยู่ข้อหนึ่งที่มีพระพุทธรูปลักษณะอย่างเดียวกัน สร้างแพร่หลายไปจนถึงจังหวัดบุรีรัมย์ ที่ลำน้ํามูลตาบลหนึ่งเรียกว่า ว่างปลัด อยู่ในท้องที่อำเภอพุทไธสง ในลำน้ําตรงนั้นมักมพบพระพุทธรูปหล่อขนาดย่อมเป็นพระนั่งสมาธิบ้าง พระยืนบ้าง ลักษณะเป็นพระพุทธรูปอย่างเดียวกับแบบทวารวดีที่ได้กล่าวมา สันนิษฐานว่าที่ตรงนั้นแต่เดิมเห็นจะเป็นบ้านหล่อหรือวัดเก่าอยู่ในสมัยเมื่อรับพระพุทธรูปจากกรุงเทพฯ ไปจากกรุงเทพฯ พบในแขวงจังหวัดนครราชสีมา ก็น่าจะเป็นของเนื่องต่อสมัยนั้น ยิ่งที่ดงศรีมหาโพธิ์ในแขวงจังหวัดปราจีนบุรีอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งมีรอยเมืองโบราณ ที่นั่นก็ขุดพบพระพุทธรูปลักษณะอย่างทวารวดี คือพระพุทธรูปหล่อด้วยทองคำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขนานพระนามว่า “พระนิรันตราย” นั้นเป็นต้น เป็นเค้าเงื่อนว่าอาณาเขตกรุงทวารวดีจะแผ่มาถึงจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดนครราชสีมาในสมัยนั้น^๙

พระมหาธาตุเมืองไชยา
แบบเจดีย์สมัยศรีวิชัย

รูปพระโพธิสัตว์โลกศวร
สมัยศรีวิชัย
ได้มาจากเมืองไชยา

รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বর สมัยศรีวิชัย ได้มาจากเมืองไชยา

รูปพระโพธิสัตว์โลกศวร
สมัยศรีวิชัย
ได้มาจากเมืองไชยา

สมัยศรีวิชัย ประมาณว่าแต่ พ.ศ. ๑๓๐๐

พุทธเจดีย์แบบสมัยนี้หายาก พบแต่ในจังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นพื้นที่ที่พระปฐมเจดีย์มีบ้าง (เช่นรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งเรียกกันว่า “รูปยายหอม”) แต่เห็นจะเป็นของชนชั้นมาจากข้างใต้ พุทธเจดีย์แบบสมัยศรีวิชัยสร้างตามลัทธิมหายาน เมื่อพระบรมธาตุหายากเสียแล้ว จึงมิได้ถือการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญเหมือนเมื่อสมัยทวารวดี พุทธเจดีย์ซึ่งสร้างเป็นหลักในสมัยศรีวิชัยมักทำเป็นมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ยอดเป็นพระสถูป ดังเช่นพระมหาธาตุเมืองไชยายังมีอยู่เป็นตัวอย่าง^{๑๐} พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชของค์เดิมก็สันนิษฐานว่าจะเป็นเช่นเดียวกัน มณฑปซึ่งสร้างขึ้นในเมืองสวรรค์โลก (เช่นวัดเจดีย์เจ็ดแถว) และสร้างขึ้นในวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย เมื่อครั้งราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ก็สันนิษฐานว่าจะทำตามแบบศรีวิชัยที่กล่าวมา^{๑๑} ฝีมือช่างศรีวิชัยทำภาพงามยิ่งนัก แต่ตัวอย่างมีอยู่มากในประเทศชวาในประเทศสยามนี้แบบพระพุทธรูปอย่างศรีวิชัย พบแต่ที่ทำไว้เป็นพระพิมพ์เป็นพื้น รูปหล่อเป็นขนาดใหญ่ พบแต่รูปพระโพธิสัตว์เมืองไชยาเก่าก็งามอย่างยิ่ง ในประเทศสยามนี้ยังมีพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์หล่อขนาดเล็กๆ อยู่ตามพิพิธภัณฑสถานที่เป็นส่วนของตัวบุคคล รู้ได้ว่าเป็นแบบช่างศรีวิชัยอีกมาก แต่ทราบไม่ได้ว่าเดิมจะได้อมาจากที่ใด พุทธเจดีย์สมัยศรีวิชัยนอกจากที่พรรณนามา หาปรากฏว่ามีสิ่งใดในประเทศสยามไม่^{๑๒}

สมัยลพบุรี ประมาณว่าแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐

พุทธเจดีย์สมัยนี้มีปนกันทั้งฝ่ายลัทธิหินยาน (สถูปิระ) ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมัยทวารวดี และพุทธเจดีย์ฝ่ายลัทธิมหายานซึ่งมาแต่เมืองเขมรและบางที่จะมาแต่ทางศรีวิชัยด้วย เจดีย์วัตถุมีมากมายหลายอย่างหลายแบบ หลักแห่งเจดีย์สถานเก่าไข่มณฑปมาทำเป็นปราสาท

บางแห่งทำปราสาทใหญ่อย่างเช่นที่วัดมหาธาตุเมืองลพบุรีบ้าง บางแห่งทำเป็นปราสาทเรียงกัน ๓ องค์ เรียกว่าปราสาท ๓ ยอด (ตั้งพระพุทธรูปไว้ตรงยอดกลาง ตั้งรูปพระโพธิสัตว์ไว้ตรงยอด ๒ ข้าง) พระสถูปทำแต่เป็นอนุเสาวรีย์ขนาดใหญ่ขนาดย่อมลงมา และแปลงรูปเป็นทรงสูงมีเครื่องประดับ (ยังใช้เป็นแบบอยู่ในกรุงกัมพูชาจนทุกวันนี้) ถึงสมัยนี้วัตถุเจดีย์สถานมักทำด้วยศิลาแลง ต่อเป็นของเล็กจึงหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ฝีมือดีทั้งช่างจำหลักศิลาและช่างหล่อ

พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรี มีทั้งพระศิลาพระหล่อและพระพิมพ์ เกิดมีพระทรงราชาภรณ์หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “พระทรงเครื่อง” ขึ้นในสมัยนี้ เพราะรับถือลัทธิมหายาน ซึ่งเชื่อว่ามีพระอาทิตย์เจ้าประจำโลกพระองค์หนึ่งอีกต่างหาก จึงทำรูปพระอาทิตย์เจ้าเป็นพระทรงเครื่องให้ผิดกับพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่นๆ แบบพระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่งสร้างครั้งสมัยลพบุรีทำก่ายหลายอย่าง ทรงอุณหิส (อย่างกระบังหน้า) ก็มี ทรงแต่จุฬารภรณ์ก็มี ทรงแต่กุนทลกับฉลองศอกก็มี อิริยาบถทำเป็นปางต่างๆ เช่นเดียวกับพระมุนษุยกุญเจ้า ผิดกันแต่เป็นพระทรงเครื่องกับมิได้ทรงเครื่องราชาภรณ์เท่านั้น สันนิษฐานว่าจะเป็นเพราะที่เมืองลพบุรีในสมัยนั้น คนถือพระพุทธศาสนามีทั้งถือลัทธิสถวิระ (คือหินยาน) อย่างเดิม และลัทธิมหายานซึ่งมารุ่งเรืองขึ้นใหม่ พวกที่นับถือลัทธิหินยานชอบสร้างพระไม่ทรงเครื่อง พวกที่ถือลัทธิมหายานชอบสร้างพระทรงเครื่อง จะผิดกันด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเอง แต่สังเกตดูพระพิมพ์ที่สร้างสมัยลพบุรี สร้างตามคติมหายานเป็นพื้น มีมากมายหลายอย่าง ทำเป็นพระพุทธรูปหนึ่งในปราสาท ๓ องค์ หมายถึงพุทธรูปทั้ง ๓ ก็มี ทำรูปพระอาทิตย์เจ้าเป็นประธาน มีรูปพระมุนษุยกุญเจ้า ๔ พระองค์ ๗ พระองค์เป็นบริวารก็มี ทำพระพุทธรูปอยู่กลางรูปพระโพธิสัตว์อยู่ข้างก็มี ทำทั้งพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์มากมายหลายองค์ในแผ่นพิมพ์อันเดียวกันก็มี

พระเจดีย์หล่อ สมัยลพบุรี

พระพุทธรูปหล่อ
แบบอินเดีย
ขุดได้ในมณฑลนครราชสีมา

พระพุทธรูปหล่อ
สมัยลพบุรี
(พระบาททำใหม่)

พระพุทธรูปหล่อ สมัยลพบุรี

พระพุทธรูปทรงเครื่องหล่อ
สมัยลพบุรี

แม่พิมพ์กับพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ สมัยลพบุรี

แม่พิมพ์กับพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ สมัยลพบุรี

พระเศียรพระพุทธรูป สมัยลพบุรี
ได้มาจากวัดมหาธาตุ เมืองลพบุรี

พระพุทธรูปสมัยลพบุรี ได้มาจากเมืองสุพรรณ

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรีดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับแบบ
 ขอมผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง^{๑๓} **พระพุทธรูปซึ่ง**
สร้างในสมัยลพบุรี คุชอบท่าพระนั่งสมาธิมีพระนาคปรกหรือที่
 เรียกกันโดยย่อว่า “**พระนาคปรก**” ยิ่งกว่าอย่างอื่น ทำด้วยศิลาตั้ง
 แต่ขนาดใหญ่มากกว่าตัวคน ลงมาจากขนาดย่อม ที่หล่อเป็นขนาดน้อยๆ ก็
 มีมาก ได้พบตัวอย่างที่หล่อร่วมฐานติดกัน ๓ องค์ มีพระพุทธรูปนาค
 ปรกอยู่กลาง รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বরลีกรอยู่ข้างหนึ่ง รูปนางภควดี
 ปัญญาบารมีอยู่ข้างหนึ่ง รูปทั้ง ๓ อย่างนี้ที่พบเป็นปลีก็มีชุกชุม
 สันนิษฐานว่าในปราสาทหรือวิหารของพวกถือลัทธิมหายานซึ่งสร้างใน
 สมัยนั้นเห็นจะตั้งพระเป็นชุด ๓ องค์เช่นกล่าวมา สังเกตดูพระพุทธร
 รูปปางต่างๆ ซึ่งสร้างในสมัยลพบุรี มีปางเหล่านี้เป็นพื้น คือ

๑. **ปางทรงนั่งสมาธิ** มีนาคปรกบ้างไม่มีบ้าง
๒. **ปางมารวิชัย**
๓. พระยืนกรีดนิ้วพระหัตถ์ **ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์**
๔. พระยืนตั้งพระหัตถ์ **ปางประทานอภัย** (ที่เรียกกันว่าพระ
 ห้ามสมุทร)^{๑๔}
๕. **พระปาเลไลยก์** แก่ไขมาแต่พระปางปฐมเทศนาแบบทวาร
 วดี

รูปพระโพธิสัตว์ตามลัทธิมหายานในสมัยลพบุรีชอบสร้างแต่ ๒
 องค์ คือ

๑. **รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বর** ทำอย่างเทวรูปสามัญ มีที่สังเกต
 แต่ที่มีพระพุทธรูปอยู่ตรงจุฬาราชตุ^{๑๕} ทำเป็น ๒ กรบ้าง เป็น ๔ กร
 บ้าง คล้ายรูปพระนารายณ์ แต่มีอบน ๒ มือถือลูกประคำและหนังสือ
 มีอล่าง ๒ มือถือดอกบัวและน้ำอมฤตอย่างนี้บ้าง^{๑๖} ทำเป็นมนุษย์
 หลายหน้า (ซ้อนกันอย่างหัวโขนทศกัณฐ์) หลายมือหลายเท้าบ้าง^{๑๗}
๒. **รูปนางภควดีปัญญาบารมี** ทำเป็นรูปนางยกมือขวาถือหนังสือ

ลือ มือซ้ายถือดอกบัว ซึ่งมักเข้าใจกันไปว่ารูปนางอุมาภควดี

นอกจาก ๒ อย่างนี้ มิใครทำรูปพระโพธิสัตว์องค์อื่นอย่างพวก
ศิวิชัยหรือชวา

พุทธเจดีย์ตามแบบสมัยลพบุรีสร้างแพร่หลายในประเทศสยาม
ยิ่งกว่าแบบสมัยอื่น เพราะเนื่องกันกับแบบประเทศชอม และสร้างสืบ
มาในสมัยเมื่อพวกชอมมาปกครองประเทศนี้ ทางตะวันออกพุทธเจดีย์
เป็นแบบสมัยนี้ไปจนต่อแดนญวน ทางทิศเหนือแบบสมัยนี้สร้างขึ้น
ไปจนเมืองชะเลียง (คือเมืองสวรรคโลกเก่า) เป็นที่สุด ที่เมืองลำพูน
ก็ว่ามีพระพุทธรูปละโว้ แต่สังเกตดูเห็นเป็นของชนชั้นไปจากเมือง
ลพบุรีหาได้สร้างที่นั่นไม่ ทางตะวันตกพุทธเจดีย์แบบลพบุรีมีสร้าง
ลงไปเพียงเมืองเพชรบุรีหาปรากฏว่ามีได้ลงไปกว่านั้นไม่^{๔๔}

สมัยเชียงแสน ประมาณว่าแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐

พุทธเจดีย์แบบสมัยเชียงแสน มีมากอยู่ในอาณาจักรล้านนา
(จังหวัดภาคพายัพบัดนี้) ลักษณะเป็นของสร้างหลายยุค ตามเรื่อง
พงศาวดาร ชั้นเดิมดูเหมือนชาวล้านนาจะได้พระพุทธรูปศาสนามาหลาย
ทาง ที่ตรงมาจากอินเดียที่เดียวก็มีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่ เช่นพระปรางค์
วัดเจดีย์เจ็ดยอด ซึ่งอยู่ทางข้างพายัพไม่ห่างเมืองเชียงใหม่นัก ก็จำลอง
แบบพระปรางค์ในอินเดียที่ตำบลตันพระศรีมหาโพธิเมืองพุทธคยา
มาสร้าง เป็นแต่ย่อส่วนให้เล็กลง พระปรางค์องค์นี้เป็นหลักให้เห็นได้
ว่า ที่ตรงเมืองเชียงใหม่ตั้ง เคยเป็นเมืองมาแล้วแต่ดึกดำบรรพ์ เห็น
จะตรงกับเมืองที่เรียกในตำนานว่า “เมืองแม่ระมิง” แต่ร้างเสียในสมัย
เมื่อตั้งเมืองทริภุชชัย (คือเมืองลำพูน) เป็นราชธานี^{๔๕} ครั้นพระเจ้า
เม็งรายไปสร้างราชธานีขึ้นที่นั่นอีกเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ จึงได้ชื่อว่าเมือง
เชียงใหม่ พุทธเจดีย์สมัยที่กล่าวมานั้นนอกจากพระปรางค์วัดเจดีย์เจ็ด
ยอด ยังมีพระพุทธรูปของสร้างในอินเดียปรากฏอยู่ เช่น พระศิลา

พระพุทธรูปหล่อของอินเดีย ขุดได้ในจังหวัดเชียงใหม่

พระพุทธรูป ที่เมืองเชียงแสน

พระพุทธรูปเชียงแสนชั้นก่อน

พระพุทธรูปเชียงแสนชั้นก่อน

พ. ๗.

มณฑลพายัพ เชียงใหม่

พระมารวิชัย สมัยเชียงแสน

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ก่อนดั่งกวางค์

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนชั้นหลัง

จำหลักปางปราบช้างนาฟ้าคีรียังรักษาไว้ที่วัดเชียงมั่นในเมืองเชียงใหม่^{๒๐} และที่ขุดพบใหม่ ณ ที่อื่นก็มี แต่สันนิษฐานว่าจะเป็นที่ขุดได้มาเมื่อชั้น พระพุทธศักราชกว่า ๑๐๐๐ ปี ไม่เก่าถึงของครั้งสมัยทวารวดีที่เมือง นครปฐม มาถึงสมัยเมื่อนางจามเทวีขึ้นไปครองเมืองหริภุญชัย ในตำนานว่าพาพระพุทธรูปขึ้นไปจากเมืองลพบุรี ความข้อนี้ก็ดูประหลาดที่ยังมีพระพุทธรูปเจดีย์แบบสมัยลพบุรีปรากฏอยู่ เช่นพระพุทธรูปองค์ ๑ อยู่ในวัดมหาธาตุเมืองลำพูน เรียกกันว่า “พระละโว้” และเชื่อกันว่าเป็นพระซึ่งนางจามเทวีเชิญขึ้นไป^{๒๑} แต่พุทธรูปเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยเมื่อกษัตริย์พุกามครั้งพระเจ้าอโนรุธมหาราชมาปกครองเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๐ และสมัยเมื่อชนชาติไทยได้ปกครองแล้วรับลัทธิพระพุทธรูปปางมาประดิษฐานแต่ พ.ศ. ๑๘๐๐ มามีหลักฐานและแบบอย่างปรากฏอยู่มากกว่าสมัยอื่น คติการสร้างพุทธรูปเจดีย์ซึ่งพวกลังกาวงศ์นำมาสอนในประเทศนี้เป็นอย่างไร ของดร.ไฉ่แสดงอธิบายในตอนว่าด้วยพุทธรูปเจดีย์สมัยสุโขทัยต่อไปข้างหน้า ในที่นี้จะกล่าวต่อไปแต่เฉพาะพุทธรูปเจดีย์ซึ่งสร้างในประเทศลานนา

๑. **พระธาตุเจดีย์** ที่ปรากฏอยู่ดูเหมือนจะสร้างในสมัยเมื่อรับลัทธิลังกาวงศ์มาแล้วทั้งนั้น พระสถูปสร้างเป็นอย่างลังกาเป็นพื้น ที่สร้างตามแบบอื่นมีบ้าง เช่นเจดีย์วัดพระยืนที่เมืองลำพูนดูเหมือนจะสร้างตามแบบอาณันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม^{๒๒} แต่พระสถูปที่สร้างขึ้นแรกในสมัยเมื่อประเทศลานนายังมีกษัตริย์ปกครองเป็นอิสระ ทรวาดทรงงามเช่นพระเจดีย์หลวง (เดี๋ยวนี้พังเหลือแต่ครึ่งองค์) และพระสถูปวัดพระสิงห์ที่ในเมืองเชียงใหม่และพระสถูปที่วัดเวียงสวนดอก เป็นต้น พระสถูปที่สำคัญ เช่น พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุสุเทพ และพระธาตุลำปางหลวง เดิมก็เห็นจะงาม (หรือบางทีจะทำแบบอย่างอื่นก็ได้) แต่เมื่อหักพังแล้วปฏิสังขรณ์กันขึ้นใหม่ในชั้นหลังต่อมา ทำในสมัยเมื่อฝีมือช่างเสื่อมเสียแล้วก็กลายเป็นรูปทรงอย่างเช่นเรียกกันว่า “พระ

เจดีย์ลาว" อยู่อย่างทุกวันนี้^{๒๓} ในเรื่องพระธาตุเจดีย์โบราณจังหวัดภาค
พายัพมีประหลาดอยู่แห่ง ๑ คือ พระธาตุจอมทอง อยู่ข้างใต้เมือง
เชียงใหม่ เดิมนี่ยังมีประเพณีเชิญพระบรมธาตุออกให้คนสรงน้ำและ
บูชาและมีเครื่องประโคม เครื่องยศ และมีพระสถูปเป็นเครื่องสวม
รักษาพระบรมธาตุเป็นหลายชั้นประดิษฐานไว้ในมณฑปน้อยในวิหาร
เวลาเมื่อจะขอเชิญออกมีพิธีอาราธนาพระบรมธาตุ กิริยาเป็นอย่าง
เดียวกันกับลักษณะรักษาและพิธีเชิญพระเขี้ยวแก้วออกให้คนบูชา
ที่เมืองลังกาไม่มีผิด ผู้ใดได้เคยเห็นทั้งสองแห่ง ต้องเชื่อที่เดียวว่า
พระบรมธาตุที่จอมทองและวิธีที่ปฏิบัติบูชาได้มาจากลังกา สมดังกล่าว
ในหนังสือตำนานศรีจอมทองว่าได้มาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๔

พระบริโภคเจดีย์ เดิมก็เห็นจะมีต้นโพธิ์พันธุระศรีมหาโพธิ
พุทธคยา และคงจะได้พันธุระศรีมหาโพธิ์นุราชบุรีที่เมืองลังกามา
ในชั้นหลังอีก ความนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงเหมือนกับข้างฝ่ายใต้
นอกจากนั้นยังมีความเชื่อซึ่งได้มาแต่คติลังการว่าพระพุทธรูปที่ได้
เคยเสด็จมาโปรดสัตว์ถึงประเทศนี้ ตำนานซึ่งแต่งขึ้นในพื้นที่เมืองอ้าง
ว่ามีที่พุทธบริโภคมากมายหลายแห่ง^{๒๔}

พระธรรมเจดีย์จาริก เช่น "เย ธมฺมา" ไม่ปรากฏว่ามีในประ
เทศลานนา ข้อนี้เป็นหลักฐานอันหนึ่งซึ่งเห็นว่าพระพุทธศาสนาซึ่งมา
ประดิษฐานในประเทศไทยแต่แรก มิได้ขึ้นไปจากกรุงหวารวดีข้าง
ใต้^{๒๕} แต่ว่าพระธรรมเจดีย์รุ่งเรืองในประเทศไทยในสมัยเมื่อรับ
ลัทธิลังการแล้ว โดยนัยอันหนึ่ง ด้วยภิกษุสงฆ์ชาวลานนาไปเล่า
เรียนพระปริยัติธรรมรู้แตกฉานมาแต่ลังกาทวีป แล้วมาสั่งสอนกัน
ที่ในประเทศไทย จนมีผู้เชี่ยวชาญสามารถแต่หนังสือในภาษาเขมร
ได้ เช่น เรื่องชินกาลมาลินีและมงคลทิปนี เป็นต้น ยังมีหนังสือซึ่ง
ชาวลานนาแต่งเป็นภาษาเขมรปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ว่าลิตัมภีร์ และ
ปรากฏในพงศาวดารว่า ถึงได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลพระ

เจ้าตีโลกมหาราชเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘-๒๐๒๐ แต่ดูเหมือนความรู้ภาษามครจะรุ่งเรืองอยู่ในสมัยอันเดียวตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๕๐ มาจน พ.ศ. ๒๒๐๐ แล้วก็เสื่อมทรมอลงเป็นลำดับมา

อุทลิกะเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นสำคัญ พระพุทธรูปที่สร้างในประเทศลานนา ว่าตามลักษณะที่ยังมีปรากฏอยู่ ชั้นเดิมดูเหมือนตั้งใจจะจำลองตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดีย^{๒๖} แต่เมื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแพร่หลาย มีผู้พอใจสร้างพระพุทธรูปมากขึ้น ช่างที่สร้างพระพุทธรูปก็เกิดต่างกันเป็นสำนักหรือต่างกันตามเมือง แกะไขดวงพระพักตร์พระพุทธรูปไปเป็นแบบต่างกันหลายอย่าง แต่ละอย่างทำพระพุทธรูปตั้งแต่ขนาดใหญ่ลงไปจนขนาดน้อยๆ แต่สังเกตได้ว่าเป็นแบบช่างสำนักเดียวกัน พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนชั้นแรก พระยืนมีน้อย ชอบทำพระนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัยเป็นพื้น พระรัศมีทำเป็นต่อมกลมบ้าง ทำเป็นดอกบัวตูมบ้าง พระอุระหนุน ชายจีวรสันมีดอกบัวรองพระพุทธรูปเป็นแบบเดียวกันแทบจะทั้งนั้น^{๒๗} ครั้นมาถึงชั้นหลังแกะไขไปหาแบบพระพุทธรูปลังกา ทำนั่งขัดสมาธิราบเป็นปางสมาธิก็มี ปางมารวิชัยก็มี พระอุระแบนกว่าแบบก่อน ชายจีวรยาวลงมากกว่าอย่างก่อน พระรัศมีทำเป็นเปลวบ้าง คงเป็นบัวตูมอย่างแต่ก่อนบ้าง มีบัวรองเหมือนอย่างแต่ก่อน บัวแบบเชียงแสนเป็นที่สังเกตได้ด้วยไม่เหมือนกับแบบประเทศอื่น พระพุทธรูปชั้นหลังสร้างเป็นปางอื่นออกไปก็หลายอย่าง แต่เป็นปางตามคติลังกา^{๒๘}

พระพุทธรูปเชียงแสนที่ทำเป็นพระทรงเครื่อง เช่น **“พระหริภุชชัยโพธิสัตว์”** อยู่ที่วัดเบญจมบพิตร คล้ายแบบพระสมัยลพบุรีก็มิทำเป็นพระทรงเครื่องราชาภรณ์อย่างลานนาก็มี เหตุที่สร้างพระทรงเครื่องในประเทศลานน่าน่าสงสัยอยู่ ด้วยพระทรงเครื่องเกิดขึ้นในลัทธิมหายานดังกล่าวมาที่อื่นแล้ว พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ไม่ปรากฏเค้าเงื่อนว่าได้แพร่หลายขึ้นไปถึงประเทศลานนา เหตุที่สร้าง

พระทรงเครื่องสันนิษฐานว่าเห็นจะสร้างตามตัวอย่างซึ่งได้ขึ้นไปจากข้างใต้ และสร้างโดยเจตนาว่าเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า

การสร้างพระพุทธรูปในประเทศลานนา ปรุหลาดอยู่อย่างหนึ่ง ที่มักสร้างพระหล่อด้วยโลหะ ไม่ชอบทำด้วยศิลาอย่างเช่นที่เมืองลพบุรี หรือเมืองทวารวดี ก็ในอาณาเขตประเทศลานนานั้นมิได้มีบ่อแร่โลหะ เช่นดีบุกหรือทองแดง เป็นต้น ต้องหาโลหะสำหรับหล่อพระพุทธรูป มาแต่ต่างประเทศ จะหาอย่างไร และได้มาจากที่ไหน ข้อนี้หาพิศวง อยู่^{๒๔}

อุเทสิกเจดีย์ในประเทศลานนามีพระบาทอีกอย่างหนึ่ง พระบาทซึ่งเป็นที่นับถือกันมาก ก็คือพระบาทสี่รอย ณ เมืองเชียงดาวแขวง จังหวัดเชียงใหม่ และยังมีพระบาทรอยเดียวที่อื่นอีก ล้วนสร้างเป็นอุเทสิกเจดีย์ทั้งนั้น

พุทธเจดีย์แบบเชียงแสนเป็นต้นแบบอย่างต่อไปถึงประเทศ ลานช้าง คือเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ ลงมาจนเมืองจัมปา คักดี ในท้องที่เหล่านี้ว่าตามโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ ชั้นเดิมพระพุทธร ศาสนาลัทธิหินยานอย่างทวารวดีเห็นจะแผ่ไปถึงข้างตอนใต้ จึงมีที่ หล่อพระพุทธรูปแบบนั้นที่วังปลัด อำเภอกุฑไชสง แขวงจังหวัดบุรีรัมย์ ดังกล่าวมาแล้ว และมีพระเจดีย์ที่เมืองนครพนมอีกองค์หนึ่งซึ่งเรียก กันว่าพระธาตุพนม เป็นของแปลกหนักหนา พิเคราะห์ดูแบบอย่างและ ฝีมือที่สร้าง จะว่าเป็นของสร้างเมื่อครั้งไหนยังไม่มั่นใจ^{๓๐} ด้วยไม่เหมือนกับที่ไหนหมดทั้งรูปและลวดลาย นอกจากนั้นยังมีปราสาทหินซึ่ง สร้างเมื่อครั้งขอมเป็นใหญ่ทั้งสร้างในพระพุทธรศาสนาและในศาสนา พราหมณ์ แบบอย่างพุทธเจดีย์เชียงแสนเห็นจะพึงเกิดชอบสร้างตั้งแต่ พระเจ้าชัยเชษฐามาตั้งเมืองเวียงจันทน์เป็นราชธานีเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๒๐๕๐^{๓๑} แต่ฝีมือช่างลานช้างสู้ช่างลานนาไม่ได้ พระพุทธรูปลานช้างจึง กลายเป็นอีกอย่างหนึ่งมักเรียกกันว่า “พระลาวพุงขาว”^{๓๒}

สมัยสุโขทัย แต่ราว พ.ศ. ๑๘๐๐

เมืองสุโขทัยเมื่อก่อนกษัตริย์ไทยได้ปกครองตั้งเป็นราชธานีของประเทศสยาม เป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์ขอมซึ่งครองเมืองลพบุรีอยู่ช้านาน^{๓๓} ชาวเมืองเห็นจะถือพระพุทธรูปศาสนาลัทธิมหายานอย่างเช่นที่ถือกันในเมืองลพบุรี ยังมีพุทธเจดีย์ซึ่งสร้างตามแบบอย่างเมืองลพบุรีปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น ปราสาทสามยอดที่วัดพระพายหลวง อยู่นอกเมืองสุโขทัย (เก่า) ไปทางด้านเหนือแห่ง ๑ ปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองเสลียง (เมืองสวรรคโลกเก่าข้างใต้) แห่ง ๑ ปราสาทจุฬามณีข้างใต้เมืองพิษณุโลก^{๓๔} แห่ง ๑ แต่เมื่อกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่ครองประเทศสยาม ณ เมืองสุโขทัยนั้น ประจวบกับสมัยที่เริ่มเลื่อมใสพระพุทธรูปศาสนาลัทธิลังกาวงศ์แพร่หลายในประเทศนี้ พุทธเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัยจึงสร้างตามลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ทั้งนั้น

ลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นครั้งพระเจ้าปรีกักรมพามุหนาราชพื้นพระพุทธรูปในลังกาทวีป ด้วยทำสังคายนาพระไตรปิฎก เป็นต้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐ แต่นั้นลัทธิลังกาวงศ์ก็รุ่งเรืองเลื่องลือเกียรติคุณมาถึงประเทศเหล่านี้ มีพระสงฆ์ไทย พม่า มอญ เขมร ไปศึกษา และศรัทธาบวชแปลงเป็นภิกษุลังกาวงศ์ แล้วพาลัทธินั้นมาประดิษฐานในประเทศของตน ดังได้กล่าวมาแล้วในที่อื่น ในที่นี้จะแสดงข้อวินิจฉัยในเรื่องลัทธิลังกาวงศ์เพิ่มเติม เพื่อให้เห็นว่าผิดกับลัทธิอื่นด้วยเหตุอย่างไร คือลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นในสมัยเมื่อการถือพระพุทธรูปในอินเดียเลื่อมสลับเสียแล้ว ยังนับถือกันอยู่แต่ในประเทศอื่น และถือแตกต่างกันเป็นลัทธิมหายานบ้าง เป็นลัทธิหินยานบ้าง มิได้มีการศึกษาติดต่อกับอินเดียเหมือนแต่ก่อน ต่างประเทศต่างสั่งสอนกันตามความรู้และความสามารถของศาสนาจารย์ในประเทศนั้นๆ ด้วยอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่าง ๑ กับตำราอาจารย์อย่าง ๑ เป็นหลัก

เศียรพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

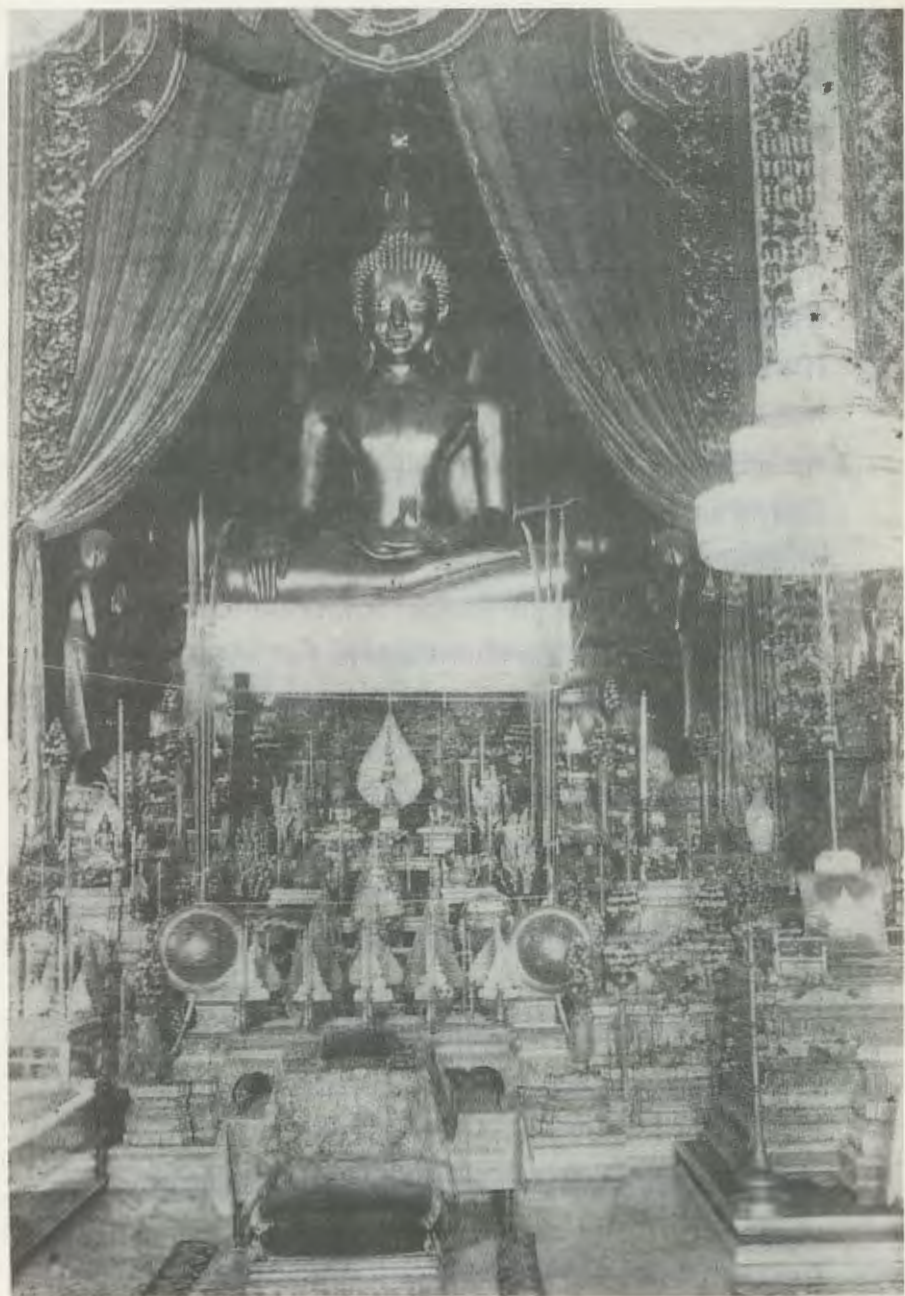

เศียรพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย (พระพุทธรูปปางสมาธิ) ศิลปะสุโขทัย

พระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก

พระพุทธรชินศรี ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศ

ของพระศาสนาด้วยกันทุกประเทศ ส่วนพระไตรปิฎกนั้น พวกชาว
ประเทศทิเบต จีน และญี่ปุ่น ซึ่งถือลัทธิมหายาน เอาไปแปลเป็น
ภาษาของตนเอง ไม่ศึกษาฉบับภาษามคธหรือสันสกฤตซึ่งเกิดขึ้นใน
อินเดีย แต่ประเทศลังกา พม่า มอญ ถือลัทธิหินยาน ยังคงศึกษา
พระไตรปิฎกภาษามคธ ฝ่ายประเทศเขมรถือลัทธิมหายาน แต่ศึกษา
พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตซึ่งได้มาจากอินเดีย ส่วนประเทศสยามนี้
(ว่าตามสังเกตโบราณวัตถุที่มีปรากฏอยู่) อยู่ในระหว่างประเทศมอญ
กับเขมร เดิมถือลัทธิหินยาน แล้วนับถือลัทธิมหายานไปตามเขมร
พระไตรปิฎกที่มีอยู่ในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร ในสมัยนั้น จะ
เป็นภาษามคธหรือภาษาสันสกฤตก็ตาม คงบกพร่องวิปาสคลาด
เคลื่อนแตกต่างกัน ตามธรรมดาของหนังสือในสมัยซึ่งอาศัยแต่คัด
เขียนและยังมีเหตุร้ายกว่านั้น คือเป็นภาษาซึ่งชาวเมืองไม่เข้าใจด้วย
การศึกษาพระศาสนาจึงต้องอาศัยตำราอาจารย์ คือคำอธิบายบอกเล่า
ของครูบาอาจารย์เป็นสำคัญ พระไตรปิฎกในสมัยนั้นเห็นจะมีบริบูรณ์
อยู่แต่ในลังกาทวีป เพราะหนังสือพระไตรปิฎกเกิดขึ้นในเมืองลังกา
และพระพุทโธษาจารย์ได้ทำสังคายนาไว้ด้วยอีกชั้นหนึ่ง ดังปรากฏ
อยู่ในตำนานสังคายนา ครั้นพระเจ้าปรักกรมพหุมหาราชพื้นพระพุท
ศาสนาในลังกาทวีป เช่น ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วทำนุบำรุง
พระสงฆ์ให้นิยมเล่าเรียนภาษามคธจนเชี่ยวชาญ อ่านพระไตรปิฎก
ได้เองโดยมาก พระสงฆ์ลังกาในครั้งนั้นก็ย่อมทรงพระธรรมวินัยและ
รอบรู้พุทธวจนะพิเศษกว่าพระสงฆ์ประเทศอื่นๆ ด้วยประการฉะนี้
ที่พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า เขมร พวกกันไปศึกษาพระศาสนาในลังกา
ทวีปครั้งนั้น คือต้องไปเรียนภาษามคธจนรอบรู้แตกฉานด้วย หากไม่ก็
ไม่สามารถอ่านพระไตรปิฎกจนล่วงรู้พระธรรมวินัยโดยลำพังตนได้
เพราะฉะนั้น จึงปรากฏในตำนานว่า ออกไปศึกษาอยู่องค์ละหลายๆ
ปี จนอาจนำความรู้ภาษามคธมาสอนในประเทศของตน และการเรียน

ภาษามคธจึงถือว่าเป็นสำคัญในสงฆมณฑลสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ นับว่าเป็นประโยชน์อันเกิดขึ้นแต่รับลัทธิศาสนาลังกาวงศ์มาคราวนั้น

แต่พระสงฆ์ในลังกาในสมัยนั้น แม้อบรมรู้พระไตรปิฎกแตกฉานก็ยิ่งเชื่อถือตำราอาจารย์ ซึ่งสั่งสอนกันสืบมาในเรื่องอื่นอันอยู่นอกพระไตรปิฎกหลายอย่าง เป็นต้นเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์ได้เสด็จเหาะเหินไปถึงนานาประเทศ และรอยพระพุทธรูป ซึ่งประเพณีเดิมครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทำบุชาแทนพระพุทธรูป ก็เชื่อว่าพระพุทธรูปองค์ได้ทรงเหยียบประดิษฐานไว้เองในที่บางแห่ง ความเชื่อที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้นคือที่เชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุส่วนซึ่งแจกไปไว้ ณ รามคามเมื่อครั้งถวายพระเพลิงพระพุทธรูปครั้งนั้น พระยานาคได้ไปไว้ยังนาคพิภพแล้วสามเณรชื่อโสณุตอร่องคหนึ่ง^{๓๕} ในลังกาทวีป บันดาลด้วยอิทธิฤทธิ์ไปเอาพระบรมธาตุมาได้^{๓๕} เป็นเหตุให้เชื่อกันว่า พระบรมสารีริกธาตุยังอาจหาได้ในลังกาทวีป และมีตำราพระบรมสารีริกธาตุว่าลักษณะเป็นอย่างไรนั้นๆ แม้แต่พอเห็นก็รู้ได้ว่าเป็นของแท้หรือไม่แท้ นอกจากนี้ยังมีคติอื่นอีกหลายอย่าง ซึ่งเกิดขึ้นในตำราอาจารย์เมืองลังกา เมื่อลัทธิศาสนาลังกาวงศ์มาประดิษฐานในประเทศสยาม พามาทั้งวิธีการเล่าเรียนพระไตรปิฎกและข้อปฏิบัติพระธรรมวินัย ตลอดจนตำราอาจารย์ที่เชื่อถือกันในลังกา ชาวประเทศนี้ก็รับเชื่อถือประพฤติตามหมดทุกอย่าง การสร้างพุทธรูปเจดีย์ในสมัยสุโขทัยจึงสร้างตามคติลังกาเป็นพื้น แต่ถึงกระนั้นพึงสังเกตเห็นอุปนิสัยของชนชาติไทยได้ ว่าไม่ทิ้งของดีของงามแม้เกิดขึ้นในลัทธิอื่นยังคิดเลือกลักษณะที่ดีงามจากข้างต่างสำนักมาผสมกัน เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นแบบอย่างพุทธรูปเจดีย์สุโขทัย อันควรนับว่าเป็นฝีมือเอก อาจสู้สมัยอื่นๆ ได้ พุทธรูปเจดีย์ที่สร้างในสมัยสุโขทัยนั้น มีครบทั้ง ๔ อย่างตามตำรา ดังจะกล่าวต่อไปโดยลำดับ

พระธาตุเจดีย์ เมื่อล่วงสมัยทวารวดีแล้ว การสร้างพระธาตุเจดีย์

ก็เสื่อมมา ด้วยห่างจากสมัยพระเจ้าอโคทมหาราช พระบรมธาตุเป็นของหาไม่ได้เสียแล้ว แม้สร้างพระสถูปก็เป็นแต่เครื่องประดับ เช่นทำเป็นยอดมณฑป เป็นต้น ครั้นมาถึงสมัยสุโขทัยเมื่อถือลัทธิลังกาวงศ์กลับเชื่อกันว่าพระบรมสารีริกธาตุหาได้ในลังกาทวีป จึงกลับถือการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญขึ้นอีกในสมัยนี้ ความขื่อนี้มีปรากฏอยู่ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๙ ได้ขุดพระบรมธาตุขึ้นให้คนบูชา แล้วสร้าง “พระเจดีย์เหนือ” (คือที่เรียกกันว่า พระเจดีย์วัดช้างล้อม) บรรจุไว้กลางเมืองศรีสัชชนาลัย (เมืองสวรรคโลกเก่าตอนเหนือ) และยังมีจารึกของพระมหาดมหาราชชาพลญาลิไทย เรื่องสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ที่เมืองนครชุม (อยู่ที่ปากคลองสวนหมาก แขวงจังหวัดกำแพงเพชร)^{๓๖} กล่าวว่า “พระมหาดมหาราชชาลิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุม (ใน พ.ศ. ๑๙๐๑) นั้น พระมหาธาตุอันนี้ไช้ธาตุอันสามัญคือพระธาตุแท้จริงและเอาลูกแต่ลังกาทวีปพูนมาตาย” ดังนี้ พระธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย ถ้าว่าโดยรูปสัณฐานทำอย่างพระสถูปลังกาแทบทั้งนั้น เลยเป็นต้นแบบอย่างพระสถูปซึ่งสร้างกันสืบมาจนทุกวันนี้ บางองค์ที่เป็นพระสถูปสำคัญมักทำรูปช้างโผล่หน้าครึ่งตัวล้อมรอบก็เอาแบบมาแต่พระเจดีย์ชัยของพระเจ้าพุทธคามิณีมหาราชในลังกาทวีป

มีพระเจดีย์แบบสุโขทัยอย่างหนึ่ง ซึ่งยังตรวจไม่ได้ความว่าเป็นของคิดขึ้นใหม่ในสมัยนั้น หรือได้แบบแผนมาแต่ไหน^{๓๗} ทำเป็นฐานสี่เหลี่ยมสามชั้นตั้งซ้อนกันขึ้นไป แล้วถึงองค์เจดีย์เหลี่ยมยอดเป็นทรงข้าวบิณฑ์กลม พระเจดีย์อย่างนี้สร้างไว้ในเมืองสุโขทัยหลายองค์คือพระเจดีย์องค์กลางในวัดมหาธาตุ เป็นต้น สร้างไว้ในเมืองศรีสัชชนาลัยก็มี ที่เมืองตากเก่า เมืองนครชุม และเมืองไตรตรึงค์ (ที่วังพระธาตุแขวงจังหวัดกำแพงเพชร) ก็สร้างเจดีย์เช่นว่านั้นไว้ (เห็นควร

เรียกว่าแบบพระเจดีย์สุโขทัย สันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบอย่างที่แปลงมาเป็นพระเจดีย์เหลี่ยมอย่างเช่นสร้างไว้ในวัดพระเชตุพน) พระปรากฏเขมรแบบลพบุรีซึ่งมีมาแต่ก่อน ก็แก้เป็นพระธาตุเจดีย์ในสมัยนี้ โดยทำพระสถูปน้อยบรรจุพระบรมธาตุตั้งไว้ในคูหาแทนพระพุทธรูป หนึ่งประเพณีที่สร้างพระเจดีย์เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของบุคคลไว้ตามวัดอย่างที่เราเรียกกันว่า “พระเจดีย์ราย” ก็สันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นแต่สมัยนี้เป็นต้นมา ด้วยพระเจดีย์รายเช่นว่ามีอยู่ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวในเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นที่สังเกต^{๓๔}

พระบริโกทเจดีย์ ถึงสมัยนี้มีได้มีการคมนาคมกับอินเดียด้วยเรื่องพระพุทธรูปเหมือนแต่ก่อน ก็ต้องหันไปแสวงหาพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่เมืองอนูราชบุรีในลังกามาปลูก มีปรากฏอยู่ในจารึกของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ว่าได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกาพร้อมกับพระบรมธาตุในครั้งนั้นด้วย ประเพณีที่นับถือโพธิ์ลังกามีมาแต่ในสมัยสุโขทัยมาจนสมัยรัตนโกสินทร์นี้จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงได้เมล็ดพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองพุทธรคามาเพาะปลูก (ที่วัดบวรนิเวศ เป็นต้น) แต่เพิ่งได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองพุทธรคามาปลูกในประเทศนี้ (ที่วัดเบญจมบพิตร) ต่อเมื่อรัชกาลที่ ๕

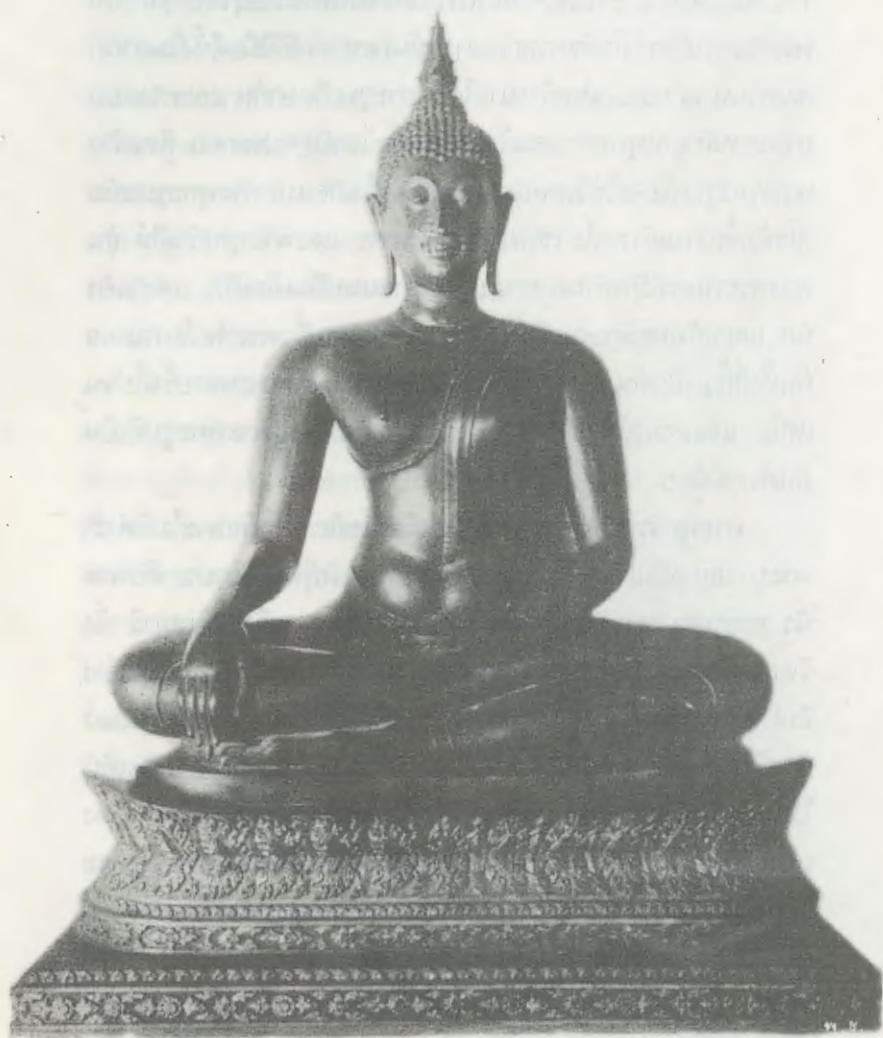
พระธรรมเจดีย์ เมื่อถึงสมัยสุโขทัย ประเพณีจารึกพระธรรมเช่น คาถา “**เย ธมฺมา**” ประดิษฐานเป็นธรรมเจดีย์เลิกเสียแล้ว เพราะมาถึงสมัยนี้พระธรรมวินัยได้เขียนลงรักษาไว้เป็นตัวหนังสือ จึงถือกันว่าพระไตรปิฎกเป็นธรรมเจดีย์เมื่อรับลัทธิศาสนาลังกาวงศ์มาประดิษฐานในประเทศนี้ ส่วนพระธรรมมีการเปลี่ยนแปลงเป็นข้อสำคัญที่เลิกภาษาสันสกฤตมาถือภาษามคธเป็นหลักตามแบบลังกาดังกล่าวมาแล้วในที่อื่น คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษามคธที่ถือเป็นหลักพระศาสนาในประเทศสยามอยู่ทุกวันนี้ ควรนับว่าได้ฉบับมาจากลังกาทวีปแต่ในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา แม้ในสมัยสุโขทัยนั้นก็มีหลักฐานว่าได้คัมภีร์

พระไตรปิฎกมามาก ด้วยมีชื่อปรากฏอยู่ในบานแผ่นหนังสือไตรภูมิ
พระร่วง ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชญาธิไทยทรงแต่ง บอกชื่อคัมภีร์เหล่านี้
นี้ไว้รวมถึง ๓๐ คัมภีร์ คือ พระอรรถกถาจรุฑราคม พระอรรถกถาฎีกา
พระอภิธรรมวดาร พระอภิธรรมสังคหะ พระสมุ้งคลวิลาสินี พระ
ปปัญจสูทนี พระสารัตถปกาสินี พระมโนรตปุรณนี พระลีโนรตปกาสินี
พระอรรถกถาฎีกาพระวินัย พระธรรมบท พระธรรมมหากถา พระ
มธุรัตตปุรณวิลาสินี พระธรรมชาดก พระชินาลังการ พระสารัตถทีปนี
พระพุททวงค์ พระสารสังคหะ พระมิลินทปัญหา พระปาลยยกะ พระ
มหานิทาน พระอนาคตวงค์ พระจริยาปิฎก พระโลกบัญญัติ พระ
มหากัลป พระอรุณวัตติ พระสมันตปาสาทิกา พระจักรขณภิกขกรรม
พระอนุฎีกาทิงธรรม พระสารีริกวินิจนัย พระโลกูปัตตติ"^{๔๔} ดังนี้ คัมภีร์
ที่ปรากฏชื่อดังกล่าวมาทุกวันนี้ยังคงอยู่บ้าง สูญไปเสียแล้วบ้าง ใน
เรื่องพระไตรปิฎกเมื่อสมัยสุโขทัยมีข้อความควรสังเกตอีกข้อหนึ่ง คือ
คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้มาจากลังกา เป็นตัวอักษรลังกา เอามาคัด
ลอกแปลงเป็นอักษรขอม และคงใช้อักษรขอมต่อมาจนถึงกรุงรัตน
โกสินทร์ แม้เมื่อพระเจ้ารามาคำแห่งมหाराชทรงคิดแบบตัวหนังสือไทย
ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖^{๔๕} ก็ให้ใช้แต่เขียนภาษาไทย หาได้เขียนพระไตร
ปิฎกเป็นอักษรไทยไม่

อุเทศิกะเจติย สมัยสุโขทัยนับถือพระพุทธรูปเป็นสำคัญ สังเกต
ดูพระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย แบบอย่างดูเหมือนจะเป็น ๓
คราว คือ คราวแรกมักทำดวงพระพักตร์กลม ตามแบบพระพุทธรูป
ลังกา (เช่นพระอัญญาสร้อยอยู่ในพระวิหารวัดสระเกศบัดนี้)^{๔๖} ชั้นกลาง
เมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้นคิดแบบขึ้นใหม่ ทำดวงพระพักตร์ยาว พระ
หนุ่เหลี่ยม (เหมือนเช่นพระร่วงที่พระบาทสมพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เชิญไปไว้ที่พระปฐมเจติย และพระสุรภีพุทธพิมพ์ที่เป็นพระประธาน
อยู่ในพระอุโบสถวัดปรีณายก) พระพุทธรูปที่สร้างแบบนี้มีมากกว่า

ชั้นแรก มาคราวหลังสันนิษฐานว่า เห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหากษัตริย์
ราชาพญาธิไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเขาเป็นพระราชบุตรบำรุงกิจใน
พระศาสนายิ่งกว่าในรัชกาลก่อนๆ ให้เสาะหาช่างที่มีมือดีทั้งในอาณา
เขตลานนาและอาณาเขตข้างฝ่ายใต้มาประชุมปรึกษากัน และทรงสอบ
สวนหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎกประกอบ คิดสร้าง
พระพุทธรูปเพื่อจะให้วิเศษสุดที่จะทำได้ จึงเกิดแบบพระพุทธรูปสมัย
สุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เช่นพระพุทธรุชินราช และพระพุทธรุชินสีห์ อัน
ดวงพระพักตร์เป็นทำนองผลมะตูมคล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งมียิ่ง
นัก และแก้พุทธลักษณะที่แห่งอื่น เช่นทำปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน
ทั้งสี่นิ้ว เป็นต้น แบบพระพุทธรูปอย่างนี้ทำกันแพร่หลายขึ้นไปจน
เหนือ และลงมาข้างใต้ แต่ที่ทำได้งามเหมือนองค์พระพุทธรูปที่เป็น
ต้นตำรามีน้อย

พระพุทธรูปปางต่างๆ ที่ทำในสมัยสุโขทัย ดูเหมือนจะไม่มีตำรา
พระปางอย่างอินเดีย จึงหันไปชอบทำปางตามพุทธอิริยาบถ คือพระ
นั่ง พระนอน พระยืน พระเดิน พระนั่งทำปางมารวิชัยกับสมาธิ นั่ง
ขัดสมาธิราบทั้งสองอย่าง พระนอนไม่ถือว่าเป็นปางนิพพานอย่าง
อินเดีย พระยืนมีแต่ปางประธานอภัย ยกพระหัตถ์ข้างเดียวข้างสอง
ข้างบ้าง สมมติเรียกกันว่า ปางห้ามสมุทรและห้ามญาติ^{๒๒} พระเดิน
ไม่ได้ถือว่าเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์^{๒๓} พระกรีดนิ้วพระหัตถ์แสดง
เทศนาไม่ทำเลยทีเดียว พระพุทธรูปแบบสุโขทัยทำชายจีวรยาว พระ
รัศมีเป็นเปลว พระแบบที่สร้างสองคราวแรกนิ้วพระหัตถ์ไม่เท่ากันทั้ง
สี่นิ้ว แบบบัวรองพระพุทธรูปเป็นอย่างสุโขทัยอย่างหนึ่งต่างหาก^{๒๔} ไม่
เหมือนกับบัวเชียงแสน ว่าโดยทัพลัทธิที่สร้างพระพุทธรูปตามที่
สังเกตดูในเมืองสวรรค์โลก สุโขทัย และกำแพงเพชร ชั้นเดิมสร้างเป็น
พระก่อแล้วปั้นประกอบเป็นพื้น มาถึงชั้นกลางและชั้นหลังจึงชอบ
สร้างพระหล่อ ข้อนี้มีที่สังเกตที่ตามวัดในเมืองศรีสัชชนาลัย และเมือง

พระพุทธรูปปางมารวิชัย สมัยสุโขทัย อยู่ที่วัดเบญจมบพิตร

พระพุทธรูป สมัยสุโขทัย

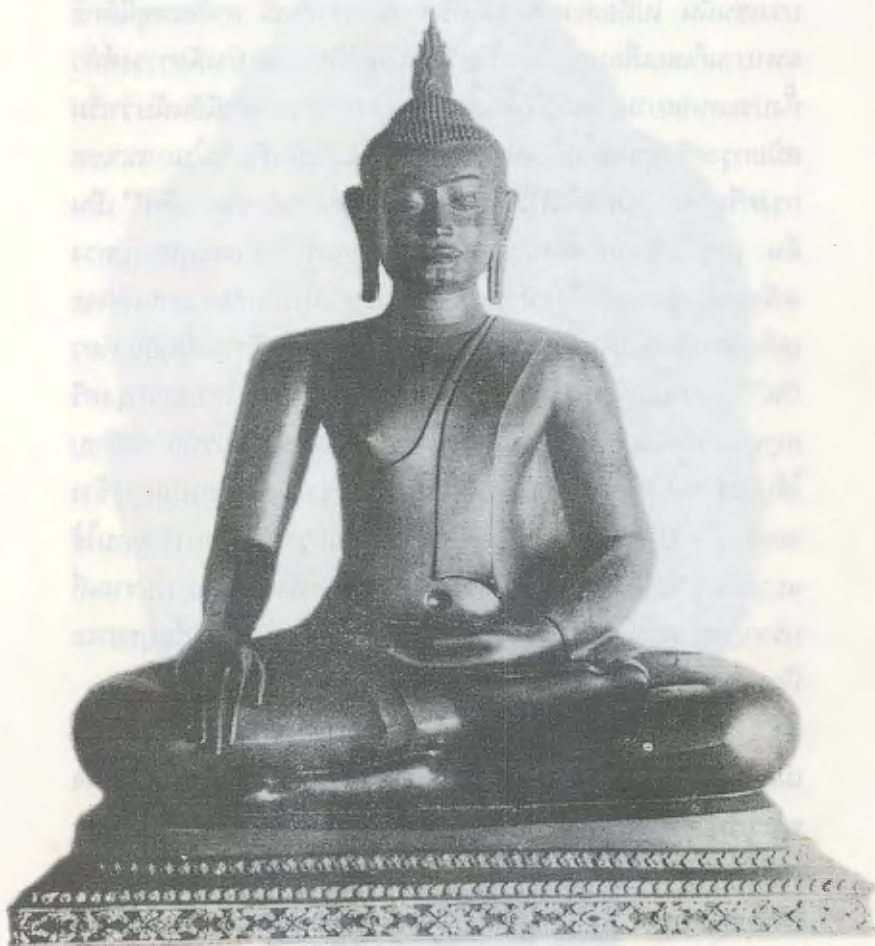
สุโขทัย นอกจากที่เป็นวัดสำคัญ พระประธานที่เป็นพระปั้นยังอยู่โดย
มาก แต่วัดสำคัญในเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และกำแพงเพชร มัก
ไม่มีพระประธานเหลืออยู่ ด้วยเป็นพระหล่อเชิญมาไว้กรุงเทพฯ ใน
สมัยรัตนโกสินทร์โดยมาก เช่น พระศรีศากยมุนีที่ในพระวิหารวัด
สุทัศน์ พระพุทธชินสีห์ที่วัดบวรนิเวศ และพระอัญญาสูทที่ในวิหาร
วัดสระเกศ เป็นต้น พระพิมพ์ก็ชอบสร้างในสมัยสุโขทัยเหมือนสมัย
อื่นก่อนนั้น แต่แปลงมาเป็นพระพุทธรูปตามคติหินยาน ทำต่างพุทธ
อิริยาบถ มักชอบทำพระลีลา เรียกกันสามัญว่า “พระเขย่ง” อีกอย่าง
หนึ่งก็ทำเป็นพระนั่ง แต่หลายๆ ลีบองค์ในแผ่นพิมพ์อันหนึ่ง

อุเทสิกะเจดีย์ในสมัยสุโขทัย นอกจากพระพุทธรูปชอบทำรอย
พระพุทธรูปอีกอย่างหนึ่ง หล่อก็มี จำหลักแผ่นศิลาก็มี (เดี๋ยวนี้
รักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานในกรุงเทพฯ ๒ รอย) แต่เป็นของสร้าง
ครั้งพระมหากษัตริย์ราชธานีไทยเป็นพื้น สร้างตามแบบเมืองลังกา ถึง
เปลี่ยนชื่อภูเขาที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปให้เรียกว่าเขาสุมนภู
เหมือนในลังกาทวีป

พุทธเจดีย์สมัยสุโขทัย ถ้าว่าโดยภูมิณฑลที่สร้างดูเหมือน
เป็นวงแคบกว่าพุทธเจดีย์สมัยอื่นๆ คือที่เกิดอยู่แต่จังหวัดสุโขทัย
กับจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น พบที่อื่นๆ เช่นใน
จังหวัดภาคพายัพก็ดี หรือจังหวัดอยุธยาและนครปฐมก็ดี ดูเหมือน
จะเป็นแต่มีผู้สร้างเอาอย่างในสมัยเดียวกันนั้นบ้าง แต่มิได้แพร่หลาย^{๔๔}

สมัยอยุธยา แต่ราว พ.ศ. ๑๙๐๐

เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาติดกับสมัยอื่น ด้วย
ภูมิณฑลที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาเคยเป็นหลักแหล่งแห่งพระพุทธศาสนา
ทั้งลัทธิหินยานซึ่งเคยรุ่งเรืองในสมัยทวารวดี และลัทธิมหายานซึ่ง
มารุ่งเรืองครั้งเมื่อพวกขอมเป็นใหญ่ในสมัยลพบุรี แต่เมื่อชนชาติไทย

พระพุทธรูปสมัยอยุธยาชั้นต้น

ได้ลงมาปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี
รับถือพระพุทธรศาสนาอย่างลังกาวงศ์เป็นลัทธิหินยาน ไม่มอบวงขอ
ความสงเคราะห์คุ้มครองของพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายาน การบน
บวงเช่นนั้น ไปถือเวทดาตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ อาศัยเหตุนี้ลัทธิ
มหายานก็เลยเสื่อมสูญไป ถือกันแต่ลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ทั่ว
ทั้งประเทศสยาม แต่เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอันนับว่าเริ่ม
สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น พุทธเจดีย์ซึ่งมีอยู่และนับถือกันในอาณาเขต
กรุงศรีอยุธยา มีทั้งที่สร้างสมัยทวารวดี เช่น พระปฐมเจดีย์^{๕๖} เป็น
ต้น และที่สร้างอย่างลัทธิมหายานในสมัยลพบุรี มีพระพุทธรูปทรง
เครื่อง เป็นต้น เมื่อถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาความรู้ลัทธิมหายานเห็นจะ
เหลือน้อยเต็มทีแล้ว ก็นับถือพุทธเจดีย์ทั้ง ๒ ลัทธิรวมเป็นอันเดียว
กัน^{๕๗} แต่ในสมัยเมื่อแรกสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น ไทยชาวกรุงศรี
อยุธยาได้คุ้นเคยกับขอมมามากกว่าไทยที่เป็นชาวกรุงสุโขทัย มักชอบ
ใช้ประเพณีและภาษาเขมร ตลอดจนการช่างก็ชอบแบบอย่างช่าง
เขมร ด้วยเหตุนี้ การสร้างพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาจึงชอบใช้
แบบเขมรเจือปนกับแบบลังกาและแบบไทย พิจารณาของโบราณที่
ปรากฏอยู่ ดูเหมือนประเพณีการสร้างพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาจะ
นิยมต่างกันเป็น ๔ ยุค คือ

ยุคที่ ๑ นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นอิสระ
เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ และในรัชกาลหลังๆ ต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระ
พระบรมไตรบรมนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ ในระยะเวลา ๑๓๘ ปีนี้ พุทธ
เจดีย์ที่สร้างในกรุงศรีอยุธยาจะเป็นพระธาตุเจดีย์กัณฑ์ พระพุทธรูปกัณฑ์
ยังนับถือแบบอย่างสมัยลพบุรีอยู่ยิ่งกว่าแบบสมัยสุโขทัย ข้อนี้พึงเห็น
ได้ตั้งพระศรีรัตนมหาธาตุอันสร้างเป็นหลักเจดีย์สถานในพระอาราม
หลวง เช่นที่วัดพุทธไสวรรยซึ่งพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกัณฑ์ ที่วัดมหาธาตุ
ในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ และสมเด็จพระ

พระเศียรพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ได้มาจากวัดนครโกษา เมืองลพบุรี

พระราเมศวรทรงสร้างกิติ ที่วัดราชบูรณะซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงสร้างกิติ ที่วัดพระราม^{๕๘} และวัดพระศรีรัตน
มหาธาตุเมืองสุพรรณบุรี^{๕๙} วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกซึ่ง
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างกิติ สร้างเป็นพระปราสาทอย่าง
แบบสมัยลพบุรีทั้งนั้น พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยนี้ลักษณะก็คล้าย
อย่างพระขอม^{๖๐}

ยุคที่ ๒ นับแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวย
ราชย์อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ คงจะได้ไปทรงทราบราช
ประเพณีครั้งกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยถ้วนถี่ ต่อมา
อีก ๒ ปีเกิดทรงพระราชศรัทธาจะเสด็จออกอุปสมบทชั่วคราว เหมือน
อย่างพระมหาธรรมราชาญาณิไทย จึงเอาแบบอย่างครั้งกรุงสุโขทัย
ให้ไปนิมนต์พระมหาสวามีในลังกาทวีปเข้ามาเป็นพระอุปัชฌาย์^{๖๑}
คติลังกาวงศ์เห็นจะรุ่งเรืองขึ้นอีกในครั้งนั้น ครั้นมาถึงรัชกาลสมเด็จพระ
พระรามธิบดีที่ ๒ พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่ง
ประสูติและทรงพระเจริญ ณ เมืองพิษณุโลก (และบางที่ฝ่ายพระราช
ชนนีจะเป็นเชื้อสายกษัตริย์สุโขทัยด้วย) ได้เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ.
๒๐๓๔ เสด็จลงมาครองกรุงศรีอยุธยา ก็ทรงสร้างพุทธเจดีย์ตามแบบ
สมัยสุโขทัย เช่น พระมหาสถูปที่บรรจุพระบรมอัฐิธาตุของสมเด็จพระ
พระราชบิดา และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์
(ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จำลองมาสร้าง
พระศรีรัตนเจดีย์ที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในกรุงเทพฯ นี้) ก็
สร้างเป็นพระสถูปอย่างลังกา และพระพุทธรูปทรงหล่อเป็นพระยืน
องค์ใหญ่ ก็ถ่ายแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมาสร้าง^{๖๒} ตั้งแต่รัชกาล
สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ สืบมา ดูเหมือนจะนิยมสร้างพุทธเจดีย์ตาม
แบบลังกาวงศ์ เช่นเคยประพาศมาครั้งกรุงสุโขทัย^{๖๓} และยังมีกันไป
มาติดต่อกับลังกาทวีปจนถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม รวมเป็นระยะเวลา

๑๔๐ ปี ความที่กล่าวนี้มีหลักฐานเป็นที่สังเกต ด้วยวัดซึ่งสร้างในระยะ
นี้ พระเจดีย์ที่เป็นหลักวัดสร้างเป็นพระสถูปอย่างลังกาเป็นพื้น มิ
ใครมีที่จะสร้างเป็นปราสาทอย่างเขมร และปรากฏการที่ได้ทำบางอย่าง
เช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างพระเจดีย์ตรงที่ชนช้างชนะ
พระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี ก็ทำตามแบบอย่างพระเจ้าพุทธคามินี
มหาราชชนช้างชนะพระยาเอฬารทมิฬที่ในลังกาหวิป และที่สุดปรากฏ
ในจดหมายเหตุว่า เมื่อในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมพระสงฆ์ไทยออกไป
ลังกาหวิป ไปได้รับความจากพระสงฆ์ลังกาว่ารอยพระพุทธรูปที่พระ
พุทธองค์ได้ทรงเหยียบประธานไว้ ณ เขาสุวรรณบรรพตอยู่ในประ
เทศสยาม นำความนั้นกลับมาทูลพระเจ้าทรงธรรมเป็นเหตุ จึงได้ค้น
หาและพบรอยพระพุทธรูปที่ในแขวงจังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นที่คน
ขึ้นไปบูชากันทุกปีจนทุกวันนี้

ยุคที่ ๓ นับแต่รัชกาลพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓
มาจนถึงรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ เป็นระยะเวลา ๑๐๒ ปี ในระยะนี้เกิด
นิยมก่อสร้างพุทธเจดีย์แบบอย่างเขมรขึ้นอีก เหตุด้วยเดิมประเทศ
เขมรเคยขึ้นกรุงศรีอยุธยาแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ครั้งถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม เขมรตั้งแข็งเมือง พระเจ้าทรงธรรม
ปราบไม่ลงตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททองได้ประเทศ
เขมรกลับมาขึ้นกรุงศรีอยุธยาอย่างแต่ก่อน จึงเกิดนิยมถ้ายแบบอย่าง
ปราสาทเขมรมาสร้างในกรุงศรีอยุธยาเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ เช่น
สร้างพระปราสาทใหญ่ที่วัดชัยวัฒนาราม และสร้างพระนครหลวงทาง
ลำน้ำลึก เป็นต้น พระพุทธรูปซึ่งเคยสร้างเป็นพระก่อหรือพระหล่อ
มาแต่ก่อนก็เกิดนิยมสร้างด้วยศิลาทราย เอาอย่างพระพุทธรูปที่นครวัด
นครธม เมืองเขมร ฝีมือทำพระพุทธรูปลักษณะเป็นอย่างขอมกับ
ไทยปนกัน ไม่สู้งาม มีพระประธานองค์ใหญ่ ณ วัดชุมพลนิกายาราม
ที่บางปะอินเป็นตัวอย่าง^{๕๕} แต่ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองนั้น พุทธ

เจดีย์นอกจากอย่างเขมรก็คิดประดิษฐ์สร้าง มีของดีงามที่ปรากฏอยู่
ก็หลายอย่าง ดังเช่นพระเจดีย์เหลี่ยม ๒ องค์ที่วัดชุมพลนิกายาราม
เป็นต้น ในรัชกาลหลังๆ ต่อมาในยุคนี้ แม้ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชไม่ปรากฏว่าสร้างพุทธเจดีย์ใหญ่โต มีแต่การที่ทรงปฏิสังขรณ์
ตามแบบอย่างที่มีอยู่แล้ว

ยุคที่ ๔ นับตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าบรมโกศมาจนเสียกรุงศรี
อยุธยาแก่ข้าศึกเป็นเวลา ๓๕ ปี ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศบำรุงฝีมือ
ช่างและโปรดสร้างวัดวาอาราม มักทำโดยประณีต มีตัวอย่างฝีมืออยู่
ที่วัดกุฎีดาว^{๕๕} แต่พระเจ้าบรมโกศทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าเป็น
พื้น มิใคร่มีที่จะสร้างขึ้นใหม่ แต่ทำแห่งใดคงเห็นได้ว่าทำโดยฝีมือ
ประณีต^{๕๖} แบบอย่างแก้ไขเพียงลวดลาย แต่ว่ามาถึงขั้นนี้มิได้มีการ
ศึกษาจากลังกา เพราะประเทศลังกาเกิดจลาจล พระศาสนาทรุดโทรม
เศร้าหมองจนสูญสิ้นสมณวงศ์ ต้องเข้ามาขอพระภิกษุไทยไปให้อุป
สมบทตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ในลังกาทวีป ไทยกลับเป็นครูของลังกา
แม้ทางเมืองเหนืออันเป็นท้องถื่นต้นตำราพุทธเจดีย์สุโขทัย มาถึงยุค
นี้ก็ทรุดโทรม ช่างกรุงศรีอยุธยากลับขึ้นไปช่วยปฏิสังขรณ์ ฝีมือที่ทำ
ยังปรากฏอยู่ เช่นวัดพระชินราชที่เมืองพิษณุโลก พระปรารค์เซลียง
ที่เมืองสวรรคโลกเก่า วิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง และวัดพระ
ฝางที่เมืองสว่างบุรี^{๕๗}

พุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งสร้างใน ๔ ยุคที่กล่าวมา ถ้าว่า
โดยลัทธิพระศาสนาสร้างตามลัทธิลังกาวงศ์ทั้งนั้น แต่ถ้าว่าโดยแบบ
อย่างการช่างเอาแบบทั้งสมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยสุโขทัยมา
ใช้ปะปนกันตามเหตุการณ์หรือตามความนิยมของผู้คิดแบบอย่าง ถ้า
ว่าโดยคติเพราะเหตุที่ความรู้ลัทธิมหายานเป็นอันสูญมาเสียนานแล้ว
ลัทธิลังกาวงศ์เล่าก็เสื่อมทรามมาช้านาน จึงสร้างโดยคติตามที่ไทย
นิยม ยกเป็นตัวอย่างดังเช่นพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นของเกิดขึ้นใน

ลัทธิมหายาน ถือว่าเป็นรูปพระอาทิตย์อุทัยอีกพระองค์หนึ่งต่างหาก ครั้นมาถึงสมัยลังกาวงศ์ ซึ่งถือคติหินยาน แสดงอธิบายพระทรงเครื่องว่าเป็นพระศรีอาริย์โพธิสัตว์ ซึ่งมาตรัสรู้ในภายหลัง^{๕๕} ครั้นในสมัยต่อมาถือว่าพระทรงเครื่องเป็นพระพุทธรูปปางพระพุทธรูปเจ้าทรงจำแลงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อปราบท้าวมหาชมพู ดังนี้^{๕๖} พระพุทธรูปเจดีย์ที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาถ้าจำแนกอธิบายเป็น ๔ อย่างตามตำรา ก็เป็นทำนองดังกล่าวต่อไปนี้

พระธาตุเจดีย์ ทำเป็นพระปรางค์อย่างสมัยลพบุรีอย่าง ๑ ทำเป็นพระสถูปลังกาอย่างสมัยสุโขทัยอย่าง ๑ แก้วเป็นพระสถูปแบบกรุงศรีอยุธยาขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑ คงเป็นรูปพระสถูปลังกา แต่ทำเป็นเหลี่ยมย่อมุมเป็นไม้สิบสอง (อย่างเช่นพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย ซึ่งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลศิริอยุธยา^{๖๐} และพระเจดีย์ที่วัดชุมพลนิกายาราม) อีกอย่าง ๑ นั้น เอาแบบพระเจดีย์เหลี่ยมอย่างสุโขทัยมา แก้วเป็นทรวดทรงพระสถูปลังกา และทำเป็นเจดีย์ทรงเครื่องอาคารณ์ (อย่างพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ที่อยู่ข้างหน้าปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) อนึ่ง ประเพณีที่สร้างพระสถูปสำหรับอัฐิธาตุของบุคคลอื่น ซึ่งเริ่มสร้างกันในสมัยสุโขทัย หรือบางทีจะมีมาก่อนนั้นแล้ว มานิยมสร้างกันชุกชุมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ขึ้นนี้ ฟังสังเกตเห็นได้ที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์อันอยู่ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มีพระเจดีย์ใหญ่น้อยทุกขนาดแทบนับจำนวนไม่ถ้วน ล้วนเป็นที่บรรจุอัฐิเจ้านายในพระราชวงศ์ทั้งนั้น ถึงพระเจดีย์ราย ซึ่งชอบสร้างกันตามวัดราษฎร์ก็เพื่อประโยชน์อย่างเดียวกัน ด้วยในสมัยกรุงศรีอยุธยาอัฐิของบุคคลที่ทำฌาปนกิจแล้ว ย่อมถือเป็นประเพณีฝังไว้ที่วัดทั้งนั้น ที่เป็นบุคคลชั้นสูงจึงก่อพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุหรือพระพุทธรูปไว้ข้างบน และฝังอัฐิบุคคลไว้ข้างใต้พระสถูปถือกันเป็นแบบทั่วไปดังนี้

พระบริโกทเจดีย์ คงนับถือพระศรีมหาโพธิพันธูลี้ชงคามอย่างสมัยสุโขทัย มาในชั้นหลังที่เดียวเห็นจะเป็นในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ได้พันธูลี้พระศรีมหาโพธิมาจากลังกา โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดระฆังอันอยู่ต่อพระราชวัง เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดวรโพธิ์ เรียกกันมาจนบัดนี้ นอกจากพระศรีมหาโพธิ เกิดมีรอยพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉาย ในแขวงจังหวัดสระบุรี พระแท่นดงรัง ในแขวงจังหวัดกาญจนบุรี และพระแท่นศิลาอาสน์ในแขวงเมืองทุ่งยั้ง นับถือกันว่าเป็นบริโกทเจดีย์มาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาด้วย

พระธรรมเจดีย์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถือพระไตรปิฎกตามแบบอย่างครั้งสมัยสุโขทัยต่อมา แต่ความรู้ภาษามครมาตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ค่อนข้างจะเสื่อมทรามมาก

พระอุเทสิกเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นสำคัญ สังเกตตามตัวอย่างที่ได้พบ พระพุทธรูปสมัยกรุงศรีอยุธยายุคต้นชอบทำตามแบบขอม^{๖๐} ยุคที่ ๒ ชอบทำตามแบบช่างสุโขทัย มีพระพุทธรูปงามอยู่ ๒ ยุคเท่านี้ ต่อมาอีก ๒ ยุคฝีมือคลายลง ในตอนปลายดูชอบสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมาก พระพุทธรูปทรงเครื่องครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาดูเหมือนองค์ที่เป็นพระประธานวัดหน้าพระเมรุ^{๖๑} จะงามกว่าองค์อื่นๆ พระพิมพ์ก็ยังชอบสร้างกันสืบมา สร้างอย่างพระพิมพ์แบบสุโขทัยบ้าง ทำเป็นพระทรงเครื่องและมีได้ทรงเครื่องตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยาบ้าง เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยามีดังแสดงมา^{๖๒}

สมัยรัตนโกสินทร์แต่ พ.ศ. ๒๓๒๕

ตำนานพุทธเจดีย์สมัยรัตนโกสินทร์ เรื่องเริ่มเมื่อพระพุทธรุคานาในประเทศสยามถึงความพินาศ เหตุด้วยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก พวกพม่าเผาบ้านเมือง แล้วเก็บเอาทรัพย์สมบัติกวาดผู้คน ไม่เลือกว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ไปเป็นเชลยมากกว่ามาก พุทธเจดีย์และพระ

ธรรมปิฎกอันเป็นหลักพระศาสนาเป็นอันตรายไปเสียในครั้งนั้นเป็นอันมาก แม้ไทยที่ได้บ้านเมืองคืนจากข้าศึกในไม่ช้า พระนครศรีอยุธยา ก็ยับเยินเกินกำลังไทยที่มีอยู่เวลานั้นจะกลับตั้งเป็นราชธานีอีกได้ จึงจำต้องย้ายราชธานีลงมาตั้ง ณ เมืองธนบุรี พม่าก็ยังพยายามเข้ามา รบพุ่งจะเอาประเทศสยามไว้ในอำนาจให้จงได้ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทำศึกสงครามต่อสู้พม่าอยู่ไม่ขาด มีโอกาสที่จะฟื้นฟูพระศาสนาเพียงเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งยังเหลืออยู่ตามหัวเมือง องค์ไหนรู้พระธรรมวินัยก็เอามาตั้งเป็นพระราชาคณะ ให้อำนาจสงฆ์และฆราวาส และให้เที่ยวสืบหาคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่ที่ต่างๆ เอามารวบรวมตั้งหอสมุดเพื่อรวบรวมขึ้นใหม่ การยังไม่ทันสำเร็จก็ประจวบเหตุทำให้พระพุทธศาสนากลับเศร้าหมองไปอีก ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดสัญญาวิปลาส สำคัญพระองค์ว่าเป็นพระอริยบุคคล บังคับให้พระสงฆ์กราบไหว้ ลงพระราชาอาญาสมเด็จพระสังฆราชทั้งพระราชาคณะและเหล่าพระภิกษุสาธุศิษย์ที่ไม่ยอมทำตามพระพุทธานุญาต บ้านเมืองเลยเป็นจลาจลถึงเกิดรบพุ่งกันเองในราชธานี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น ฝอยพระราชอาณัติจักรมีราชการเป็นข้อสำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือต้องปราบปรามจลาจลในราชธานี ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีได้กระทำให้เกิดขึ้นอย่าง ๑ เตรียมต่อสู้ข้าศึกพม่าซึ่งจะยกมาตีเมืองไทยอย่าง ๑ ถ้าไม่ทรงทำการ ๒ อย่างนี้สำเร็จได้ ไทยก็จะต้องตกเป็นทาสของพม่า เพราะฉะนั้นเมื่อทรงปราบปรามพวกที่ก่อการจลาจลราบคาบแล้ว จึงโปรดฯ ให้ย้ายราชธานีข้ามฟากจากเมืองธนบุรีมาสร้างพระนครอมรรัตนโกสินทร์ข้างฟากตะวันออกฝั่งเดียว ในที่นี้จะแสดงเหตุที่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์พอให้ปรากฏ คือเมื่อไทยได้บ้านเมืองกลับคืนจากข้าศึกแล้ว จะกลับตั้งพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอย่างเดิมไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑

พระประธานวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ สร้างครั้งรัชกาลที่ ๑

พม่ายังคงพยายามจะกลับมาปราบปราม กำลังของไทยที่เหลืออยู่
ไม่พอจะรักษาพระนครศรีอยุธยาอันเป็นเมืองใหญ่โตต่อสู้ข้าศึกได้
ประการที่ ๒ พระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ที่ลำนํ้าต้น ข้าศึกอาจยกกอง
ทัพบกมาประชิดติดพระนครได้ง่าย อาศัยเหตุ ๒ ประการที่กล่าวมา
ขุนหลวงพระยาตากจึงลงมาตั้งราชธานีที่เมืองธนบุรี เพราะอยู่ใกล้
ทะเลมีประโยชน์ในการคมนาคมกับต่างประเทศเหมือนอย่างพระ
นครศรีอยุธยา แต่เป็นเมืองเล็ก กำลังที่มีพอจะรักษาได้และเมือง
ธนบุรีตั้งอยู่ที่ลำนํ้าลึก ข้าศึกจะยกกองทัพมาถึงได้โดยยาก และอาจ
จะใช้ทัพเรือต่อสู้กองทัพบกของข้าศึกได้ด้วย แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ หรือแต่ก่อน
นั้นทรงพระราชดำริเห็นว่ากรุงธนบุรีตั้งทั้งสองฟาก เอาแม่น้ำไว้กลาง
เมือง ถ้าข้าศึกยกเข้ามาประชิดติดถึงชานพระนครได้ กองทัพที่รักษา
ภายในจะไปมาช่วยกันยากด้วยกีดแม่น้ำ ทรงพิเคราะห์เห็นว่าทางฝั่ง
ตะวันออกเป็นที่หัวแหลมมีลำแม่น้ำโอบอ้อม ถ้ามาตั้งพระนครทาง
ฟากตะวันออก จะได้ลำแม่น้ำลึกเป็นคูพระนครสามด้าน ต้องขุดคูพระ
นครแต่ด้านเดียว ถ้าข้าศึกจะเข้ามาได้ถึงชานพระนคร จะรักษาต่อสู้
ข้าศึกก็ง่ายกว่ารักษาเมืองธนบุรี ด้วยเหตุนี้จึงมาสร้างพระนครอมร
รัตนโกสินทร์ทางฝั่งตะวันออกแต่ฝั่งเดียว และจะสร้างเป็นเมืองราช
ธานีประเทศสยามต่อไป โดยลงเนื้อเห็นเป็นยุติแล้วว่าจะไม่กลับไปตั้ง
พระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอีก เรื่องที่กล่าวมานี้เป็นต้นเหตุแห่ง
การสร้างพุทธเจดีย์ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ คือประสงค์จะให้พระนคร
ใหม่รุ่งเรืองด้วยวัตถุอารามเรือนพระศาสนา “เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมือง
ดี” หมายความว่าให้เหมือนเช่นเมื่ออยู่ในพระนครศรีอยุธยาในกาลก่อน
ข้อนี้พึงเห็นได้ตั้งพระราชวังก็ดี วัดก็ดี มักสร้างตามแบบอย่างพระ
นครศรีอยุธยา ตลอดจนชื่อวัดก็มักขนานตามที่เคยมีในพระนครศรี
อยุธยา และถือเป็นคติสืบมาหลายรัชกาล

แต่ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ยังต้องรบฟุงพม่าเป็นศึกใหญ่หลายคราว มิใคร่มีโอกาสที่จะได้จัดการฝ่ายพุทธจักร ถึงกระนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ทรงจัดการฟื้นฟูพระศาสนาเป็นหลายอย่าง คือสร้างพระอารามหลวงขึ้นหลายพระอาราม ที่เป็นวัดสำคัญอยู่ในเวลานี้ คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดสระเกศ วัดระฆัง เป็นต้น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ทรงสร้างวัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม กรมพระราชวังหลังทรงสร้างวัดอมรินทราราม กรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงสร้างวัดราชบูรณะขึ้นในรัชกาลที่ ๑ นั้น^{๖๔} เมื่อทรงสร้างวัดขึ้นแล้ว ทรงพระราชปรารภถึงพระพุทธรูปของโบราณ ซึ่งต้องหอดทิ้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ตามวัดร้างทั้งในพระนครหรืออยุธยา เมืองลพบุรี และตามหัวเมืองเหนือทั้งปวง ด้วยบ้านเมืองยับเยิน ทรงสังเวชพระราชหฤทัย จึงโปรดฯ ให้เชิญที่เป็นพระพุทธรูปหล่อพอจะยกขนได้ มาบูรณะปฏิสังขรณ์ประดิษฐานไว้ตามพระอาราม ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในกรุงรัตนโกสินทร์กว่า ๑๒๐๐ องค์^{๖๕} เช่นพระศรีศากยมุนีวัดสุทัศน์ที่เชิญมาจากเมืองสุโขทัย และพระโลกนาถวัดพระเชตุพนซึ่งเชิญมาแต่วัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระนครหรืออยุธยาเป็นต้น ส่วนพระไตรปิฎกก็โปรดฯ ให้หาฉบับรวบรวมต่อมา ครั้นสำเร็จแล้วให้ประชุมสงฆ์ทำสังคายนาสร้างพระไตรปิฎกอันเห็นว่าถูกต้องเป็นฉบับหลวง แล้วให้ลอกคัดไปไว้ศึกษาพระธรรมวินัยตามพระอาราม ส่วนสงฆ์มณฑลนั้นก็ทรงกำจัดพวกอสังสอพลอในครั้งกรุงธนบุรี แล้วเลือกสรรตั้งแต่งพระภิกษุซึ่งซื่อสัตย์และทรงคุณธรรม ตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย และทรงชวนหาอายุุดหนุนให้ศึกษาพระธรรมวินัยโดยพระราชาบาย เป็นต้นว่าเช่นมีพระราชปณิธานให้พระราชาคณะถวายวิไลสนาเนื่องๆ โดยพระราชประสงค์จะให้ต้องค้นคว้าสอบสวนพระไตรปิฎกอยู่เสมอ การซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูพระพุทธรศาสนาครั้งนั้น ไม่ได้อาศัย

ประเทศอื่น เพราะประเทศลังกาก็เป็นจลาจลทรุดโทรมจนจะตกอยู่ในอำนาจฝรั่ง ประเทศเขมรแม้ขึ้นอยู่แก่ไทยก็เป็นจลาจลมาช้านานจนเกือบจะสูญสิ้นราชวงศ์ ประเทศรามัญก็ยับเยินด้วยถูกพม่าปราบปรามเอาไว้ในอำนาจ ประเทศพม่าก็เป็นศัตรู การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเมื่อรัชกาลที่ ๑ จึงควรสรรเสริญด้วยทำได้โดยลำพังไทย

รัชกาลที่ ๒ ถึงแม้ไม่มีศึกใหญ่ก็ยังคงตระเตรียมการสงครามอยู่เป็นนิจ ด้วยพม่ายังไม่สิ้นปรารถนาจะมาตีเมืองไทย และญวนก็เกิดเป็นศัตรูขึ้นอีกทางหนึ่ง การบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยประการอย่างอื่นมีน้อย ทรงสร้างวัดอรุณราชวรารามวัด ๑ บูรณะวัดโมลีโลกวดี ๑ แต่ได้จัดการ ซึ่งควรนับว่าสำคัญในการบำรุงพระศาสนาอย่าง ๑ คือแก้ไขวิธีสอบความรู้พระสงฆ์ซึ่งเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แต่ก่อนมาวิธีสอบความรู้มคอกำหนดเป็น ๓ ชั้น พระภิกษุสามเณรองค์ใดเรียนรู้ภาษามคธพอสามารถแปลพระสูตรได้ ทรงตั้งเป็นเปรียญตรี ถ้าแปลได้ถึงพระวินัย ทรงตั้งเป็นเปรียญโท ถ้าแปลได้จนพระปรมัตถ์ นับว่าสามารถแปลได้ทั้งพระไตรปิฎก ทรงตั้งเป็นเปรียญเอก วิธีสอบความรู้เช่นนั้น ความรู้เห็นจะไม่สู้แตกฉาน บางทีจะเป็นด้วยเลือกคัมภีร์ที่เป็นหลักสูตรสำหรับแปลแต่่ง่ายๆ ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงแก้ไขใหม่เปลี่ยนกำหนดชั้นเป็น ๔ ประโยค กำหนดคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรให้ยากขึ้นไปโดยลำดับ ความรู้ภาษามคธของผู้ที่ได้เปรียญก็รุ่งเรืองยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

อนึ่ง ในรัชกาลที่ ๒ การติดต่อในระหว่างประเทศสยามกับลังกาทวีปกลับเริ่มขึ้นอีก เหตุด้วยพระสังฆราชาในเมืองลังกาให้พระภิกษุเชิญพระบรมสารีริกธาตุกับต้นโพธิ์ลังกาเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยฯ ได้ทรงทราบว่ามีเมืองลังกาตกเป็นของฝรั่ง ทรงพระปริวิตกถึงพระพุทธศาสนาว่าจะเศร้าหมองผันแปรไปเป็นประการใดบ้าง จึงโปรดฯ ให้เลือกหาพระภิกษุซึ่งชอบเที่ยว

รูดงค์ ได้พระอาจารย์ดีกับพระอาจารย์เทพเป็นหัวหน้า กับพระสงฆ์
อื่นอีก ๕ รูป (รูปหนึ่งชื่อพระเซ่ง ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัต วัด
อรุณฯ อยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๕) รวม ๗ รูป เป็นสมณทูตให้ออกไป
สืบพระศาสนาถึงลังกาทวีป^{๖๖} แต่ก็มีมีการคมนาคมในระหว่างลังกา
ทวีปกับประเทศสยามในกิจแห่งพระศาสนาสืบมาเรื่อยๆ

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
ราชศรัทธาอุทิศสาหะในการอุปถัมภ์ภิกษุพุทธศาสนา มาก ทั้งการสร้าง
ปฏิสังขรณ์พระอารามหลวง และทรงอุดหนุนให้ผู้อื่นสร้างและปฏิ
สังขรณ์พระอารามขึ้นในกรุงเทพฯ โดยความประสงค์จะให้พระนคร
อมรรัตนโกสินทร์ รุ่งเรืองเหมือนพระนครศรีอยุธยาตามคติที่ถือกัน
มาตั้งแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์นี้ การสร้างพระไตรปิฎกและการเล่า
เรียนพระปริยัติธรรม ตลอดจนการแปลพระคัมภีร์ต่างๆ จากภาษา
มคธออกเป็นภาษาไทยก็ทรงชวนชวายุทธหนุนมาก วัดและหนังสือ
ฝ่ายพระศาสนาในกรุงเทพฯ นี้ นับว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ มากกว่า
รัชกาลอื่นแต่ก่อนมา

ยังมีข้อสำคัญในพระพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ อีก
ส่วนหนึ่ง ด้วยอาศัยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ทรงเล่า
เรียนรอบรู้พระไตรปิฎกแตกฉานเป็นอัจฉริยภาพติดกับผู้อื่น ด้วยผู้อื่น
แม้จะเรียนรู้ภาษามคธเชี่ยวชาญจนอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจได้แจ่มแจ้ง
ก็มิได้คิดวินิจฉัยความในพระไตรปิฎก เชื่อถือแต่ตามคติที่อาจารย์
สั่งสอนมาเป็นตำรา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พิจารณาความในคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งนับอยู่ในพระไตรปิฎก เห็นว่าเป็น
หนังสือซึ่งพระโบราณจารย์ทั้งหลายแต่งตามอัตโนมติซับซ้อนกันมา
หลายยุคหลายคราว ความที่แตกต่างกันก็มีมาก ทรงวินิจฉัยเปรียบเทียบ
เทียบเลือกแต่ที่เห็นว่าถูกต้องตามหลักฐานแห่งพระธรรมวินัย แล้ว

ทรงประพัตตามลัทธินั้น จึงเกิดลัทธิตุทธมยุติกาขึ้น และแพร่หลาย
สืบมาจนทุกวันนี้ ยิ่งอีกอย่างหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวได้ทรงเป็นพระราชธุระเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่างๆ ทั้ง
ในลังกาทวิปและในเมืองรามัญ เอามารวบรวมและสอบสวนกับฉบับ
ที่มีอยู่ในประเทศสยาม ได้ทรงรับเป็นพระราชธุระแต่งสมณทูตไป
ลังกาทวิปหลายคราว ทั้งรับเลี้ยงพระสงฆ์ลังกาเข้ามายังประเทศนั้นจน
ตลอดรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเจริญถวัลยราชสมบัติ คนทั้งหลายมักคาดกันว่าคงจะทรงบำเพ็ญ
พระราชานุภาพเพื่อเปลี่ยนแปลงคติสงฆมณฑลให้เป็นอย่างธรรมยุติ
กา ซึ่งทรงพระราชดำริสถาปนาขึ้นเมื่อครั้งยังทรงผนวช แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การถือศาสนาเกิด
แต่ความเลื่อมใสศรัทธาเป็นสำคัญ แม้เมื่อพระองค์ทรงผนวชอยู่ทรง
เลื่อมใสลัทธิตุทธวินัยอย่างธรรมยุติกาก็ดี เมื่อเสวยราชย์เป็นพระ
เจ้าแผ่นดินจำเป็นต้องเป็นกลางในระหว่างลัทธิทั้งปวง ใครจะเลื่อมใส
ประพัตลัทธิใดก็แล้วแต่จะถือกันตามศรัทธา และยังทรงปริวิตกต่อ
ไปว่าจะมีผู้แสดงความเลื่อมใสในลัทธิตุทธมยุติกา เพื่อจะให้ต้องพระ
ราชอัธยาศัย ด้วยเหตุนี้ในการพระราชพิธีหลวง โปรดฯ ให้นิมนต์
พระสงฆ์ทั้งสองนิกายรวมกันเสมอ ตระกูลเจ้านายหรือข้าราชการ
ตระกูลไหนเคยบวชเรียนในคณะมหานิกาย ก็ไม่โปรดฯ ให้บวชเป็น
คณะธรรมยุติกา คงโปรดฯ ให้บวชเป็นธรรมยุติกา แต่พระเจ้าลูกยา
เธอฯ กับเชื้อสายเจ้านายข้าราชการซึ่งเคยนับถือคณะธรรมยุติกา
แต่ครั้งยังทรงผนวช พระสงฆ์ทั้งสองนิกายจึงอยู่ในสถานะเสมอกัน
มาตลอดรัชกาล ส่วนการสร้างวัดวาอารามนั้น ทรงพระราชดำริว่าเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๓ สร้างมากมายพอกำลังบ้านเมืองอยู่แล้ว ทรงสร้างเพิ่ม
เติมแต่ตามหัวเมืองเป็นพื้น มีที่พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น พระอาราม

ที่ทรงสร้างในกรุงเทพฯ มีจำนวนน้อย มีวัดราชประดิษฐ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัดปฐมรังเป็นสำคัญ การศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งพระองค์ได้ทรงเป็นประธานมาแต่ครั้งยังทรงผนวช ก็คงเป็นแต่ให้รักษาแบบแผนและทำนุบำรุงมิให้เสื่อมทราม แต่ในรัชกาลที่ ๔ ประจวบหัวต่อในเรื่องตำนานพุทธเจดีย์อย่าง ๑ ด้วยได้ทำทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ อาศัยเหตุนั้นกลับเริ่มมีการติดต่อกับอินเดียในเรื่องพระพุทธรูป ซึ่งนับว่าเล็กร้างมากกว่า ๕๐๐ ปี ได้พระพุทธรูปอินเดียและเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา มาอีกในครั้งนั้น

อนึ่ง การถือพระพุทธรูปศาสนาละทธิมหายานในประเทศสยามนี้ ซึ่งบางที่จะสูญมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย มาได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ เริ่มแต่ในรัชกาลที่ ๔ เหตุด้วยมีพระกษัตริย์ซึ่งถือพระพุทธรูปศาสนาละทธิมหายานอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์อยู่ในประเทศสยามหลายคราว นับแต่ต้องเชียงซุนพามาครั้งกรุงธนบุรีคราว ๑ องเชียงสือพามาในรัชกาลที่ ๑ อีกคราว ๑ ต่อมาเจ้าพระยาบดินทรเดชาพามาเมื่อรัชกาลที่ ๓ อีกคราว ๑ มีพระกษัตริย์มาด้วยทุกคราว แต่มิได้รับความยกย่องของรัฐบาล ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวช ได้ทรงสมาคมคุ้นเคยกับพระกษัตริย์ มีที่ชอบพระราชอัธยาศัย คือ องเชียง (ซึ่งได้เป็นที่พระครูคณานัมสมณาจารย์ อยู่วัดอุภัยราชบำรุงที่ตลาดน้อย) เป็นต้น ถึงในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้นิมนต์พระกษัตริย์ทำพิธีกึ่งเด็ก (ดูเหมือนจะเป็นในงานพระศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเป็นคราวแรก) แล้วทรงทำนุบำรุงพระกษัตริย์ต่อมา ควรนับว่าการบำรุงพระพุทธรูปศาสนาละทธิมหายานกลับมีขึ้นในประเทศสยามในรัชกาลที่ ๔ ด้วย

ในรัชกาลที่ ๕ การอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพฤติดีตามเยี่ยงอย่างพระบาทสม

เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา เป็นต้นว่าทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ ทั้งธรรมยุติกและมหานิกายเสมอกัน และทรงตั้งพระสงฆ์ญวนและจีนอันถือลัทธิมหายาน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงเริ่มทำนุบำรุงนั้น ให้มีสมณศักดิ์เป็นตำแหน่งพระครูพระอาจารย์และฐานานุกรมขึ้นอีกแผนกหนึ่ง การสร้างพระอารามก็ทรงสร้างแต่จำนวนน้อย ตามอย่างรัชกาลที่ ๔ มีวัดราชบพิตร วัดเบญจมบพิตร และวัดเทพศิรินทราวาสซึ่งทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี เป็นต้น แต่การสำคัญเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เนื่องด้วยเรื่องตำนานพุทธเจดีย์ มีหลายอย่าง จะกล่าวเป็นลำดับกันไป คือ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วได้ ๔ ปี ในปีมะแม พ.ศ. ๒๔๑๔ เสด็จประพาสต่างประเทศ ถึงเมืองมอญ เมืองพม่าและประเทศอินเดีย เมื่อเสด็จประพาสอินเดียครั้งนั้น ได้เสด็จไปนมัสการพระบรมโกศเจดีย์เดิมที่มฤคทายวันในแขวงเมืองพาราณสี อันเป็นที่พระพุทธรองค์ได้ประทานปฐมเทศนา แล้วทรงเสาะหาศาสนาวัตถุและรูปภาพพุทธเจดีย์ในมณฑลประเทศ ซึ่งไม่เคยเห็นกันในประเทศนี้ได้มาหลายอย่าง แต่นั้นบัณฑิตผู้เสาะแสวงหาความรู้เรื่องพุทธเจดีย์ก็หันไปสืบสวนเสาะหาทางอินเดียแทนที่เคยเสาะหาแต่ลังกาทวีปมาแต่ก่อน แต่ว่าในสมัยนั้นรัฐบาลอินเดียยังไม่ได้จัดการตรวจค้นของโบราณ และนักปราชญ์ชาวตะวันตกก็ยังไม่มีความรู้ในเรื่องพุทธเจดีย์ และไม่มีหนังสือแต่งไว้มากเหมือนอย่างทุกวันนี้ แม้โบราณวัตถุที่ได้ไปเห็นครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถึงมณฑลประเทศ ก็ยังไม่สามารถจะให้ความรู้ที่แท้จริง จะยกอุทาหรณ์เช่นที่มฤคทายวัน ณ เมืองพาราณสีนั้น เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงบูชา มีปรากฏแต่พระสถูปใหญ่เรียกว่า “พระธรรมเจดีย์” อยู่อองค์หนึ่ง พระเจดีย์องค์นี้เดิมก่ออิฐเป็นแกน แล้วหุ้มศิลาจำหลัก

พวกมิชฌาหิฐีหรือเอาศิลาที่หุ้มข้างตอนบนไปก่อเทวสถานเสี้ยสลักครึ่งหนึ่ง ตอนนั้นเหลือแต่แกน เวลาเมื่อเสด็จไป ยังไม่ได้ถากถางก็แลเห็นเป็นรูปสองลอน ครั้นได้รูปถ่ายเข้ามา ทำให้เกิดเชื่อกันอยู่คราวหนึ่งว่ารูปทรงพระสถูปครั้งพุทธกาลและครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นสองลอนเช่นนั้น ถึงมีผู้สร้างพระสถูปรูปสองลอนขึ้นในกรุงเทพฯ^{๗๗} ตามความสันนิษฐานที่กล่าวมา แต่เป็นอันเปลี่ยนวิถีทางสืบสวนเรื่องพุทธเจดีย์ไปหาอินเดียตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปครั้งนั้น ครั้นจำเนียรกาลนานมาอาศัยที่รัฐบาลอินเดียจัดการตรวจค้นของโบราณเจริญยิ่งขึ้น และนักปราชญ์ชาวตะวันตกเอาใจใส่พิจารณาแต่งอธิบายเรื่องพุทธเจดีย์ในอินเดียมีมากขึ้น ความรู้เรื่องพุทธเจดีย์ก็เจริญยิ่งขึ้นในประเทศสยามนี้เป็นอันดับมา จนกาลทุกวันนี้

ข้อสำคัญซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เนื่องด้วยเรื่องพุทธเจดีย์ มีเรื่องพระบรมสารีริกธาตุอีกเรื่อง ๑ ด้วยในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร นับถือพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากลังกาทวีปช้านาน และถือคติตามลังกาว่า พระบรมธาตุของพระพุทธองค์มีลักษณะและลักษณะเป็นเช่นนั้นๆ ทั้งมีอิทธิฤทธิ์อาจทำปาฏิหาริย์ไปสู่ที่แห่งหนึ่งแห่งใดได้โดยลำพัง เพราะฉะนั้นพระธาตุที่ได้มาจากลังกาก็ดี หรือพบบะ ณ ที่ใดๆ ก็ดี ต่อมมีลักษณะต้องตามตำราจึงจะเชื่อถือเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ เมื่อรัฐบาลอินเดียจัดการตรวจค้นของโบราณ ได้พบพระธาตุที่บรรจุไว้ในพระเจดีย์ มีอักษรจารึกบอกว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าและพระธาตุที่พบนั้นล้วนเป็นอัฐิมนุษย์ ได้มีชาวประเทศสยาม^{๗๘} เคยเอาใจใส่ตรวจตราพระบรมธาตุที่ขุดพบในอินเดีย ซึ่งเขาส่งไปไว้ในพิพิธภัณฑสถาน ณ กรุงลอนดอนบ้าง เอาไว้ในพิพิธภัณฑสถานในอินเดียบ้าง ก็เห็นเป็นอัฐิมนุษย์ทั้งนั้น แต่ไปเกิดสงสัยด้วยปรากฏว่าได้มาแต่ที่เจดีย์สถาน

หลายแห่ง ถ้าจะประมาณพระธาตุแม่ที่รักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานก็
มากมายหลายทะนาน จึงออกแคลงใจไม่คิดขอเอามา ครั้นเมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๑ มีผู้ขุดพบที่บรรจจุฬารัตนที่เมืองกบิลพัสดุ์ มีอักษรจารึกเป็น
อย่างเก่าที่สุดได้อินเดียบอกไว้ว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธ
เจ้า คือส่วนซึ่งกษัตริย์สักยราชได้ไปเมื่อครั้งถวายพระเพลิงพระพุทธ
สรีระ เวลานั้นมาเคสเคอตัน (ซึ่งเคยได้เข้ามากรุงเทพฯ คู่กันเคยกับ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน) เป็นอุปราชครอง
ประเทศอินเดียอยู่ ปรารภว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพุทธ
ศาสนูปถัมภกมีอยู่ในโลกในปัจจุบันนี้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงส่งพระบรมสารีริกธาตุที่พบ ณ เมืองกบิลพัสดุ์นั้น
มาถวาย และครั้งนั้นพวกที่นับถือพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ คือ
ญี่ปุ่น พม่า ลังกา และประเทศไซบีเรีย ต่างแต่งทูตเข้ามาทูลขอ
พระบรมธาตุ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แบ่งพระ
ราชทานไปตามประสงค์ พระบรมธาตุที่เหลือนั้นโปรดให้สร้างพระ
เจดีย์ทองสัมฤทธิ์เป็นที่บรรจุ ประดิษฐานไว้ในคูหาพระสถูปบนยอด
บรมบรรพตวัดสระเกศ เป็นที่สักการบูชาของมหาชนมาจนทุกวันนี้
เรื่องพระบรมธาตุที่กล่าวมาเป็นข้อสำคัญ ที่บรรดาพุทธศาสนิกชนใน
นานาประเทศโดยมาก ยอมยกสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเอก
อัครศาสนูปถัมภกมาแต่ครั้งนั้น

ข้อสำคัญอีกอย่าง ๑ ซึ่งเกิดในรัชกาลที่ ๕ เนื่องในพุทธเจดีย์
คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
อาราธนาพระราชอาคันตุกะให้ช่วยกันชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาขอม
แล้วทรงพระราชดำริท้าวให้ยกขึ้นสู่อักษรพิมพ์เป็นสมุด ชุดละ ๓๔
เล่ม พิมพ์ ๑๐๐๐ ชุด เป็นเหตุให้พระไตรปิฎกนั้นแพร่หลายไปถึง
ทั่วทุกประเทศ ได้เป็นหลักการเล่าเรียนพระไตรปิฎกอยู่จนทุกวันนี้
ด้วยไม่มีประเทศใดสามารถจะทำได้มาแต่ก่อน

นอกจากข้อสำคัญที่กล่าวมา ยังมีกรอย่างอื่นที่ได้ทรงทำนุบำรุงเนื่องในพุทธเจดีย์อีกหลายอย่าง คือบำรุงการเล่าเรียนภาษาขอมและแบบแผนการสร้างพุทธเจดีย์มีพระพุทธรูป เป็นต้น ซึ่งได้ทำต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ที่นี้จะกล่าวถึงพุทธเจดีย์สมัยรัตนโกสินทร์ว่าตามตำราที่ละอย่างต่อไป

พระธาตุเจดีย์ สร้างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ดูเหมือนนิยมสร้างพระปรางค์กับพระเจดีย์เหลี่ยมเป็นพื้น ที่สำคัญคือพระปรางค์ที่วัดระฆัง (มีในจดหมายเหตุว่าสร้างในรัชกาลที่ ๑ ก่อฤกษ์ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๖) กับพระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ ณ วัดพระเชตุพน^{๖๔} (พระเจดีย์องค์กลางในแถวพระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ อีก ๒ องค์สร้างในรัชกาลที่ ๓) ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงปรารภจะสร้างพระปรางค์ที่วัดอรุณ แต่การค้างอยู่มาสร้างสำเร็จในรัชกาลที่ ๓ พระปรางค์องค์ที่วัดอรุณนี้ ควรนับว่าเป็นหลักของพระธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ผู้สมัยอื่นได้ทั้งรูปทรงและฝีมือที่สร้าง แต่พระสถูปกลมทรงลังกาดูเหมือนจะเริ่มนิยมสร้างกันต่อรัชกาลที่ ๓ เหตุด้วยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวช เสด็จขึ้นไปทอดธุระถึงเมืองเหนือ ทรงตรวจคั่นและศึกษาเรื่องพุทธเจดีย์ครั้งสมัยสุโขทัย ได้ทรงจำลองแบบพระสถูปครั้งราชวงศ์พระร่วงลงมาสร้างในกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะสร้างพระสถูปที่วัดบวรนิเวศก่อนที่อื่น พระสถูปองค์นี้กล่าวกันว่าทรงถ่ายแบบมาจากพระสถูปบนยอดเขาพนมเพลิงที่เมืองศรีสัชชนาลัย พระสถูปองค์ใหญ่ ณ วัดประยูรวงศ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์สร้าง ก็นำสันนิษฐานว่าจะสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำ เพราะพระปรางค์ใหญ่ที่วัดพิชัยญาติการามนั้น กล่าวกันว่าสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติสร้างตามอย่างพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงที่เมืองสวรรคโลก

อันเห็นได้ว่าคงเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
แนะนำพระธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ นอกจากพระเจดีย์เหลี่ยม
องค์ที่ ๔ ในวัดพระเชตุพน ซึ่งทรงถ่ายแบบมาแต่พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย
ในพระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
สร้างเป็นพระสถูปกลมทรงลังกาอย่างสมัยสุโขทัยทั้งนั้น เช่น พระ
ศรีรัตนเจดีย์^{๗๐} ซึ่งถ่ายแบบมาแต่พระมหาสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์
พระนครศรีอยุธยา และพระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งถ่ายแบบมาแต่
พระธาตุพระฝางเมืองสว่างคนูรี เป็นต้น เว้นแต่องค์พระสถูปที่สร้าง
สวมพระปฐุมเจดีย์เป็นของใหญ่โต ทรงคิดแบบใหม่ งามอย่างยิ่ง

พระบริโกทเจดีย์ มีต้นศรีมหาโพธิเป็นอาทิ ในสมัยรัตน
โกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้ต้นพระศรีมหาโพธิมาแต่ลังกาดัน ๑
สันนิษฐานว่าเห็นจะปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระ
พระสังฆราชในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อสมณทูตคราวพระอาจารย์ดีพระ
อาจารย์เทพไปลังกา กลับมาได้ต้นพระศรีมหาโพธิอีก ๓ ต้น
โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดสระเกศ (ข้างหน้าพระอุโบสถ) ต้น ๑ ปลูกไว้ที่
วัดสุทัศน์ (อยู่แถวสี่ตมมหาสถาน) ต้น ๑ ปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุอีก
ต้น ๑ ในรัชกาลที่ ๔ ได้เมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิที่พุทธคยามาเพาะ
เป็นต้นขึ้น สันนิษฐานว่าพระราชทานไปปลูกไว้ที่วัดบวรนิเวศต้น
๑ ที่พระปฐุมเจดีย์ต้น ๑^{๗๑} เมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิที่ได้มาแต่เมือง
พุทธคยาครานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ไป
เพาะเป็นต้นแล้วพระราชทานไปปลูกไว้ ๔ แห่ง คือ วัดเทพศิรินทร์ต้น
๑ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติที่บางปะอินต้น ๑ วัดมณีชลขันธ์ที่เมือง
ลพบุรีต้น ๑ วัดอภัยราชบำรุง (คือวัดญวนตลาดน้อย) ต้น ๑ ต่อมา
ในรัชกาลที่ ๕ นั้นได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิเมืองพุทธคยาเป็นต้นเข้ามา
แล้วโปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดเบญจมบพิตรต้น ๑ ที่วัดอัมพวันคณิมิตร
เกาะสีชังต้น ๑

พระธรรมเจดีย์ ขึ้นเดิมก็สร้างเป็นคัมภีร์โบราณอย่างสมัย
 อยู่ยามาพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นฉบับแพร่หลาย ได้ไปเป็นประโยชน์
 ถึงนานาประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๕ แต่เมื่อฉบับพิมพ์ครั้งนั้นจำหน่าย
 แจกหมดไปแล้ว ประจวบสมัยการเล่าเรียนพุทธศาสนาเจริญ
 ขึ้นทั้งในยุโรปและอเมริกา วิทยาลัยและนักปราชญ์ในนานาประเทศ
 พากันเสาะแสวงหาพระไตรปิฎกสยามยิ่งขึ้น ให้ราคาซื้อกันจบลงกว่า
 พันบาทก็มี มาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้^{๓๒} พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
 เจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างพุทธเจดีย์เป็นที่ระลึกและ
 อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ชำระและพิมพ์พระไตรปิฎก
 เหมือนอย่างสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยโปรดฯ ให้พิมพ์นั้นอีกครั้ง ๑ ก็มีผู้เลื่อมใส
 ครัทธาบริจาคทรัพย์โดยเสด็จในการพระราชกุศล ได้จำนวนทุนทรัพย์
 กว่า ๒ เท่าที่ประมาณในการพิมพ์พระไตรปิฎกชุดใหม่นี้พิมพ์เรียบ
 ร้อยตีขึ้นกว่าครั้งก่อนและพิมพ์ในเวลาความต้องการมีอยู่ในนานา
 ประเทศโดยมาก เชื่อได้ว่าคงจะเป็นประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ คือสืบ
 อายุพระศาสนาเป็นพระราชกุศลสมดังพระบรมราชูทิศประการ ๑
 เณลินพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้
 ทรงรับรัชทายาทเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกพระพุทธานุอยู่พระ
 องค์เดียวในโลกประการ ๑ และเป็นเกียรติยศแก่ประเทศสยาม
 เพราะประเทศอื่นแม้ที่ประชาชนนับถือพระพุทธานุ ก็ไม่สามารถ
 จะทำได้ประการ ๑

พระอุเทสิกเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นอาทิ ในรัชกาลที่ ๑ มิใคร่
 จะได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ เพราะทรงพระราชครัทธาให้เชิญพระ
 พุทธรูปโบราณซึ่งทิ้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ที่อื่น มาบูรณะปฏิสังขรณ์เป็น
 พื้นดังกล่าวมาแล้ว มีพระพุทธรูปทรงสร้างในรัชกาลที่ ๑ ที่ลักษณะ

งาม แต่พระคันธารราชซึ่งตั้งในพระราชพิธีแรกนาและขอฝนอยู่จนทุกวันนี้ พระพุทธรูปซึ่งสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤทัยจะหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่อย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงหล่อพระประธานวัดราชโอรส พระประธานวัดสุทัศน์ พระประธานวัดราชนาค และพระประธานวัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น ลักษณะพระพุทธรูปซึ่งสร้างใน ๒ รัชกาลนี้ ดูประสงค์จะให้งามแต่ทรวดทรงกับเครื่องประดับ ยกตัวอย่างดังพระพุทธรูปพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัยที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามงามอย่างเป็นรูปหุ่น ด้วยช่างในสมัยนั้นไม่สู้จะนิยมที่จะทำให้เหมือนลักษณะมนุษย์สามัญ ถือว่าพระพุทธรูปลักษณะแปลกเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก^{๓๓}

มีคติการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ อย่างหนึ่งเดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรงบำเพ็ญ มีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้เคยทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ ตามเรื่องนิบาตชาดกทั้ง ๕๕๐ ชาติ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่ารูปพระโพธิสัตว์ตามนิบาตชาดกนั้น เป็นรูปเทวดาก็มี มนุษย์ก็มี สัตว์เดรัจฉานก็มี ไม่สมควรจะสร้างขึ้นเป็นเจดีย์วัตถุ จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเลือกคัมภีร์เรื่องพุทธประวัติ คัดเลือกพุทธอิริยาบถปางต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นนับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปเจ้าปางต่างๆ ตามระเบียบนั้น ซึ่งเดี๋ยวนี้ประดิษฐานอยู่ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้นแบบพระปางสมัยรัตนโกสินทร์ ตำรามีฉบับอยู่ในหอพระ

สมุคฯ ได้คัดมาพิมพ์ไว้ดังต่อไปนี้

๑. **ปางทูลกริยา** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระ
อุระ
๒. **ปางรับมรุปายาส** นั่งห้อยพระบาท แมพระหัตถ์ทั้งสองวาง
บนพระชานูเป็นกริยาคอยรับ
๓. **ปางลอยถาด** นั่งคุกพระชานู พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวาทรงวางถาดลงในน้ำ
๔. **ปางทรงรับหญ้าคา** ยืนห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยืนพระหัตถ์
ขวาเป็นกริยาจับ
๕. **ปางมารวิชัย** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวาคำว่าลงที่พระชานู นิ้วชี้พระธรณี (ตรงกับปางมาร
วิชัยแบบอินเดีย)
๖. **ปางสมาธิ** นั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองประสานบน
พระเพลลา (ตรงกับปางสมาธิแบบอินเดีย)
๗. **ปางถวายเนตร** ยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลลา
๘. **ปางจงกรมแก้ว** ยืนยกพระบาทซ้าย พระหัตถ์ทั้งสอง
ประสานบนพระเพลลา
๙. **ปางประสานบาตร** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคอง
บาตร พระหัตถ์ขวาทรงลูบปากบาตร
๑๐. **ปางฉันสมอ** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวาทรงผลสมอ
๑๑. **ปางลีลา** ยกพระบาทซ้าย ห้อยพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์
ขวายกเสมอพระอุระ กริยาอย่างไถ้วพระพาหา (ตรงตามแบบอินเดีย)
๑๒. **ปางประทานเอหิภิกขุอุปสมบท** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์
ซ้ายหงายวางบนพระเพลลา พระหัตถ์ขวาทรงกวัก
๑๓. **ปางปลงกรรมฐาน** ยืน พระหัตถ์ซ้ายประสานพระเพลลา

ยื่นพระหัตถ์ขวาออกไปเป็นกิริยาจับ

๑๔. **ปางห้ามสมุทร** ยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องเสมอพระอุระ (แบบอินเดียเรียกว่าปางประทานอภัย)

๑๕. **ปางอุ้มบาตร** ยืน พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตร (พระปางอินเดียนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตรเหมือนกัน)

๑๖. **ปางภูตตาทิจ** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร พระหัตถ์ขวาจุ่มลงในบาตร

๑๗. **ปางพระเกศธาตุ** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลลา พระหัตถ์ขวาลูบพระเกศา

๑๘. **ปางเสด็จลงเรือขนาน** นั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำวางลงบนเพลลา พระหัตถ์ขวายกเพียงพระอุระ (พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทแบบอินเดีย ทำเป็นปางประทานปฐมเทศนา)

๑๙. **ปางห้ามญาติ** ยืน พระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์ขวาป้อง (แบบอินเดียเรียกปางประทานอภัย)

๒๐. **ปางพระปาเลไลยก์** นั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระเพลลา แบพระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ เป็นกิริยาทรงรับ

๒๑. **ปางห้ามพระแก่นจันทน์** ยืน ห้อยพระหัตถ์ขวา ยกพระหัตถ์ซ้ายป้อง

๒๒. **ปางนาคาวโลก** ยืน ห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระ เบือนพระพักตร์กลับมาข้างหลัง

๒๓. **ปางปลงพระชนม์** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุ พระหัตถ์ขวาประทับพระอุระ

๒๔. **ปางรับอุทกัจ** นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุ พระหัตถ์ขวาทรงบาตร

๒๕. **พระสงฆ์** ยืน ท่มเฉียงผ้าอุทกสภาฏก ห้อยพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวายกเสมอพระอุระ เป็นกิริยาลูบพระกาย

๒๖. ปางยืน ห้อยพระหัตถ์ทั้งสอง

๒๗. ปางคันธารราชู นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายกวัก พระหัตถ์ขวาเป็นกิริยารับน้ำ

๒๘. พระรำพึง ยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

๒๙. ปางสมาธิเพชร ขัดสมาธิไขว้พระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพล พระหัตถ์ขวาคำว่าบนพระชานู (เหมือนปางมารวิชัย)

๓๐. ปางลำแดงขรารธรรม นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายขวาจับพระชานูทั้งสอง

๓๑. ปางประดิษฐานพระพุทธรบาท ยืน กดปลายพระบาท พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพล

๓๒. ปางลำแดงโอฬาริกนิมิต นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายป้องพระอุระ พระหัตถ์ขวาคำว่าบนพระชานู

๓๓. ปางรับผลมะม่วง นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานู พระหัตถ์ขวาทรงผลมะม่วง

๓๔. ปางจับพระวักกลี นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานู พระหัตถ์ขวาห้อยลงที่พระขงฆ์ เป็นกิริยาโบกพระหัตถ์

๓๕. ปางไถยา พระหัตถ์ขวาหนุนพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางทอดลงไปตามพระกาย พระบาทซ้ายทับพระบาทขวา (ตรงกับปางเข้านิพพานของอินเดีย)

๓๖. ปางฉันทมรุปายาส นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองถาด พระหัตถ์ขวาจุ่มลงในถาด

๓๗. ปางห้ามมาร นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพล พระหัตถ์ขวาบ้องที่พระอุระ

๓๘. ปางสนเข็ม นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองยกเสมอพระอุระ เป็นกิริยาจับด้ายข้างหนึ่ง เข็มข้างหนึ่ง

๓๙. ปางช้อครสาวก นิ่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระ

เพลา พระหัตถ์ขวาซึ่งเป็นกิริยาทรงเลือก

๔๐. ปางเปิดโลก ยืน พระหัตถ์ซ้ายขวาห้อยกางออกไป และ
กางนิ้วพระหัตถ์น้อยหนึ่ง^{๗๔}

นอกจาก ๔๐ ปางที่กล่าวมานี้ ยังมีพระปางตอนแรกตรัสรู้ที่เรียก
ว่าเสด็จประทับสัสดิมหาสถานอีก ๗ ปาง คือ

สัตตมหาสถานที่ ๑ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นโพธิ์

สัตตมหาสถานที่ ๒ ปางถวายเนตร ยืนประสานพระหัตถ์ที่
พระเพลา

สัตตมหาสถานที่ ๓ ปางจงกรมแก้ว พระสีลา พระหัตถ์ทั้งสอง
ประสานพระเพลา มีเรือนแก้ว

สัตตมหาสถานที่ ๔ ปางทรงพิจารณาพระธรรมในเรือนแก้ว นั่ง
ขัดสมาธิถวายพระหัตถ์ทั้งสองประสานบนพระเพลา มีเรือนแก้ว

สัตตมหาสถานที่ ๕ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นไทร

สัตตมหาสถานที่ ๖ ปางนาคปรก นั่งสมาธิใต้ต้นจิก

สัตตมหาสถานที่ ๗ ปางรับผลสมอ บาตร ข้าวสัตตดู นั่งสมาธิ
ใต้ต้นไม้เกิด

ปางสัตตมหาสถานทั้ง ๗ นี้ เห็นจะเป็นปางเกร็ดที่ทำยากยิ่ง
ออกไปเพื่อให้มีเรือนแก้วและต้นไม้ประกอบ พระพุทธรูปก็เข้ากับ
ปางที่กล่าวมาใน ๔๐ นั้น

มีพระปางต่างๆ อีกอย่างหนึ่ง กำหนดตามนพเคราะห์สำหรับ
บูชาเนื่องด้วยพิธีทักษา^{๗๕} จะเกิดตำราขึ้นเมื่อใดหาทราบไม่ แต่มีอยู่
ในสมุดตำราฉบับหลวงเล่มเดียวกับตำราพระพุทธรูป ๔๐ ปาง ซึ่ง
กล่าวมาแล้ว คือ

พระอาทิตย์

พระถวายเนตร

พระจันทร์

พระห้ามสมุทร

พระอังคาร

พระไสยา (ในรัชกาลที่ ๕ ทรง

เปลี่ยนเป็นพระคันธารราช)

พระพุทธ

พระอุ้มบาตร

พระพุทธที่สบดี

พระสมาธิ

พระศูร์

พระรำพึง

พระเสาร์

พระนาคปรก

พระราหู

พระปาเลไลยก์

พระเกตุ

พระขัดสมาธิเพชร นั่งสมาธิ

พระพุทธรูปปางต่างๆ ตามตำราที่กล่าวมานี้ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้แต่ ๓๓ ปาง เว้น ๗ ปาง คือ ปางมารวิชัย ๑ ปางสมาธิ ๑ ปางห้ามญาติ ๑ ปางยืน ๑ ปางคันธารราช ๑ ปางขัดสมาธิเพชร ๑ ปางไสยา ๑ และมีปางนาคปรกในปางเกตุเพิ่มเข้าด้วยเป็น ๓๔ ปาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าไว้ในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือนว่า พระปางเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริไว้ประการใดหาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นเค้าเงื่อนชอบกลอยู่ จึงโปรดฯ ให้หล่อเป็นฐานเคียงเติมขึ้นอีกชั้น ๑ แล้วให้กาไหล่ทองคำทุกปาง เมื่อเสร็จแล้วโปรดฯ ให้จารึกทรงพระราชอุทิศแต่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณและกรุงธนบุรี

อนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงพระราชดำริสอบสวนพระพุทธลักษณะในคัมภีร์ต่างๆ แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปขึ้น ตามที่ทรงเชื่อว่าต้องตามพระพุทธลักษณะองค์ ๑ ถวายพระนามว่า “พระสัมพุทธพรรณี” เดียวนี้ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีด้านหน้าในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แบบพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำรินั้นไม่มีพระเกตุมาลา แต่ฝีมือช่างครั้งแรกที่

ทรงสร้างทำไม่ได้ถึงพระราชหฤทัย มาจนในรัชกาลที่ ๔ มีช่างตีเกิดขึ้น คือพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ จึงทรงปรึกษาแก้ไข ลักษณะพระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างต่อมาเช่นพระนรินทรราย เป็นต้น แก้ไขพุทธลักษณะคล้ายมนุษย์สามัญยิ่งขึ้นกว่าฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ แต่ก็ทำได้แต่พระของหลวง พระที่พวกบ้านหล่อยับจ้างสร้างให้ประชาชนก็ยังคงเป็นแบบรูปหุ่นอยู่อย่างเดิม มาจนในรัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการคิดแก้ไขแบบพระพุทธรูปต่อมา กลับให้มีพระเกตุมาลา แต่อย่างอื่นก็ยังคงอยู่ตามครั้งรัชกาลที่ ๔ มาจนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร โปรดฯ ให้จำลองพระพุทธรชินราชเมืองพิษณุโลก หล่อเป็นพระประธาน และให้รวบรวมพระพุทธรูปแบบสมัยต่างๆ ในประเทศสยามนี้ และแบบพระพุทธรูปประเทศอื่นๆ มาเรียบเรียงไว้ให้มหาชนบูชาที่พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร แต่เนื่องการเลือกหาและแก้ไขแบบแผนพระพุทธรูปที่สร้างใหม่ จึงหันไปนิยมพระพุทธรูปแบบต่างๆ ช่างที่ฝีมือดีก็คิดแก้ไขหันเข้าหาความงามให้เห็นจริงอย่างสามัญมนุษย์ ต่อมา ควรยกเป็นตัวอย่าง เช่น พระไสยาซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์^{๑๖} ทรงคิดแบบให้สร้างอุทิศถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย อยู่ที่โรงเรียนวัดราชาธิวาสองค์ ๑ แต่ที่ในอินเดียเดี๋ยวนี้ซึ่งความเลื่อมใสพระพุทธรศาสนากลับเจริญขึ้น ชาวอินเดียช่างสมัยใหม่ก็คิดแก้ไขแบบพระพุทธรูปมาให้คล้ายสามัญมนุษย์^{๑๗}

ว่าโดยส่วนพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อสำคัญซึ่งควรจะต้องกล่าวอีกข้อ ๑ ด้วยพระพุทธรูปซึ่งนับถือว่าเป็นพระสำคัญ มีเรื่องราวเฉพาะพระองค์ปรากฏในพงศาวดาร คือพระมหามณีรัตนปฏิมากร แก้วมรกต พระพุทธรูปษัตริย์รัตน พระพุทธรลีสีทั้งและพระพุทธรชินสีห์เหล่านี้ แต่ก่อนไม่เคยอยู่รวมในราชธานีอันเดียวกัน เพิ่งมารวมกันอยู่

ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์นี้ ควรนับว่าผิดกับสมัยอื่นในเรื่องตำนานด้วยอีกอย่าง ๑

เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม แต่งได้เพียงเท่านี้ พอหมดเวลาที่จะพิมพ์ให้ทันแจกงานศพ ซึ่งกำหนดวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

เชิงอรรถ ตอนที่ ๙

๑ ควรเพิ่มตอนต้นอีกสมัยหนึ่งได้แก่สมัยพระพุทธรูปรุ่นเก่าของอินเดีย ซึ่งค้นพบในประเทศไทย คือ พระพุทธรูปแบบอมราวดีหรืออนุราธปุระ (ลังกาเก่า) (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) พระพุทธรูปแบบอมราวดีตอนปลายหรือคุปตะตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๙) พระพุทธรูปแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑) พระพุทธรูปแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖)

๒ ว่าตามรูปพระสถูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ขุดได้ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ เจ้าอธิการวัดโพธิ์ธาวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์ ๑

๓ ศิลากงจักรนี้ไม่ปรากฏว่ามีในประเทศพม่า รามัญ หรือเขมร แม้ในประเทศสยามก็พบแต่ที่จังหวัดนครปฐม กับได้ยินว่ามีทางจังหวัดนครราชสีมาบ้าง แต่จังหวัดอื่นหาปรากฏว่ามีไม่

๔ มีคติทางประเทศิเบต ว่าแบบพระสถูปนั้น พระพุทธรองค์ทรงพระดำริขึ้น โดยเอาผ้าไตรพับเป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกัน แล้วเอาบาตรคว่ำบนนั้น เอาทานพระกรปักเป็นยอด

๕ แบบคุปตะ

๖ พระพุทธรูปปางนี้ ทางอินเดียเรียกว่าปางเทศนา (วิตรรกมูทรา) ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ของเขามักทำเป็นปางประทานพร ศิลปทวารวดีเอาปางเทศนาของอินเดียมาใช้ว่าเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ แต่ทำกริณนี้พระหัตถ์ทั้ง ๒ พระหัตถ์ และมีรูปพระอินทร์พระพรหมประกอบอยู่ ๒ ข้าง ที่ทำพระพุทธรูปในท่าเดียวกันกำลังประทับยืนหรือนั่งอยู่บนหน้าสัตว์แบบหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าพนัสบดีก็มี หน้าสัตว์แบบนี้มีผู้สันนิษฐานว่าเอาหน้าครุฑ (พาหนะพระนารายณ์) โค (พาหนะพระอิศวร) และหงส์ (พาหนะพระพรหม) มาผสมกัน เพื่อแสดงว่าพุทธศาสนาใหญ่ยิ่งกว่าศาสนาพราหมณ์

๗ มักทำพระพุทธรูปประทับนั่ง ยืน และบรรทมอยู่บนดอกบัวเป็นคู่ๆ

๘ ปัจจุบันอยู่ที่วัดคลองขวาง เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

๙ สำหรับศิลปะแบบทวารวดีที่ว่ามีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นมีหลักฐานน้อยมาก เป็นต้นว่า พระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งมีรูปร่างคล้ายพระสถูปที่สาญจีครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นก็ดูของจริงไม่ได้เสียแล้ว เพราะอยู่ภายใต้พระสถูปศิโยนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างขึ้น ธรรมจักรเป็นส่วนใหญ่ก็มีลวดลายครั้งราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑) ประดับอยู่ ส่วนหลักฐานภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นั้นมีมากมาย เป็นต้นว่าพระพุทธรูปต่างๆ นอกจากปางที่ทรงกล่าวมาแล้ว ยังมีปางมารวิชัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ (คือ พระหัตถ์ขวาทำจีบนิ้วพระหัตถ์ทำแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายทำประทานพร) ปางนาคปรก และปางไสยา ส่วนที่ว่าอิทธิพลของศิลปะทวารวดีได้แผ่ออกไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น ยังมีตัวอย่างอยู่อีก เป็นต้นว่าที่เมืองฟ้าแดดสูงยางในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ มีใบเสมาศิลาหลายแผ่นสลักเป็นพระพุทธรูปและเรื่องชาดกตามแบบศิลปะทวารวดี นอกจากนี้ปรากฏว่าในราว พ.ศ. ๑๓๐๐ นางจามเทวีซึ่งครองอยู่ที่เมืองลพบุรีและใช้ภาษามอญ ได้อพยพขึ้นไปตั้งอาณาจักรหริภุญชัยที่เมืองลำพูน เหตุนั้นศิลปะทวารวดีจึงได้ขึ้นไปแพร่หลายอยู่ที่เมืองลำพูนด้วย

๑๐ ที่ในประเทศขวามีมาก เรียกว่า "จันดี" เป็นจะมาแต่คำเจดีย์นั่นเอง

๑๑ ศิลปศรีวิชัยคงจะแพร่หลายขึ้นไปยังกรุงสุโขทัย เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยติดต่อกับเมืองนครศรีธรรมราช ในรัชกาลของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๑๒ ศิลปะแบบศรีวิชัยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะชวาและคงจะเจริญอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทยตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๔๐๐ จนกระทั่งดินแดนทางแถบนี้เข้ารวมอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย ศิลปะแบบศรีวิชัยแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียตามลำดับ คือ คุปตะ หลังคุปตะ และปาละ-เสนะ มีรูปพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ลักษณะพระพุทธรูป พระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้น ขมวดพระเศวตเล็กละเอียด มักมีใบโพธิ์ติดอยู่ด้านหน้าพระเกตุมาลา พระหัตถ์และพระบาททำมีส่วนสัดกับพระวรกาย ชายจีวรมักจะซ้อนกันเป็นริ้วอยู่บนพระอุระเบื้องซ้าย เท้าที่พบแล้วมี ๔ ปาง คือ ปางมารวิชัย ปางลีลา (คงจะได้รับอิทธิพลมาจากแบบสุโขทัย) ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางโปรดสัตว์ ปางประทานอภัย และปางนาคปรก มีพระพุทธรูปปางนาคปรก ปางเทศนา และ

ปางมหาปาฏิหาริย์ หรือยมกปาฏิหาริย์ แบบศรีวิชัยองค์หนึ่งที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ มีลักษณะแปลกประหลาด คือเป็นปางมารวิชัย แทนที่จะเป็นปางสมาธิ เหตุนั้นจึงมีบางท่านพยายามอธิบายว่าองค์พระพุทธรูปและนาคนาคปรกนั้นหล่อกันทีละครั้ง ที่ฐานนามมีจารึกว่ารูปนี้สร้างขึ้นในศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๗๒๖ อิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยคงอยู่ต่อมาทางภาคใต้ของประเทศไทย จนถึงสมัยอยุธยา เกิดมีพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าสกุลช่างไชยา ชอบทำปางโปรดสัตว์ และยังคงรักษารูปร่างของชายจีวรไว้ จีวรเองก็มีลักษณะเป็นแบบหนึ่งโดยเฉพาะ

๑๓ ปัจจุบันเราเรียกแบบนี้ว่าแบบอุทองยุคที่ ๑ ศิลปะแบบลพบุรี จัดเฉพาะศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแต่เพียงอย่างเดียว ศิลปะแบบอุทองนี้จะได้กลางถึงต่อไปข้างหน้า

๑๔ สันนิษฐานว่าที่เรียกกันว่าพระห้ามสมุทร (ยกพระหัตถ์ ๒ ข้าง) และห้ามญาติ (ยกพระหัตถ์ข้างเดียว) นี้ คงจะมาบัญญัติกันขึ้นในสมัยอยุธยา เดิมเป็นปางประธานอภัยทั้งนั้น

๑๕ รูปร่างนี้มักกล่าวกันว่าเป็นรูปพระอิศวร เมื่อชอนหากับพระพุทธรูปเจ้าทำนองดังกล่าวในเรื่องชมพูทวีตฤ

๑๖ พระโพธิสัตว์โลกेश্বরและอวโลกิเตศวรเป็นองค์เดียวกัน มักมีรูปพระธยานิพุทธ คือ พระอมิตาภะปางสมาธิอยู่บนสิริภรณ์ บางครั้งก็เรียกกันว่าพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี เพราะทรงถือดอกบัว

๑๗ เป็นต้นว่ารูปเหวัชระหรือไตรโลกยวิชัย

๑๘ พุทธศิลปะแบบลพบุรีมีแพร่หลายอยู่ในประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ปัจจุบันถือกันว่าศิลปะแบบลพบุรีคือศิลปะในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรสมัยโบราณ โดยเฉพาะศิลปะเขมรแบบนครวัดและบายัน (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘) แต่เพียงศิลปะเดียว ส่วนอิทธิพลของศิลปะทวารวดีปนกับศิลปะเขมรนั้นเราจัดเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่งต่างหากเรียกว่าศิลปะแบบอุทองซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป สำหรับพระพุทธรูปในศิลปะแบบลพบุรีนั้น นอกจากปางต่างๆ ที่ทรงกล่าวมาแล้ว ยังมีปางประธานพรและปางโปรดสัตว์อีก ส่วนที่เมืองลำพูนที่ว่า มีพระพุทธรูปละโว้นั้นคงจะเป็นของที่แพร่หลายกันเข้ามาทีหลัง มิใช่ครั้งนางจามเทวี เพราะศิลปะในสมัยนางจามเทวี คงจะเป็นแบบทวารวดี

๑๙ ต่อมาได้ทรงสันนิษฐานว่า วัดเจดีย์เจ็ดยอดนี้อาจจะได้แบบอย่าง

มาจากประเทศพม่าเพราะเหตุว่าในประเทศพม่าก็มีวิหารมหาโพธิ์ ซึ่งจำลองแบบที่พุทธคยามาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๘ แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๔ นาย E.W. Hutchinson ได้เขียนบทความลงในวารสารภาษาอังกฤษของสยามสมาคม เล่มที่ ๓๙ ตอนที่ ๑ อ้างหลักฐานว่าพระเจ้าติโลกราชทรงสร้างวัดเจดีย์ยอดขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๙๘ เรื่องนี้จำต้องสืบสวนกันต่อไป

๒๐ เป็นพระพุทธรูปอินเดียแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕)

๒๑ เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปมณฑลพายัพคราว พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ไปพิจารณาเห็นว่าพระยืนองค์ที่เรียกกันว่า พระละโว้ เดียวนี้ เป็นพระสร้างขึ้นหลัง แต่พบพระพุทธรูปหล่ออีกองค์ ๑ ชำรุดเหลือแต่พระเศียรกับพระหัตถ์ (เห็นจะเป็นเพราะถูกไฟไหม้) ลักษณะเป็นพระสมัลลปุริขึ้นเก่าแก่แท้ ได้สั่งให้เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานที่วัดมหาธาตุนั้น สันนิษฐานว่าจะจะเป็นพระละโว้องค์เดิม ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธรูปครึ่งนางจามเทวีนั้นคงจะเป็นแบบทวารวดี พระแบบลพบุรีคงจะเข้ามาในชั้นหลัง

๒๒ คือมีพระยืนอยู่ในซุ้มทั้ง ๔ ทิศ และพระเจดีย์ที่วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน ซึ่งพระเจ้าแสนภูทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๘ ก็ถ่ายแบบศิลปศรีวิชัยมาสร้าง ในตำนานและศิลาจารึกว่าพระสุมนเถร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ เจดีย์แบบนี้คงได้แบบมาจากเจดีย์ทรงกลมหรือทรงลังกาจากสุโขทัย แต่มาเพิ่มขั้นฐานให้สูงขึ้น

๒๓ พระเจดีย์แบบนี้คงได้แบบมาจากเจดีย์ทรงกลมหรือทรงลังกาจากสุโขทัย แต่มาเพิ่มขั้นฐานให้สูงขึ้น

๒๔ เมื่อข้าพเจ้าไปมณฑลพายัพครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระครูพุทธวงศาจารย์เมืองแพร่ได้เคยพาเที่ยวชี้ให้ดู ว่าพระพุทธรูปนี้ได้เคยเสด็จมายืนตรงนี้ จึงได้สร้างวัดขึ้น เรียกว่า วัดพระยืน อยู่จนปัจจุบันนี้

๒๕ ยกเว้นที่เมืองลำพูนดังกล่าวมาแล้ว

๒๖ คือพระพุทธรูปแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖) พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรกคงมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ถึง ๑๘

๒๗ พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรกมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปในเกาะชวามาก อาจจะเป็นเพราะเหตุว่า ได้รับแบบมารากรากเง้าอันเดียวกัน คือศิลปอินเดียแบบปาละ

๒๘ พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลัง (ราวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๑) ได้รับอิทธิพลจากศิลปสุโขทัย พระพุทธรูปเชียงแสนเท่าที่พบแล้วมี ๑๐ ปาง คือ

ปางมารวิชัย สมานี อุ้มบาตร กดรอยพระบาท ไสยา นิ่งห้อยพระบาท ถวาย
เนตร ลีลา รำพึง และประทับยืน

๒๙ สันนิษฐานว่าจะได้แร่ทองแดงมาจากทางเหนือ คือในแคว้นยูนนาน
ในภาคใต้ของประเทศจีน และตีบุกจากทางภาคใต้ของประเทศไทย

๓๐ นาย Jean Boisselier นักปราชญ์ฝรั่งเศส สันนิษฐานจากภาพที่สลัก
บนอิฐ ณ พระธาตุพนม ว่าคงสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕

๓๑ คือ พ.ศ. ๒๐๙๑

๓๒ พระพุทธรูปลานช้างที่งามยิ่งกว่าองค์อื่นๆ คือ “พระเลิม” อยู่ใน
พระวิหารวัดปทุมวัน นอกจากนั้นยังมีที่ในโบสถ์วัดปทุมวันและวัดหงส์พอดูเป็น
ตัวอย่างได้ (เมื่อไม่นานมานี้ ชาวอเมริกันชื่อนาย Alexander B. Griswold ได้
ค้นพบพระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรกบางองค์ที่มีจารึกว่าสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.
๒๐๐๐ ลงมา เขาจึงได้พยายามที่จะอธิบายว่า พระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรก
และรุ่นหลังนั้นคงทำขึ้นในเวลาเดียวกัน ไม่เกินกว่า พ.ศ. ๒๐๑๓ คือทำขึ้นตั้ง
แต่รัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ลงมา และมีอายุอ่อนกว่าศิลปะสุโขทัย
ก่อนสมัยสุโขทัยนั้นพุทธศาสนาคงจะยังไม่แพร่หลายในหมู่ชนชาติไทยนัก
ความข้อนี้น่าสงสัยอยู่เพราะเหตุว่าพระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรกที่มี
จารึกนั้น ถ้าเทียบดูจะเห็นว่าฝีมือไม่งดงามเท่าพระพุทธรูปซึ่งไม่มีจารึก พระ
พุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรกที่มีจารึกอาจจะอยู่ในสมัยหลังกว่าบรรดาพระพุท
ธูปที่ไม่มีจารึกก็ได้ การขุดค้นที่เมืองเชียงแสนหรือเมืองเก่าที่เชื่อกันว่าเป็นเมือง
โบราณดั้งเดิมในสมัยเชียงแสนเท่านั้นที่จะตัดสินความข้อนี้ได้)

๓๓ เมืองลพบุรีเห็นจะเป็นแต่เพียงเมืองของอุปราชาเขมร ส่วนพระเจ้า
แผ่นดินเขมรนั้นครองราชย์อยู่ที่เมืองยโสธรปุระ และเมืองพระนครหลวง

๓๔ บางทีจะมีที่แห่งอื่น ซึ่งข้าพเจ้ายังมิได้เห็นอยู่อีก แต่พระปรางค์ศรี
รัตนมหาธาตุที่เมืองพิษณุโลกสร้างต่อสมัยกรุงศรีอยุธยา

๓๕ กล่าวไว้ในหนังสือมหาวงศ์ บริเจทธาตุนิธานที่ ๓๑

๓๖ พระเจดีย์องค์นี้ เดิมสร้างเป็นพระเจดีย์แบบสุโขทัย (คือทรงพุ่ม
ข้าวบิณฑ์) ครั้นชำรุดพวกพม่ามาปฏิสังขรณ์แปลงเป็นรูปพระเจดีย์พม่า ยังปรากฏ
อยู่ ของเดิมว่ามีถึง ๓ องค์ ตั้งอยู่บนฐานอันเดียวกัน

๓๗ ต่อมาทรงสันนิษฐานว่าอาจจะได้แบบอย่างมาจากจีน

๓๘ เจดีย์แบบสุโขทัยยังมีอีกแบบหนึ่ง เป็นแบบศรีวิชัยผสมลังกา คือ
ตอนล่างเป็นมณฑป แต่ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงกลม

๓๙ ชื่อคัมภีร์เหล่านี้เข้าใจว่ามีวิปlassด้วยคัดกันต่อๆ มา ในเล่มนี้ได้คัดลงไว้ตามฉบับเดิม

๔๐ น่าจะเป็นใน พ.ศ. ๑๘๒๗ เพราะศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักภาษาเขมรของพระเจ้าลิไทย กล่าวถึงปีที่เสด็จออกทรงผนวชว่าปีฉลู มหาศักราช ๑๒๘๓ และหลักภาษามครกกล่าวว่าปีฉลู พุทธศักราช ๑๕๐๕ เหตุนั้นในสมัยสุโขทัยคงจะถือว่าพุทธศักราชมากกว่ามหาศักราช ๖๒๒ ปี มิใช่ ๖๒๑ ปี ดังที่ถือกันอยู่ในปัจจุบัน

๔๑ พระอัฐฐารสคือพระสูง ๑๘ ศอก เข้าใจกันในครั้งนั้นว่าเท่าพระองค์จริงของพระพุทธเจ้า แต่พระอัฐฐารสวัดสระเกศซึ่งเชิญมาจากวัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลกนั้นได้รับการซ่อมแซมเสียมากแล้ว พระพุทธรูปสุโขทัยรุ่นแรกแบบพระพักตร์กลมที่ยังพอดูเป็นตัวอย่างได้ คือบรรดาพระพุทธรูปปูนปั้นในซุ้มณ พระเจดีย์วัดช้างล้อม เมืองศรีสัชชนาลัยกับที่วัดพระพายหลวงเมืองสุโขทัย ซึ่งพอมิตัวอย่างอยู่บ้างที่พิพิธภัณฑสถานวัดราชธานี อำเภอเมืองสุโขทัย

๔๒ ได้กล่าวมาแล้วว่าปางห้ามสมุทรและห้ามญาตินี้ คงมาบัญญัติขึ้นในสมัยอยุธยา

๔๓ เข้าใจว่าช่างสุโขทัยคงได้แบบมาจากปางนั้น เพราะมีตัวอย่างพระลีลาอยู่ในซุ้มด้านใต้ของมณฑปวัดตระพังทองหลวง เมืองสุโขทัยเก่า รวมทั้งพระพิมพ์ (กำแพงศอก) ซึ่งขุดพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงให้เห็นอยู่ว่าเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์

๔๔ พระหล่อสมัยสุโขทัยโดยมากมีฐานหน้ากระดานเกลี้ยง ตอนกลางอ่านเข้าข้างในติดกับฐานเขียนเส้นซึ่งหน้ากระดานโค้งออกข้างนอก

๔๕ พระพุทธรูปสุโขทัยนอกจากปางต่างๆ ที่ทรงกล่าวมาแล้ว ยังมีปางถวายเนตร และปางประทานพรอีก

ใน พ.ศ. ๒๔๙๔ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์และนาย A.B. Griswold ได้แบ่งพระพุทธรูปสุโขทัยออกเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดใหญ่ตรงกับหมวดชั้นกลางที่ทรงกล่าวไว้ จัดเป็นแบบที่งามที่สุด
๒. หมวดกำแพงเพชร ลักษณะเหมือนหมวดใหญ่ เป็นแต่พระพักตร์สอบจากตอนบนลงมาตอนล่างมาก ทำในท้องที่เมืองกำแพงเพชร
๓. หมวดพระชินราช ตรงกับหมวดที่ ๓ ที่ทรงกล่าวไว้
๔. หมวดพิษณุโลกชั้นหลัง ลักษณะทรวดทรงยาว แบบจัดและแข็ง

กระด้าง จีวรแข็ง มักทำพระยืนมาก เป็นพระพุทธรูปสุโขทัยชั้นหลัง ซึ่งทำเมื่อ
สุโขทัยตกเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว

๕. หมวดเบ็ดเตล็ด หมายถึงพระพุทธรูปแบบสุโขทัยซึ่งเข้ากับ ๔ หมวด
ข้างต้นไม่ได้ รวมทั้งแบบวัดตะกวนซึ่งมีลักษณะเป็นพระแบบเชียงแสน ลังกา
และสุโขทัย ผสมกัน แบบวัดตะกวนนี้อาจจัดเข้าอยู่ในหมวดชั้นแรกซึ่งมีดวง
พระพักตร์กลม ดังที่ทรงกล่าวมาแล้วได้

ต่อมา นาย A.B. Griswold ได้พยายามแบ่งพระพุทธรูปสุโขทัยออกเป็น
เพียง ๓ หมวด คือ

๑. หมวด Pre-classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๑ ของสมเด็จพระเจ้า
๒. หมวด High-classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๒ ของสมเด็จพระเจ้า
๓. หมวด Post-classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๓ ของสมเด็จพระเจ้า ในหมวด
ที่ ๓ นี้ นาย Griswold ได้พบพระพุทธรูป ๕ องค์ ซึ่งมีจารึกบอกศักราชที่หล่อ
ขึ้น คือองค์หนึ่งอยู่ที่วัดหงส์รัตนาราม จังหวัดธนบุรี หล่อขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๖๓
หรือ ๑๙๖๖ อีก ๔ องค์ อยู่ที่จังหวัดน่าน หล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๐

๔๖ พระพุทธรูปปาเลโลยก์องค์ใหญ่ที่เมืองสุพรรณบุรี เดิมก็จะสร้าง
ตามแบบทวารวดี เป็นปางประทานปฐมเทศนา ครั้นนานมาหักพัง มาปฏิสังขรณ์
ในสมัยลังกาวงศ์ จึงแปลงไปเป็นพระปาเลโลยก์ คือมีรูปข้างและสิงประกอบ
พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุเบื้องซ้าย
พระหัตถ์ขวาวางแบนพระชานุเบื้องขวา เป็นกิริยาทรงรับ พระปางนี้เรียกตาม
ชื่อข้างปาลีเลยยกะว่าปาเลโลยก์ หมายถึงตอนที่พระพุทธองค์เสด็จไปประทับ
อยู่ ณ ป่ารักชิตวันและมีข้างปาลีเลยยกะกับลิงเผือกอุปสุากอยู่ตลอดเวลาที่
ประทับอยู่ ณ ป่านั้น ความจริงของอินเดียเดิมเขาแยกเป็น ๒ ปาง คือปางทรง
ทรมานช้างนาฬาคีรีและทรมานพระยาวานร ดังที่ทรงกล่าวมาแล้ว เราเอามา
รวมกันเป็นปางเดียว

๔๗ ปั้นแปลงรูปพระโพธิสัตว์ซึ่งสร้างในลัทธิมหายานเป็นพระพุทธรูปก็
มีปรากฏมาแต่สมัยสุโขทัย เดิวนั้นดูเหมือนยังมีอยู่ที่วัดศรีสวายในเมืองสุโขทัย
เก่า

๔๘ ซึ่งคงสร้างในปลายแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองและสำเร็จในสมัยสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถ

๔๙ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ คงทรงสร้าง และสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถทรงซ่อม

๕๐ มักเรียกกันว่าแบบ “พระเมืองสรรค์” (ปัจจุบันได้แบ่งพระพุทธรูปแบบเขมรปนไทยนี้ออกเป็นอีกแบบหนึ่งต่างหาก และเรียกว่าแบบอุทอง อาจแบ่งพระพุทธรูปแบบนี้ออกไปได้เป็น ๓ หมวด คือ

๑. มีอิทธิพลของศิลปทวารวดีและเขมรผสมกัน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

๒. มีอิทธิพลของศิลปเขมรมากยิ่งขึ้น พระรัศมีบนพระเกตุมาลาเป็นเปลว อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

๓. อิทธิพลของศิลปะสุโขทัยจะเข้ามาป็นยิ่งขึ้นทุกที จนพระพักตร์กลายเป็นรูปไข่ พระขนงโค้ง และลักษณะเดิมมักจะเหลืออยู่แต่เพียงไรพระศกเท่านั้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

ลักษณะประจำของพระพุทธรูปแบบอุทองก็คือ มีไรพระศก ชายจีวรหรือสังฆาฏิตัดเป็นเส้นตรง และฐานซึ่งเรียกว่า ฐานหน้ากระดานแอ่นเป็นร่องเข้าข้างใน มักทำปางมารวิชัยเป็นพื้น

สำหรับสถาปัตยกรรมแบบอุทองนั้น อาจจะสงเคราะห์เอาพระมหาธาตุวัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยกับศรีวิชัยผสมกันเข้าไว้ด้วยได้

พระพุทธรูปในศิลปะอยุธยายุคที่ ๑ มักจะเป็นศิลปะอุทองรุ่นที่ ๒ จนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นแบบอยุธยา)

๕๑ มีความปรากฏอยู่ในหนังสือลิลิตเรื่องยวนพ่าย

๕๒ พระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างสูญเสียแล้ว แต่พระโลกนาถสร้างที่หลังไม่ชำนาญ ยังอยู่ที่วิหารวัดพระเชตุพนพอดูแบบอย่างครั้งนั้นได้

๕๓ อิทธิพลของศิลปะสุโขทัยคงจะปรากฏมีอยู่บ้างแล้วที่กรุงศรีอยุธยา ก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะเหตุว่าในกรุงพระปราสาทวัดราชบูรณะ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ได้โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ นั้น ได้ค้นพบพระพุทธรูปซึ่งมีอิทธิพลศิลปะสุโขทัยปรากฏอยู่บ้างแล้วเหมือนกัน

๕๔ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระพุทธรูปศิลาที่งามๆ เป็นต้นว่าที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และที่พระปราสาทสามยอดจังหวัดลพบุรี แต่พระพุทธรูปศิลาทรายสมัยอยุธยานี้คงมีมาบ้างแล้วก่อนสมัยพระเจ้าปราสาททอง และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังจะเห็นได้จากพระระเบียงวัดพระรามและวัดใหญ่ชัยมงคลที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ในกรุงพระปราสาทวัด

ราชบูรณะก็ได้ค้นพบพระพุทธรูปศิลาเช่นเดียวกัน แต่เป็นขนาดเล็ก

๕๕ วัดกุฎีดาว พระเจ้าบรมโกศทรงสร้างแต่เมื่อยังเป็นพระมหากษัตริย์

๕๖ วัดในเมืองเพชรบุรีที่ปฏิสังขรณ์เป็นฝีมือเก่า ทำในสมัยนี้เป็นพื้น

๕๗ พระมหากษัตริย์พระเจ้าบรมโกศเดิมทำเป็นพระสถูป กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จำลองมาสร้างพระเจดีย์ที่วัดราชประดิษฐในกรุงเทพฯ แต่เจดีย์พระผางองค์เดิมนั้นต่อมาพังลง องค์ที่อยู่เดี่ยวนี้นี้เป็นของพระสงฆ์สร้างขึ้นใหม่

๕๘ รูปพระศรีอาริย์ทรงเครื่องมีอยู่ที่วัดใหม่เหนือพระนครหลวงองค์หนึ่ง ที่หน้าพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามองค์หนึ่ง เป็นของสร้างครั้งพระเจ้าปราสาททองทั้ง ๒ องค์ แต่องค์ที่วัดชุมพลฯ ปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ครั้งหนึ่ง และต่อมาราชบัณฑิตยสภาซ่อมแซมอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

๕๙ เล่าเรื่องราวพระเจ้าพิมพิสารถูกพระยามพุทธิศุกคาม จึงไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่เวฬุวนารามขอพระพุทธคุณเป็นที่พึ่ง พระพุทธองค์จึงทรงเนรมิตพระเวฬุวันให้เป็นที่ตั้งดุจเมืองสวรรค์ แล้วเนรมิตพระองค์เองเป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรงเครื่องราชาภรณ์ครบทุกประการ ตรัสสั่งให้พระอินทร์เป็นทูตไปเชิญพระยามหาชมพูมาเฝ้าที่พระเวฬุวัน ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระยามหาชมพูหมดทิฐิมานะ ขอบรรพชาอุปสมบท พร้อมด้วยมเหสีและราชโอรส

๖๐ ปัจจุบันนี้เป็นโรงงานกลั่นแอลกอฮอล์ ของกระทรวงอุตสาหกรรม

๖๑ คือแบบอุทธรุ่นที่ ๒

๖๒ ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๖๓ มีพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่งซึ่งอาจจัดเข้าอยู่ในศิลปะแบบอยุธยาได้ คือพระพุทธรูปแบบนครศรีธรรมราช (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓) พระพุทธรูปแบบนี้มักทำปางมารวิชัยขัดสมาธิเพชรคล้ายพระพุทธรูปแบบนี้มักทำปางมารวิชัยขัดสมาธิเพชรคล้ายพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ต่างกันที่วงพระพักตร์แบนและกว้างกว่าแบบเชียงแสน พระโอษฐ์กว้างกว่า ชายจีวรใหญ่และมีหลายแฉกซ้อนอยู่ใต้ชายสังฆาฏิ พระพุทธรูปแบบนี้พบมากทางภาคใต้ของประเทศไทย และอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบปาละของอินเดียโดยผ่านทางชวา พระพุทธรูปแบบอยุธยาเท่าที่พบแล้วทำเป็น ๗ ปาง คือ ปางไสยา มารวิชัย สมานิประทานอกภัย ปาเลไลยก์ ลีลา และประทับยืน

๖๔ ส่วนใหญ่เป็นการทรงบูรณะวัดเก่าที่มีอยู่แล้วก่อนสร้างกรุงเทพฯ

๖๕ เป็นพระพุทธรูปแบบสุโขทัย อุททอง และอยุธยา ส่วนใหญ่ประ

ดิษฐานอยู่ ณ พระระเบียงคด วัดพระเชตุพน

๖๖ เรื่องพิสดารปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ หน้า ๓๐๒ และคณะสงฆ์พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ อีกครั้ง ๑

๖๗ พระสถูปรูปสองลอน เดียวนี้ยังมีอยู่ที่ข้างกุฏิสมเด็จพระวันรัต (ทับ) ที่วัดโสมนัสวิหารองค์ ๑ ที่วัดกันมาตุยารามอีกองค์ ๑

๖๘ คือตัวข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ด้วยคน ๑

๖๙ ซึ่งรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้บรรจุซากพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไว้ภายใน

๗๐ คือพระเจดีย์องค์ใหญ่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

๗๑ แต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพระปฐมเจดีย์ของท่านว่า “กระเปาะด้านตะวันตกนั้น ชั้นบนได้ประดิษฐานพระมหาโพธิเมื่อครั้งพระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ ออกไปเกาะลังกาได้เข้ามา”

๗๒ คือรัชกาลที่ ๗

๗๓ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ชอบทำปางต่างๆ คือ ปางมารวิชัย สมภาณี ประทานอภัย (ยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง) ไสยา ขอม่น และปาเลไลยก์

๗๔ พระปางเหล่านี้มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือเรื่องพระพุทธรูปปางต่างๆ ซึ่งหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ และนายเกษม บุญศรี เรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ครั้งหนึ่ง และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ อีกครั้งหนึ่ง

๗๕ ตำราทักขาคือตำราที่โหรใช้สำหรับพยากรณ์ ศัพท์เดิมว่าทศาคา (ความเป็นไป)

๗๖ ต่อมาได้ทรงเลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาฯ

๗๗ เมื่องานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะกรรมการคิดแบบพระพุทธรูปพระพุทธรุมนทลได้นำพระพุทธรูปสุโขทัยปางลีลามาเป็นแบบอย่าง แต่ก็ได้คิดแก้ไขพุทธลักษณะให้ดูคล้ายมนุษย์สามัญยิ่งขึ้น

พระพุทธรูปนันทราย แบบรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์

พระไฉยา วัดราชสิริราชด แบบรัชกาลที่ ๖ กรุงรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปอย่างสมัยใหม่ในอินเดีย ตามแบบของ เอ. เอน. ตาคอ

พระพุทธรูปสำริด ปางประทานอภัย
ศิลปะอินเดียแบบอมราวตี หรือลังกาแบบอนูราธปุระ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ พบที่จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูปสำริด ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ปางประทานอภัย?)
ศิลปะอินเดียหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐
พบที่ตำบลพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี

พระพุทธรูปศิลาทรายแดง ปางประทานพร
ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐
พบที่เวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

พระพุทธรูป ๘ ปาง ศิลาปิดทอง ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์
ศิลปะอินเดียแบบปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕
พบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสถูปศิลา ศิลปะทวารวดี (?) ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒
พบที่วัดจันทาราม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดสระบุรี

พระธรรมจักรและกวางหมอบศิลา
ศิลปะทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

พระสถูปศิลา ศิลปะทวารวดี
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ พบที่จังหวัดนครปฐม

พระพุทธรูปศิลา ปางประทานพร
ศิลปะทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖
พบที่วัดร่อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย มีนาคปรก ศิลปะศรีวิชัย
พบที่วัดเวียง อำเภอเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
มีจารึกที่ฐานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๖

พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี
ศิลปะลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

พระพุทธรูปขนาดปรก ศิลาล
ศิลปะลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗
พบที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

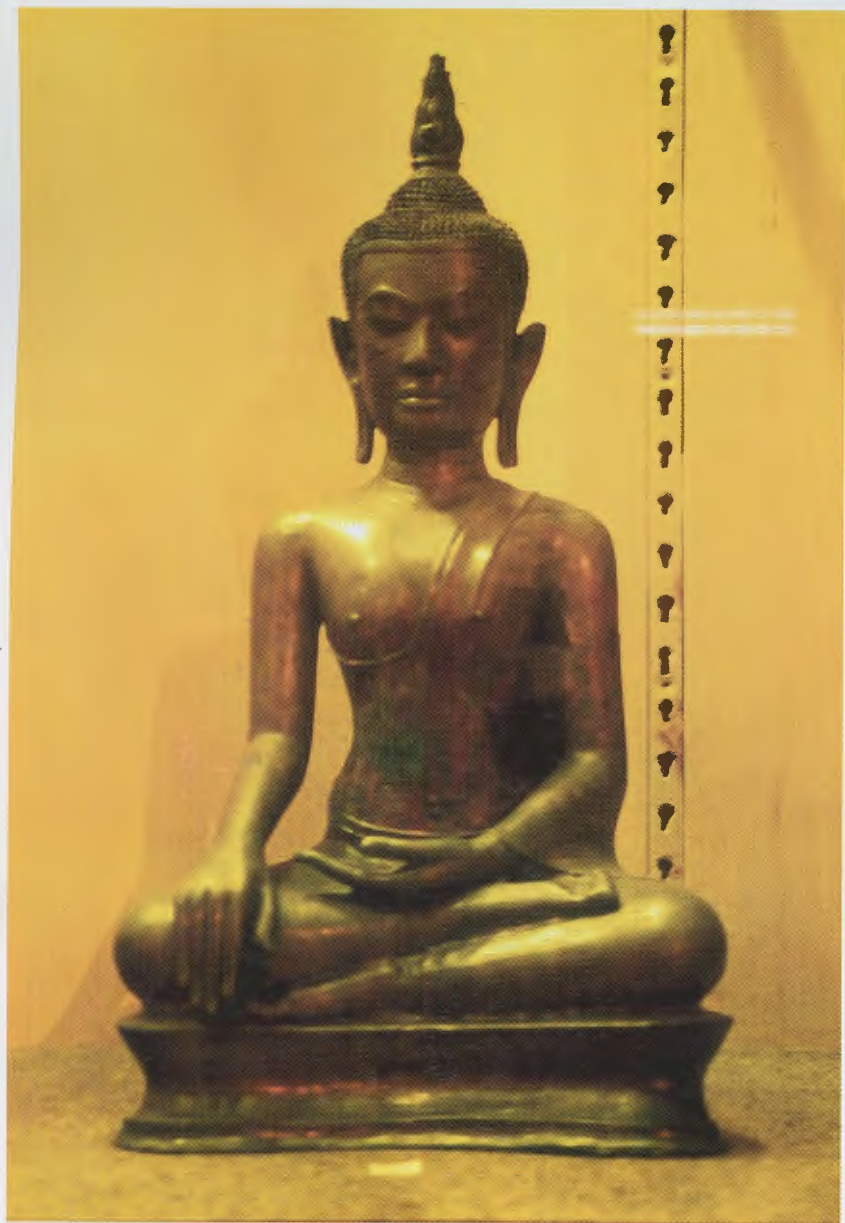
พระพิมพ์รูปรัตนตรัยมหายาน จีน
ศิลปะลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ศิลปะอยุธยาตอนต้น ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย
ศิลปะอุทธรุ่นที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ (หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๙)
พบที่อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย
ศิลปะอู่ทองรุ่นที่ ๒ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐
ได้มาจากวัดเสารงทอง จังหวัดลพบุรี

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย
ศิลปะชู่ทองรุ่นที่ ๓ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐

พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ศิลปะอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

พระโลกนาถ สำริด ในวิหารทิศตะวันออกมุขหลัง วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ
ศิลปะอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ศิลปะอยุธยา รัชกาลพระเจ้าปราสาททอง

พระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องใหญ่ ปางห้ามสมุทร
ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย แบบนครศรีธรรมราช
ศิลปะอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒

พระคันธารราษฎร์ ส้ำริด ปางขอฝน

อยู่ในหอพระคันธารราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

ศิลปะรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)

ภาพจาก สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์, บริษัท
วิฑูโรบรรณ จำกัด, ๒๕๔๐.

พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี
พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี เป็นผู้ปั้น
(ภาพจาก สมเกียรติ โสฬ์เพชรรัตน์, พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์, บริษัท
วัตถุโบราณ จำกัด, ๒๕๔๐.)

พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑

พระพุทธรูปปางสมาธิ ปางมารวิชัย
ศิลปะเชียงแสนรุ่นแรก (ล้านนา) พุทธศตวรรษที่ ๑๙
พิพิธภัณฑ์ศิลปะเชียงใหม่
เชียงใหม่

พระพุทธรูปปางสมาธิ ปางมารวิชัย
ศิลปะเชียงแสนรุ่นแรก (ล้านนา) พุทธศตวรรษที่ ๑๙

พระพุทธรูปสำริด ปางกตรอยพระบาท
ศิลปะเชียงแสนรุ่นหลัง (ล้านนา) พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

พระพุทธรูปสำริด
ปางกตรอยพระบาท (ด้านหน้า)
ศิลปะเชียงแสนรุ่นหลัง (ล้านนา)
พุทธศตวรรษที่ ๒๑

พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม

พระพุทธรูปสำริด ศิลปะเชียงแสน (ล้านนา) พุทธศตวรรษที่ ๒๑

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะเชียงแสน (ล้านนา)

มีจารึกที่ฐานว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๒๙

อยู่ในพระวิหารสมเด็จ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

(ภาพจาก A.B.Grisword. **Dated Buddha Images of Northern Siam.**
Switzerland, 1961)

พระเจดีย์ยอดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

ศิลปะสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

(ภาพจากสุภัทรรติศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะสุโขทัย. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒.

วัดช้างล้อม อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดสุโขทัย
ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มองลงมาจากจากเขาพนมเพลิง
ศิลปะสุโขทัยตอนต้น

ตำนานพระพุทธรเจดีย์ พระนิพนธ์
สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ เป็น
หนังสือที่ทรงคุณค่าที่สุดเล่มหนึ่งในบรรดา
พระนิพนธ์จำนวนมากของพระองค์

ต้นแบบหนังสือตำนานพระพุทธรเจดีย์
มี ๓ ฉบับคือ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ชื่อว่า ตำนาน
พระพุทธรเจดีย์สยาม พิมพ์ในงานพระราช
ทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม เมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๙ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นฉบับที่
สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพทรง
ตรวจแก้ไขเพิ่มเติม ทรงเปลี่ยนชื่อเรื่องจาก
“ตำนานพระพุทธรเจดีย์สยาม” เป็น “ตำนาน
พระพุทธรเจดีย์” แล้วประทานต้นฉบับไว้แก่
หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ต่อมามีการพิมพ์เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๔๐ ส่วนฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓
ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรง
ทำเรื่องอรรถเพิ่มเติมเพื่อพิมพ์ในงานพระศพ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเจ้า กรมหลวงวชิรญาณ
วงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓

ตำนานพระพุทธรเจดีย์ แม้จะทรงมี
พระนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ แต่เป็นขุม
คลังความรู้เรื่องเจดีย์สถานอันเกี่ยวข้องกับ
พระพุทธศาสนาเมื่อแรกมีขึ้นในโลก และเมื่อ
แรกมีขึ้นในสยามประเทศ นับเป็นสิริมงคล
อย่างยิ่งที่ไม่พิมพ์หนังสือเล่มนี้มาเผยแพร่ต่อ
สาธารณชน

ราคา ๒๗๗

ISBN 974-3

9 789743 001269

2001269